LIBR' I ARTË I SHQIPËRISË

Kryengritja Shqiptare

PREJ

MIHAL GRAMENOS

SHTYPSHKRONJA « VLORA »
O. DIBETTORE & C.
VLORË

Botim i Drejtoris së Përgjithshme s'Arsimit

LIBR' I ARTE I SHQIPËRISË

KRYENGRITJA SHQIPTARE

PREJ

MIHAL GRAMENOS

Shtypshkronja G. Direttore & C.
—
VLORË

SHENJË

MERITË, ATDHESIE E KALORESIË

KËTË LIBRE JA DEDIKONJ

SHPETIMTARIT EDHE BURRIT MATH

TE SHQIPERISË

AHMET ZOGUT

PRESIDENTIT PARË

TË

REPUBLIKËS SHQIPTARE

—

BERESI

MIHAL GRAMENO

AHMET ZOGU

Presidenti i Parë i Republikës Shqiptare

Parëthënie.

—

Më 1908 pas lirisë edhe prokllamimit të Konshtutës, të Tyrqisë, pa si u-rëzuam edhe neve nga malet e Shqipërisë muarm lamtumirë njëri nga jatri, prej shoku shokut, edhe u-përndamë në për shtëpitë. Unë, dyke kujtuar që detyrat kundrejt atdheut nuku kanë kurrë të sosurë, u-mënjtuash që të shkruanj këtë librë, pas shënimeve që kisha mbajtur nga malet me shpresë që do t'i shërbenj atdheut edhe do t'i sjell dobi pritmjes Shqiptare.

« Kryengritja Shqiptare », që ka emrin libri, është histori, e cila tregon qysh u-organizua i pari komitet kombëtar kryengritës, për lirin' e Shqipërisë, vëprat të Komitetit, pësimet, vojtjet, ndjekjet edhe luftërat që bënë komitat Shqiptarë me ushtërinë Tyrke, gjer sa u dha liria më 1908.

Kur se kombi ynë fatzi ndodheshe në robëri, ishte edhe i dënuarë që të çkombësohet, pa e ndjëre këtë gjëmë kaqe të madhe, të turpçme edhe të rezikçme, as pak fatzinjtë Shqipëtarë! Nuku ishte shkaku i ndryshimit fetar, midis Shqiptarëcet, as përdorimi i forcës, as i shkallëve të nalta që u-jepnin, as dhelpërit, as shtrëngimiti math, që përdornin armiqët, po ishte përdorimi i shkollës!

Me anën të shkollavet përpiqeshin që t'i përçajnë, t'i armiqësojnë, midis tyre, edhe më këtë mënyrë t'i çkombesojnë. Jo që t'u humbisnin gjuhën e tyre të nënës, jo; e dinin fort mirë që gjuha amtare nuku humbet lehtë, edhe aqe më tepër në kombi Shkiptar, po ishtë tjatër mënyrë. Në ato shkolla do të mëso-

heshin, pa dyshim, ne gjuhën e tyre edhe do t'i mësonin midis të tjerave **historinë të kombeve të tyre.**

Cili është ajy prej Shqiptarëvet, që ka gjyrmuar shkollat edhe nuku është çkombësuar ve'ëm e vetëm nga historia të mësonte, të armiqëvet të Shqipërisë ? Që në krye, domethënë të foshnjërisë, të klisnin dyke mësuar nga nonjë emër trimi, të cilit i vinin edhe fytyrën herojike, të veshur me lloji lloji petka edhe të armatosurë që në krye gjer në këmbë ! Çunat e vogjel si edhe vajzat çuditeshin me genjeshtrat e përollat trimnore q'u tregonin mësonjësit e mësonjeset, edhe u mbeteshe për tërë rënjosurë në zemrë. Dale gadale, pas të rriturit të femijës, u shtonin këto mësime gjer i klisnin në për historitë plot me të rema edhe më von të vërteta, gjer arrinin çunat t'a kishin për turp të quheshin Shqiptarë! Edhe jo kaqe vetëm; po riteshin me ndjenjet që një ditë të bëheshin edhe ata therorë, si trimat e historisë, për atdheun. po, për fat të zi, për një atdhe të huaj edhe armikë!

Sa djem prej kombit Shqiptar nuku janë bërë therorë dyke nderuar e zbukuruar faqet e historisë Tyrke, Greke, Serbe, Italiane edhe kombeve të tjerë? Edhe sa e sa nuku janë vrarë midis tyre, vëlla me vëlla, për kombet e huaj, nga shkaku se kishin humbur ndjenjat kombëtare edhe pandeheshin si ca armiqë të pa nginjur? Shumë edhe shumë shkuan më kot më anën të shkollavet, po veçanërisht me anën të historisë, të cilën e thëthinin të rinjtë Shqiptarë!

Në të këtillë gjendje kisha arrirë, edhe unë kur si nga Zoti më dërgojnë librin të të pavdekurit patriot Vasil Dhimitri Russit, nga Romania, të shkruarë shqip me shkronja të ndryshme. Zura gadale të lexit edhe shkonja që sikur më hiqte një magnet që t'e lexit fare e të ndjenj një ëmbëlsinë të madhe dyke kupëtuar ç'do që shkruante. Me gëzim të madh, mora librin t'ua tregonj e bashkëatdhetarëvet, të cilët mbetnë të habitur kur panë që paska libra edhe në gjuhën shqipe.

Gëzimin tonë deshnim t'ja çfaqnim edhe Direktorit e mësonjësit tonë Dhjamantiut, Grek, i cili na qërtojti ashpërisht dyke thënë që është mekat edhe kurrë mos zemë të këtilla libra me dorë. Lumtërisht, përveç meje, zuri rënjë ndjenja kombëtare edhe në shumë bashkënxënës, nga të citët sjell nër mënt Nuçi Buzon, Kristo Floqin, Foqion Dr. Turtulli, Thoma Avramin, Spiro Duçin etj, kështu që pastaje e kishim për turp që të mos quheshim Shqiptarë! Në 1885 shkova për në Romani edh'atje gjeta fushën të hapur për të xvillvar e punuar 40 vjet, gjer sot, për rë shenjtin qëllim të atdheut t'im të shtrenjtë.

Këto më shtytnë që të shkruanj e botonj librin « Kryengritja Shqiptare », historinë të vërtejtë, të levizjes për lirin' e Shqipërisë, që të mësojnë të rinjtë ndjekjet, vojtjet, burgimet e gjithë të këqiat që kanë hequr vëllezërit edhe atrit e tyre, për të arrirë me therorira të mëdha ditën e sotme, ditën e shenjtë që të valonjë flamuri dykrenor kombëtar mbi Republikën Shqipëtare!

Sig thamë. në krye, dorëshkrimin e pata shkrojtur më 1908 edhe prisnja kohën që t'a shtyp, përjashta, kur se përsëri Tyrqit zunë ndjekjet kundra kombit Shqipëtar. Ju pregatit më prapë kryengritjes po, nga shkaku i baskenevet të përditëshmë që më bënin, dorëshkrimin ja dhashë një kushërire, Vikës P. Llogorit, që t'a fshehë në shtëpi të saj. Mjerisht pas kryengrintjeve ngjajti lufta Ballkanike edhe pastaj shkelja e Shqipërisë edhe kësisoj u-përçamë dyke marë muaxhirllëkun. Unë bashkë me gjithë fëmijën u-hothmë në Amerikë edhe kushërira në Bullgari.

Që nga Amerika i shkrojta kushërirës në Bullgari, po nuku e silltë nër mënt për librin, kështu që e pandenja të humbur këtë thesar, për historinë kombëtare, kur vjet për fat ardhi Vika nga Bullgaria edhe dyke kërkuar midis plaçkavet gjeti dorëshkrimin. Sa gëzim që ndjeva është e pamundurë që t'a tregonj. Desha me vrap që t'a botonj po një sëmundje më

hodhi në shtrat, ku ndenja 9 muaj pa parë djellin më sy. Me gjithë sëmundjen mëndjen e kisha tek libri edhe me ndihmën të atdhetarit, vyer Dr. Satih R. Zavalani që vuri gjithë shkëncesinë për shërimin t' im kombëtarisht d. m. th. pa pagerë, shkrojta gadale edhe vëllimin të 2ë me qënë e perzjerë në kryengritjet, që pasuan edhe mora anë në të gjitha.

Nuku dyshonj që mësonjësit, nxënësit edhe përgjithërisht gjithë Shqipëtarët do t'a pelqejnë këtë histori kombëtare, « Kryengritja Shqipetare », pa verejtur gabimet orthografike, të metat edhe fajet për të cilat u kërkonj ndjesë me qënë që kaqë është fuqia t'ime.

Vetëm u lutem gjithë Shqiptarëvet, dyke nisur që nga Krystari i shtetit e gjer në i fundit, që të mos u mungonjë kurrë këjo librë nga shtëpia dyke na lënë trashegim fëmijës tyre edhe te mësojnë rjedhjet të historisë kombëtare gjer u prokllamua Republika Shqiptare edhe të ketë të Parin President Ahmet Zogun, shpëtimtarin edhe burrin të math të Shqipërisë!

Mbaruar më 17 Maj 1925, në Korçë.

Bërësi

Mihal Grameno

VELLIMI I I.

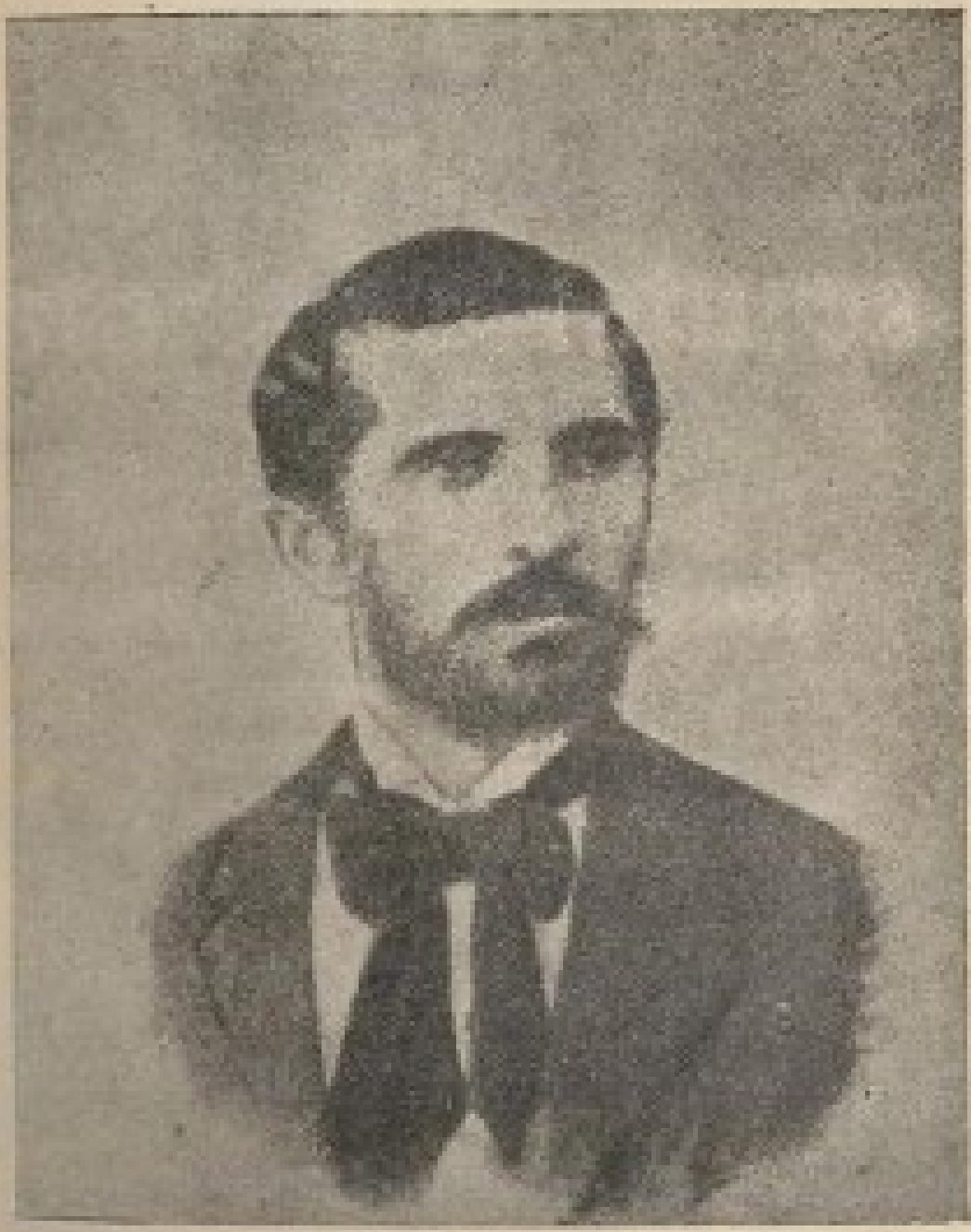

Nga Babullarët e Kombit

NAIM FRASHERI 1846-1900

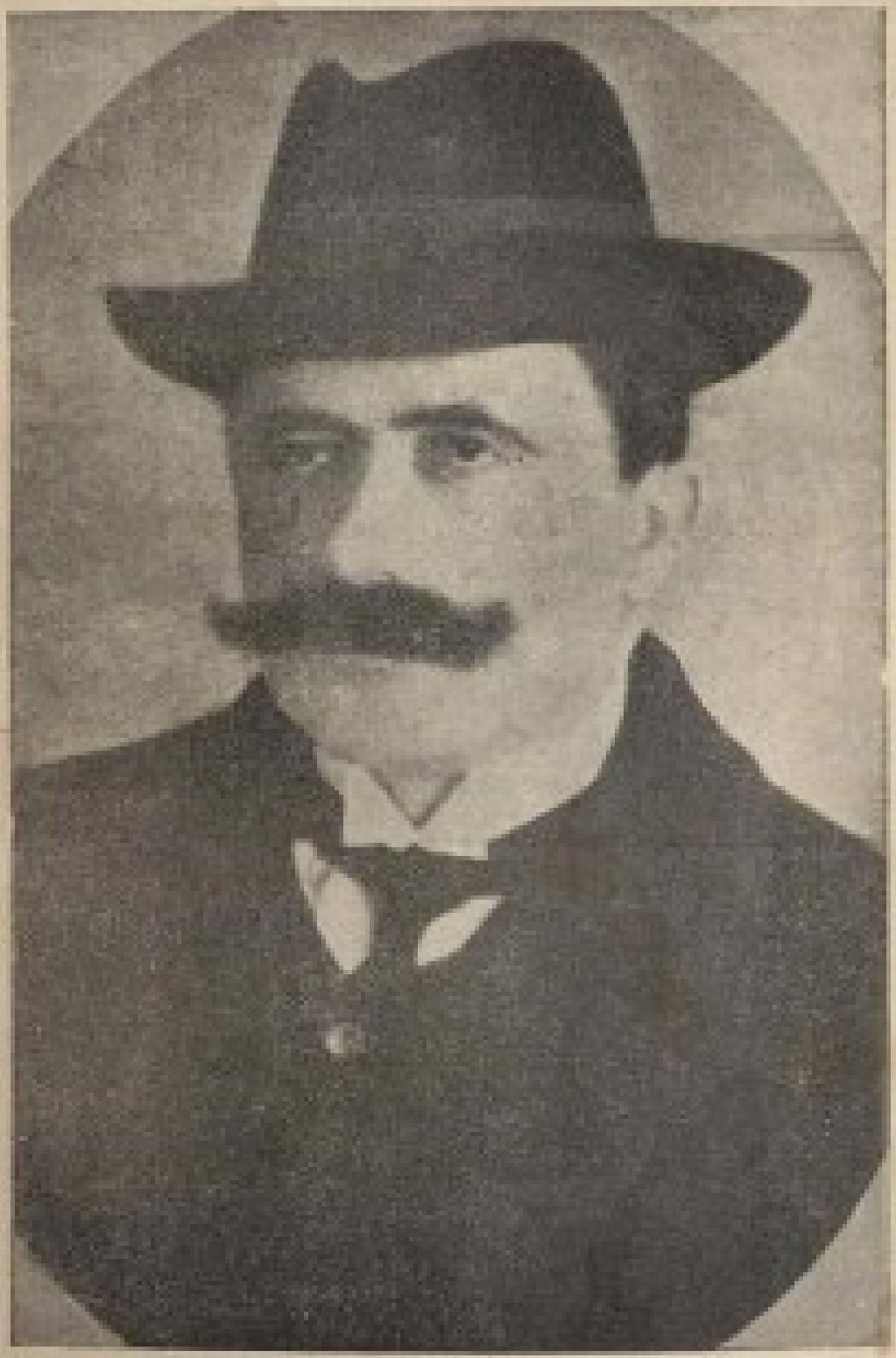

Trimi Kombetar

[redacted]

Themistokli Gërmenji

PANDELI VANGJEL SHALESI

Nga Punëtorët e Shqipërisë

ÇERÇIS TOPULLI MIHAL GRAMENO

Kryengritësit të parë Shqiptarë

BAJO TOPULLI

Themeltonjësi i Kombëtit Kryengritës

KRYE E I.

Më 1907, në muaj të Prillit, një anije me pëlhurë iqte vorejtjen të gjiudjes të Brindisit, qytet i Italisë, më deti Adriatik. Këjo anie kishte ca ditë që vërtitesha në ujrat të Brindisit edhe nga lëvizjet që bënte epte dyshim që një qëllim të fsheltë gjyrmonte. Edhe me të vërtet po të gjyrmonjës, për së afërmi Kapitanë të anijes, kur dolte përjashta natënë, do të kapëtonjë qëllimin e tij.

Kapitani ishte një burrë mesatar, i thatë, mustaqet të mëdha e të verdha, rokat e tij ishin gegënishte, nga të cilat kapëtonje që ishte Shqipëtar. Në pyetjot, nga ç'vënt je, Ahmeti, siç quhesha kapitani anijes, pshenëtito edhe dyke mbushur sytë me lote përgjigjesha: nga Ylqini! Këjo pyetje i pikëlloute zemrën të mjerit Ahmet se me syt'e tij kishte parë kur qyteti i tij lindjak, i bukuri Ylqin, kishte rënë në dorë të Malit Zi, më 1878.

Një natë kur qetësia zotëronte në qytet, një vërshëllim dëgjonet ndanë detit edhe pas pakë kohe lopatat fëshëllenin në det dyke sjellë një barkë në drejtim që ku kishte dalë vërshëllimi.

Me të u afruar barka jep parollen, edhe në përgjigjie rëzonet Ahmeti, pastaj, si dolli përjashta edhe hoset me nëntë burra q'i kishin vërshëllyer, u thotë: të gjitha janë gati edhe me qënë që komi kohë të mirë, është shumë mirë të nisemi që sonte.

Të lutemi Ahmet, i thotë një nga burrat, të na presç gjer nesër brëma me qënë që nuku jemi gati se nesër do të vejë ky Zotëni, dyke tregnar një nga burrat, në Bari ku ka për të marë armëtë edhe nesër brëma sigur do të nisemi.

Si kur të mos ishte qëllimi i shenjtërnar, për të dashurën Shqipëri, thotë Ahmeti, do të mos u prisnja se duhet të besoni se Qeveria e këtushme zuri të dyshonjë e frikë kam mos pësojnë gjësendi. Tani edhe një ditë mbeti në mest, thotë i pari, e me emërin të Zotit as gjësendi do të mos pësojnë se .kemi Perëndinë me vehte.

Ashtu qoftë, thotë Ahmeti, po nesër brëma në këtë orë të jini gati, pastaj i ipi barkës edhe shkojti.

Si shkojti Ahmeti shkuan edhe burrat që pamë, të ciltë me të u afruar në qytet u përndanë si cilido në Hotel të tij. Këta burra kishin ca ditë që kishin ardhur në Brindis edhe iqnin verejtjen të Brindis anëve, me qënë që dukeshin të huaj me mos kuvenduar as gjuhen Italiane, edhe ishin përndarë në për Hotele e votëm fshehtazi hiseshin edhe bisedonin.

Burrat t' anë, që tregojnë në sipër, nuku ishin të tjerë përveç se të parët kryengritës (komita) Shqipëtarë, të ciltë ishin mbledhur në Brindis që të hidheshin në Shqipëri edhe të përpiqeshin për lirinë. Këta burra ishin Rajua edhe Çerçis Topulli, Veli be Klysyra, Zeman Mashkulluri, Idris Jukova. Thanas Nasto, Naum Trebicka, Hasan Toleri edhe Mihal Grameuua.

Të nesërmet brëma, gjithë në atë orë, vjen Ahmeti edhe thotë që është gati së gjithash e me pëlhura të hapura, prandaj të vrapojmë të shkuarët. Veli beu i cili kishte vajtur në Bari për armë, nu u u kthye po teligrafisi që në mëngjes do të jetë atje sigurisht, po Ahmeti me mos durnar vendosmë që të vinim neve në anie, q' atë brëma, e të prisnim atje gjer nesër Veli benë.

Kështu vendosmë edhe Çerçizi, Mihali, Idrizi, Zemani edhe Thanasi si muarm armët, fishekët, robat, të ngrënë odine ç' duheshë për një ndhëtim, kuqë të rezikshmë, rymë në barkë edhe për pakë kohë arrimë në anije.

Pritmë të nesërmet gjer më drekë po, mjerisht, Veli beu me shokët e tij, Nanmmë edhe Hasanë, nu-

ku dukeshin edhe ishim në dëshpërim të math për nonjë ngjarje të pa pandehur, kur Bajua na dërgon një letrë dyke na lajmëruar që Veli beu me shokët u pendua, kështu që neve u nismë për në Shqipëri.

Bajua pas marëveshjes që kishim bërë, edhe veçanërisht në lutjet e mija, qendrojti për çdo ngjarje edhe shkojti në Amerikë pë të mbledhur ndihma.

Po më përpara se të nisemi, për në Shqipëri, besojmë të nevojshme që të tregojmë fillimin edhe organizimin të komitetit.

KRYE E II.

Fillimi i Komitetit

Më 1905 në qytet Manastir ndodheshe Nënëdirektor i Gjimnasios Turqishte Bajo Topulli, nga Gjinokastra. Atje bëri të njojturë me shumë Shqipëtarë atdhetarë, me të cilët kuvendontë për gjendjen e tmeruar, në të cilën shkonte kombi Shqipëtar. Asi kohe kishte arrirë në një dëshpërim të math, nga shkaku se qeveria Tyrke kërkonte me çdo mënyrë të farosurit të gjuhës shqipe, si dhe çdo përhapje të ndjenjavet kombëtare midis Shqipëtarëvet.

Më tjatër anë andarët Grekë, të organizuar në Greqi prej qeverisë Greke, u kishin shtënë tmerë popullit Shqipëtar me ndjekjet edhe vrasjet që vepëronin për dita, kundra tyre! Të mjerët Shqipëtarë gjithë shpresën e kishin varur tek Perëndia se as nonjë shenjë përmirësimi nuku dukeshe që gjëkundi.

Që të gjithë pra e ndjenin rezikun të math edhe që të gjithë dëshëronin një organizim komiteti, për mprojtjen të kombit, po, mjerisht, as nonjë nuku guxonte të çfaqte këtë menjtim, me qënë që kishte arrirë koha sa të druhet vëllaj nga vëllaj i vet! Ajo kohë tiranike, e Hamitit kuq, nuku ka edhe as që do të ketë shëmbëll në histori.

Bajo Topulli më guximtar, nga të tjerët, i çfaqet

më përpara Feim be Zavalanit pastaj së bashku u çtaqin menjtimin Gjorgji Qirjazit, Jashar Bidinckes, Nuçi Naçit, Riza be Vilçishtit, Grigor Cilkës, Qani be Ypit, Sejfi Vellamesit edhe kësisoj, pasi e pritnë me gëzim të math që të gjithë, vendosnë edhe filluan të parin Komitet Shqipëtar, me program kryengritëse.

Komiteti zuri të punonjë edhe të përhapet me çape të mëdha dyke formuar degë edhe dyke bërë anëtarë. Për këtë qëllim Bajua vajti në Korçë edhe në Kolonjë ku fillojti degë të rea, kështu që për dita shtoneshin anëtarët.

Qëllimi i komitetit ishte që të përhapet e të forconet mirë edhe pastaj të zinte nga vepërimi, mirëpo qeveria Tyrke zuri të marë erë për një lëvizje të Shqipëtarëvet, andaj kërkonte me gjithë fuqi të xbulonte qëndrën, fillimin si edhe programin të komitetit Shqipëtar.

Nga ky shkak si edhe nga vrasja e tmeruar, të andarëve Greke, në Negovan, mbi patriotin të math, Papa Kriston bashkë me vëllan' e tij Papa Theodhosin vendosnë që të zënë nga vepërimi, pa u arrirë pema mirë. Me 23 të Marsit 1906 Bajua me Riza Velçishtin, me nxënësit të Gjimnasios Qamil Panariti, Pertef be Rusi edhe Selim be Pojanin lenë qytetin Manastir edhe shkuan në Kolonjë dyke i bashkuar edhe Hysen be Dishnica gjer atje.

Në Kolonjë, si bashkonen me Qani be Starjen Ypin edhe me të tjerë, zunë nga vepërimi dyke formuar çeta komitash edhe t'i regullojnë. Përnjëherësh u përhap fama në Europë edhe në Shqipëri kështu që prisnin të gjithë, me pa durim, të shohin Hoxhen — siç e quanin Bajo Topullin — edhe të bashkoneshin me atë. Qeveria Tyrke zuri ndjekjet edhe Fehim be Zavalanin e bënë syrgjyn në Akri të Sirisë, e të tjerë gjektë.

Po për fat të keq zunë e dhelpëritë — të cilat kanë prishur kurdoherë Shqipërinë — edhe bintnë nxënësit që të falen prandaj Bajoja shkojti në Gjinokas-

trë për të fillnar degë edhe për të mbledhur shokë e Qani beu Starja me Riza benë mbetnë në Kolonjë gjer të kthemeshe Bajua.

Kur këto ngjisnin në Shqipëri dyke marë një bujo të madhe emri i Hoxhës, i pa lodhuri atdhetar, Grigor Cilka, ngribet prej Korçe edhe hidhet në Sofje, të Bullgarisë, e në Bukuresht për të organiznar Shqipëtarët e atjeshmë, pas programit të komitetit. Të gjithë e pritnë me gëzim të math lëvizjen konsëtare, pastaj si u fillnan me degë zunë të mledhin ndihma për komitetin.

Në Bukuresht kryesinë të veprimit e kishin marë Pandeli Vangjel Sbalesi, Vasil I. Zografi, Rafail Shulo, Andre Alibozi, Mihal Grameno, Pandeli Durmishi edhe të tjerë, të cilëvet na shpëtojnë emrat. Edhe në Misir ishin formnar degë nënë kryesi të Thanas Taskos, Jani Vruhos e Milo Duqit.

Në këtë kohë tri djem të rinj, Lambi Bimbli, Kole Rikashi edhe Miço Papanastas, të mbushun plot ndjenja patriotike ngrihen që nga Amerika, ku jetonin, edhe venë në Sofje për të u-hodhur në Shqipëri. Mjerisht, me gjithë përpjekjet të komitetit Sofjes, nuku munduë të hidhen dot, nga koha e shkuarë, kështu që u shtrëngnun të kthenen prapë për në Amerikë se dimëri afromeshe edhe nga të hollat vinin në shtrëngim.

Gazetat e Europës zunë të shkruajnë gjër e gjatë, për nbi lëvizjen të Shqipëtarëve, edhe f' u tregojnë një simpathi të madhe, po, pa shkuarë shumë kohë, Qani be Starja bindet në këshillat e miqve faqezinj edhe i fabet qeverisë Turke, e cilla pas pakë kohë e burgosi në Manastir edhe hoqi të kështjat gjer sa u dha lirija. Riza Velçishti me pakë shokë qëndron si burrat edhe veperon në Kolonjë edhe në Shqëri midis Përmetit e Leskovikut.

Bajua kur u kthye prej Gjinokastre edhe mësojti ngjasjet u helmua pa masë, po si trim që ishte zuri nga vepërimet. Në Gjinokastrë fillogti një degë edhe mori me vehte vëllan' e tij Çerçizin, Zoman Mashku-

llorin, edhe ca të tjerë. Me mos mundur të bashkonen as me Riza Velçishtin hidhen në qarket të Korçës e të Devollit, ku përhapnin levizjen kombëtare. Në këta vënde u shoqëruan edhe me Fejzo be Dishnicën e Apostoll Plasën, kështu që u bënë 11 shpirt.

Në këtë kohë andarët Grekë tmęronin popullin, fort shumë, si edhe grekomanët kishin zënë një ndjekje të reptë kundra Shqipëtarëvet kombëtarë dyke patur qeverinë ndihmëse, prandaj u vendos prej komitetit që të vepëronet një goditje. Pas shumë pritave q'i kishin bërë Karavangjelit, Dhespotit Kosturit, e nuku e shtinin dot në dorë fat'i zi dënojti që të vritet i ndyeri Foti, Dhespot i Korçës, për mbi Bradvicë më 9 të Shtatorit 1906.

Si u vra Dhespoti, Foti, një ndjekje e reptë zuri qeveria kundra komitave Shqipëtarë si edhe kundra kombëtarvet. Zunë edhe burgjimet me dyzina midis të cilvet Jovan Kosturin bashkë me fëmijën, Salih Butkën, Grigor Cilkën, Ohran be Pojanin, Ibrahim qesarakën, sot Baba i Teqesë, Lazo Progrin e shumë të tjerë.

~~Fejzi be Alizoti,~~ Qeveritar i Korçës, përpiqet me çdo mënyrë që të bintnje Bajon për të falur, dyke ju zotuar një nënëpunësi më të madhe, në qeveri, po si pa që Bajua nuku bindet i dërgojti fjalë që të largonet nga Mytesarifileku i tij, se ndryshe do t'a ndjekë këmba këmbës. Bajua mblodhi shokët edhe si hiseduan e gjetnë të ndhës që të pranojnë këshillat të Fejzi beut, me tjatër anë zunë edhe shirat e pa-reshura, kështu, që vendosnë të hidhen në anët e Gjinokastrës edhe Bajua të shkonjë në Europë për të mbledhur ndihma.

Fezo be Dishnica me tri shokë Devollinj qëndruan në qarkun të Korçës edhe Devollit, e Bajua me shokët e tjerë shkuan për të kërkuar Riza Velçishtin, po si nuku e gjetnë dot shkuan për në Gjinokastrë. Atje u ishte thënë që t'i ndjekë fat'i lik me qënë se u përudanë, si zoqt'e korbit, njëri nga jatri. Shkaku

i përndarjes rodhi se Bajua me Çerçizin rynë në Gjinokastrë për të regulluar shtëpinë, me qënë që gjithë vëllezërit e tyre ishin burgosur, edhe të marin gjescudi të holla se kishin mbetur pa nonjë para në xhep, sa për shokët i sigurnan në malet ku u dërgonin të ngrënë edhe të nevojshmet.

Një brëma vendosi edhe Abdyl Mersini, i cili ishte më i zoti edhe më i mësuari në ato vende, të shkonjë në Kardhiq, fshat'i ti, e kësisoj mbetnë Apostoli, Zemani, Hasan Nikolica, Malo Çami edhe Rapo Mashkullori pa patur nonjë kryetar kur, një natë Rapo Mashkullori u vjeth armët Apostolit edhe Zemanit e shkon fshehtazi! Kur u xgjuan shokët, edhe shohin ngjarjen të pa pritur, u tmeruan dyke pandehur nonjë trathëti prandaj vendosnë të shkojnë dyke marë edhe Zemanë që t'u tregonjë udhën, gjer më tutje.

Mbetur i vetëm, i gjori Zeman, kthenet për në Gjinokastrë që të lajmëronjë Bajon dhe Çerçizin, për këtë ngjarje, po tjatër e keqe m'e madhe i rueshe Zemanit, se me ryrë në qytet e zunë kollxhinjtë (ruajtësit) të duhanit edhe do t'a shpinin ne Policie, po lumtërisht ishte kryekollxhi Raifi, kushëri me Topullenjtë, edhe kështu e lanë të lirë e të vejë në shtëpi të Bajos.

Kur mësuan ngjarjen Bajua me Çerçizin u brengosnë tepër edhe kaqë u dëshpëruan sa, pa shkuar nër mënt rezikun, duall të armatosur ditën, për mes qytetit, që të kërkojnë shokët e çakërdisur. Si kërkuan më gjithë anëtë, pa gjetur as nonjë shenjë, u ktkyen natën në shtëpi të tyre dyke mallkuar fatin. Pa dyshim që çdo e ndenjurë, në Gjinokastrë, ishte një rëzik i math për ata, se u xbuluan andaj vendosnë të shkojnë që të tre në Sofje të Bullgarisë për të dimëruar.

Të nesërmet, si muar lamtumirë shkuan në Palavli, pranë Delvinës, në kombëtari Nazif Aderi i cili i priti me gëzim të math. Si ndejnë ca dit, gjer sa arriti një vapor Austriak, me përpjekjet të Nazifit rynë në vapor edhe duall në Kotor, pastaj, si u veshnë me roba qytetnore, shkuan në Sofje ku atdhetarët e atjeshmë i

pritnë me një gëzim të math. Si ndejnë ca kohë, në Sofje, Bajua me Çerçizin ardhë në Bukuresht ku atdhetarët i pritnë me gëzim të math. Në këtë kohë ardhi lajmeja e zezë për vrasjen të Spiro Kosturit, në Selanik, edhe u helmuan që të gjithë atdhetarët, me qënë që këjo vrasje kishte karakter politik se Grekrit goditnin atje ku u dhembeshe Shqipëtarëve. Bajua nuku ndenji shumë kohë, në Bukuresht, me qënë që e kërkonte Aladroja Kastrioti edhe shkojti në Paris.

Asi kohe ndodhesha edhe unë, autori i kësaj libre, në Romani prej 20 vjet që jetonja, ikur që i vogël prej atdhent, edhe q' atëhere ryra në luftë kombëtare, prandaj kur ardhi Bajua me Çerçizin zemra më qante edhe rihte pa prerë që të munt t' i shërbenj atdhent edhe me pushkë në dorë, po mjerisht isha i dobët nga fuqia edhe i pa i stërvitur, se kurrë gjer atëhere nuku kisha ngjitur male në këmbë. Me gjithë këtë çdo ndryshim i këtij menjtimi ishte i kottë, se më hante mushkërinë, prandaj ju luta Bajos të më merniu e mua kur të delnin, përsëri, dyke i thënë që do të jem i lumtur të vdes në shkëmbinjt' e Shqipërisë.

Bajua dyshonte në tjalën time aqë më tepër, se më shinte të mësuar në prehje, edhe më tjetër anë shumë veta ishin zotuar vetëm, prandaj më thotë që Shqipëria është e gjithë Shqipëtarëvet, kështu që në dëshëronj në Mars të ndodhem në Sofje të Bullgarisë. Ditët më dukeshin muaj gjer sa ardhi Marsi edhe shkova me vrap në Sofje ku si u mblothmë të gjithë shkuam për në Brindis, përveç Vasil Trebickës të cilin e dërguam në Korçë, për të marë gjakun të Spiro Kosturit, po komiteti i Korçës e ndalojti të bënjë një goditje se qeveria Tyrke do të mundonte kombëtarët.

Po më përpara se të arrimë në Brindis hoqmë mjaft udhës se në Zejmun, kufi i Maxharisë me Serbinë, na ndalojti komiseri, një bark zhabë edhe i lik, edhe na kthen në Beligrad. Në Beligrad policia e stacionit na dërgon me xhardërma në Prefekturë dyke ngrënë, unë, udhës ca kondakë mbi kuris, kur desha

të ginja një rugës. Atje na pyesin edhe u thomi që jemi nisur për në Amerikë, po nuku deshnim të na besonin, e kështu urdhruan që të na burgosin edhe të lajmërojnë Ambasadën e Tyrqisë që të dërgonjë njeri. Kur dëgjuam për këtë u tmerruam po durruam të shohim fundin, se nuku kishim ç' të bënim.

Nuku shkojti shumë kohë kur se dy nënëpunës bashkë me një dragoman, të Ambasadës Tyrke, edhe na nxjerin nga podrumi ku na kishin kallur pastaj na pyesin Tyrqisht nga jemi edhe ku vemi. Çerçizi, me qenë që Rajna me Shahin Kolonjën shkanu nga Zejmuni për në Vienë, u thotë Tyrqisht që la të pyesin qeverinë Sërbe, për këtë, kështu që si u lajmërunan na thonë me ushpërim se do të na dërgojnë në Tyrqi.

Për fat unë kisha një pashaportë të vjetër, prej të Romanisë, edhe u thom që unë nuku e njoh Tyrqinë se jam subjek i M. T. Karolit. Kur panë pashaportin u penë në sy edhe më thonë që ti je lindur në Tyrqi po unë u përgjigja që kam ikur i vogël edhe në Romani kam shërbyer në ushtëri edhe fitova të drejtat, kështu që me vrap nuna më firman Sërbët, edhe Çerçizi, Idrizi edhe Zemani mbetnë të burgosur gjer të bëheshin aktet e duhura edhe t' i jepnin në dorë të Ambasadës, për të i dërguar në Tyrqi.

I liruar dal në qytet edhe hasem me Thanasin, të cilin nuku e burgosnë se rrëfen pashaportin që në kryq, edhe të përpiqemi për shokët, andej këtej. Për fat gjetmë ndihetarin Aleksandri Ballkadorin, në Beligradë, i cili na rekomandojti me Z. Nanu Kristof, një patriot Bullgar, kështu që së bashku lajmërunam Ambasadat të Italisë, Austrisë edhe Romanisë nga të cilët mësuam që shokët tanë të thonë se nuku jepen në Tyrqi me qënë të ikur për politikë.

Lajmërova shokët, në burg, edhe të nesërmet kur u thonë të bëhen gati se do t' i dërgojnë në Tyrqi, këta përgjigjen që nuku vonë në Tyrqi, me qënë të ikur për shkake politike, kështu që u shtrëngunan të na kthejnë me xhandërma në kufi te Bullgarisë. Për

këtë ngjarje prisha unë shumë të holla, se shokët nuku kishin po u gëzuam kur arrimë në Sofje edhe shpëtuam pa u dorëzuar në Tyrqi.

Në Sofje u bashkuam edhe me Bajon, të ktheur nga Viena, teligrafisht, pastaj ndejmë edhe ca kohë në Sofje gjer u pregatitmë se rish për të ikur. Le të mos harojmë shërbimet edhe përpjekjet të atdhetarëvet Shahin Kolonja, Kristo Luarasi, Dhimitër Mole edhe Adem Shkaba, të cilët ishin zemra e lëvizjes kombëtare në Bullgari. Kur na kthyen nga Beligradi Kristo Luarasi na mbajti në shtëpi të tij edhe Dhimitri Mole a na dërgojti 2.000 franga nga Filibeja.

Si muarm ca pashaporta të rema, për shokët, shkuam në Brindis edhe q'atje, siç thamë, me anijen të Ahmet Ylqinit për në Shqipëri.

KRYE E III.

Nisja për në Shqipëri

Të shtunë pas dreke, më 16 Maj, përhapin pëlhurat të anijes edhe Ahmeti, kapitani ynë, urdhëron: djema gati! Përnjëresh anija mori udhën edhe neve ja krismë këngës për mëmëdhenë! për mëmëdhenë! të cilë e kisha bërë unë edhe ja kisha dedikuar Bajos.

Me gjithë që ishim kaqë të pakët zemrat tona ishin shumë të gëzuara e plot shpresa, dyke pandehur që gjithë këjo botë ishte krijuar vetëm edhe vetëm për neve! Kur zuri që të ngryset na thotë Ahmeti që do të kemi furtunë o djema, e kësisoj do të mos mundim të dalëm në stere, siç e pandehnim.

Ahmeti ynë sikur ishte nonjë Flamaryon i dytë, nuku shkojti shumë kohë kur zuri një furtunë e marë. Për mbi 36 orë lëftuan, pa reshtur, Ahmeti me shokët e tij kundra atyreve valë që përpiqeshin të na përfshinin! Me mundime të mëdha shumë e dyke udhëtuar siç na losnin valët, dyke u gdhirë e henë e pa nisur që të hapet dita, arrimë në një vënt e na

thotë Ahmeti: këtu është mirë që të delni përjashta, me qënë që, pas shenjave të kohës, duhet të bëjmë shumë kohë gjer të arrimë pranë Sarandës, ku dëshëroni yve.

Neve, të dëshpëruar nga ky udhëtim, midis vdekjes, me të dëgjuar stere e pritmë me gëzim të math këshillën e Ahmetit edhe duallmë në një vënt të huaj, të cilin as e dinim as e njihnim. Si nxuarm armët edhe plaçkat që kishim hipmë edhe neve në barkë edhe duallm në stere, si u puthmë me Ahmetin e shokët e tij, dyke lënë njëri tjetrit ndihmës Perëndinë.

Me të shkelur në një shurishtë të bardhë Çerçizi më thotë: gjunjëzo e puth dhenë të Shqipërisë o Mihal për të cilin të ka dëshëruarë edhe dëshëron zemra jote! E putha me mall edhe ju luta Perëndisë që në kishim të drejtë të na mpronte edhe të na ndihmonte. Ndejmë pakëzë të çlodhemi e të shihnim ku gjendeshim se, mjerisht, as nonjë prej nesh nuku e dinte këtë vënt. Kur zuri të xbardhullohet dita ngarkohemi me trajstat, në të cilat kishim nga 500 fishekë, si cilido, edhe të ngrënat pastaj, si muarmë armët, muarmë të përpjetën e malevet.

Për mua ishte e para herë që ngjitesha në male, pa edhe çfarë male?! Të lartë, të dëndur edhe me shkëmbinj të mdhëdhenj dukeshin pa funt. Shokët ishin të mësuar edhe ngjiteshin pa mundim, po unë me Idriz Jakovën ecnim gadale edhe më tepër me duar edhe këmbë, se kishim frikë mos rukulliseshim, në përenjtë pa funt, edhe bëheshim copë copë!

O burrani, o burrani, bertiste Çerçizi, mos u druani po shkelni pa frikë edhe lehtë se, siç ecni yve, lodhi shumë, po cilit munt t' i uxiruje frikën? Arrinte vetëm një e hedhur sytë tatëpjetë të na ngrihshin leshrat përpjetë edhe nga tmeri të na mereshin mëntë e të gjenim fundin.

I gjori, i shtrenjti i pa lodhuri edhe fort i dashuri Zeman Mashkullori! Ky ishte nëna e çetës tonë. I papërtuar edh' i parënduar do të rinte pranë nesh që

të na jepte ndihmën e tij për çdo nevojë. Herë herë na mirte trajstat, herë paltonet edhe shumë herë na ngarkonte mbi kuris, të tij, për të kapërxyer nonjë ndhë, të cilën as dhitë nuku e kapërxenin pa u drejtuarë.

Zemani ishte prikosurë me një karakter të pashëmbëlltë. I urtë, i qeshur, i dashur edhe tzim pa shëmbëll; ishte m' i shkuari nga gjithë shokët, po, përveç këtyrevе dhuretira, ishte edhe babo. Zemani do të na shtypte koskat edhe do të na përkonte barkun edhe ngrinte pisbqet sa herë që sëmureshim. Sa kohë që hëmë në malet si edhe porjashta, pas liriës, kurrë nuku e pashë Zemanë që të zemërohet po, për kundrazi, me gëzim të math kërkonte që qysh edhe qysh t' i kënaqte të gjithë me bazën e tij të qeshurë.

Kur hjerë andej ku këtej u ngjitnë në mal edhe atëhere zuri të hapet mirë dita, po, me gjithë kötë, nuka kupëtonim se ku ndodheshim kur, për fat, shohim me teigyge (dylbi) një bari i cili kullote bagëtinë. Çerçizi vrapon tek bariu edhe si përshëndoshen e pyet ku ndodheshim e cilat ishin rugat që dëshëronim neve. Si lajmërohet Çerçizi kthenet, i helmuar, dyke thënë që të rëzolvonmi prapë se ruga që kishim marë na nxirte për në Vlorë.

Rëzolvemi edhe llmerjasme atë ditë në ca lisa ku ishte një burim i ftohtë. Me të perëndnar djelli nuarm rugën të një fshati, që ishte pranë, kur fati na nxori një çoban nga Myzeqeja, i qejtur Ilo, i cili ishte sherbëitor në atë fshat edhe kthenoshe me mushkat në shtëpi. Kuvënduam e na thotë që ishte i pa kënaqur nga i zoti, andaj në pyetjet tona në dëshëronte të bashkonoshe me neve e priti me gëzim të math, kështu që si shpuri mushkat u kthye edhe shkuam, errtë, mbi fshatit.

Ky fshat quhet Vormik edhe është nga fshatrat e Himarës. Që të stolis edhe zugrafis bukurinë të Breqdetit me fshatrat rreth tij, më është një pun' e kottë, me qënë që nafyra i ka prikosurë me bukurira të vo-

çanta. Të xhukuronj rëketë, mallet me ato shkëmbinj, fshatrat gjithë monë të gjelbërnura me ullinj, portokallë, limonj, fiq, qitra, shegë edhe gjithë lulëzimet e tjera, ose të tregonj bukurinë të gjindjes, të Breqdetit, për gjimin edhe trimërin e tyre?

Reviera, me San Remon, Mentone, Monte-Karlon, Monakon, Nisen e të tjera, nuku ka as nonjë ndryshim nga Brregdeti, i Shqipërisë, kur një ditë janë për të u ndërtuar edhe vëndet të Brregdetit siç janë këto.

Shkuam dyke ecur gjithë natën kur shohim që do të na zinte dita, pa zënë nonjë limer, andaj vendosmë që të mbyllemi në një kishë të vogël përjashta fshatit, Vunosë dyke besuar që as njëri nuku vjen atje. Rymë brenda edhe mmë gjithë shokët të flenë veç neje, i cili i lodhur edhe i dirsur po rinja e thëthinja një cingaro si ollu për të u mprojtur nga çdo rezik.

Nuku shkojti shumë kohë kur dera hapet edhe tyu prifti me një grua për të meshuar. Prifti bashkë me gruan në vënt që të tremboshin u trembu më edhe desha të xgjonj shokët, kur prifti më ndalon duke më thënë: Ieri të flenë se janë të lodhur. Sur zunë të përshëndosheshim xgjohen shokët nga gjumi edhe i thonë që kemi ikur nga ushtëria po prifti nuku besojti e na thotë që çfarësdo që të jini mos kini nonjë frikë, pastaj, si mbarojti nga të meshuarit, na ndau meshën që mori edhe na bëri nga një kafo në një qoshe të kishës. Me të ikur i dhamë të holla dyke ju lutur të na blinte ca duhan e të ngrëna, të cilat na i dërgojti me prifiëreshën.

Pas nja tre orë rëzohen prej fshatit 10 fshatarë, mildis cilëvet ishte edhe një kapitan avullore, i qujtur Ilo, me të cilin ishim njohtur në Brindis, po nuku i ishim çfaqur. Përshëndoshemi pastaj zunë t'u tregojmë cilët ishim edhe qëllimin t'onë. Ca nga këta kishin ndjonja kombëtare, mbjellë prej Petros Fotografit nga Korça, andaj u dhamë edhe njaft libra për to lëçitur.

Me të perëndurar djelli shkuam, si na gostitnë shu-

më mirë, me një udhëtregonjës që na dhanë, pa si muarm lamtumirë edhe u falënderuam për pritjen që na benë. Dyke udhëtuar ato ripa edhe rëkera, të Qimarës arrimë më të gdhirë në Pilur, ku limerjasmë në një pyll, e q' atje udhëtuam natën edhe arrimë në Kuç. Kuçi është historik me qënë që në këtë fshat është lindur Gjoleka, një kryengritës trim, të cilit edhe sot i këndohen këngë, Labërishte, për trimërin' e tij.

Në Kuç dërguam Ilo çobanë tek Birçoja, një mik i Çerçizit që të vinjë të haset me neve edhe të na sillëtë gjësendi për të ngrënë. Birçoja vjen i bashkuar me një shokun e tij dyke na sjellë të ngrëna po na lajmëron që ushtëria e përndarë na ka zënë gjithë rugët, prandaj na këshillon qe të limerjasem në një pyll edhe me të u ngrysur mirë të shkojmë, ververisht maleve.

Këshillat të mikut tonë, Birço, i pranuam edhe vamë në një pyll të deudur shumë, që ku vërenim ushtarët kur brithnin posht e lart për të na kërkuar neve. Në këtë pyll na gjajti një gjëmë fort e ligë. Kur shokët flinin unë me Ilo Çobanin po fshinim pushkat edhe mësoheshim qysh t' i përdornim, po, mjerisht, ky mësim u bë mbi kuris të Ilos se gabimisht pushka time zbrazet edhe godit Ilon në vithrat! Shokët xgjohen edhe rëmbejnë armët dyke pandehur ushtërinë, po u tregonj i helmuar edh' i tmeruar, fajin që kisha bëië. Me vrap xbulojmë Ilon edhe si e pamë që plaga ishte pa nonjë dëm ja lithmë. Sa për ilaç ishte shura t' onë, se barat që kishim marrë na i mbajtnë në kufi të Austrisë.

Në jetë time nuk kam ndjerë më të math helm edhe hidhërim se t' asaj dite kur plagosa Ilon. Nuku paska më të keqe se të bëhesh shokvrasës! Mirë po ay gabim m' u bë një mësim i math që të vërenja pushkën tjatër herë.

Gjithë atë ditë e shkuam të brengosur me nj'anë për Ilon edhe më tjatër anë se kishim mbetur pa të ngrëna, me gjithë këto më të u ngrysur dualëm prej pyllit edhe vinim në stan të Birços, që na kishte tre-

guar, po kur njerjesh shohim që Iloja nuku ishte gjekundi. Bertit edhe kërko, me gjithë anëtë, po Iloja kish marë pushkën edhe kish shkuar. Atëhere mallkova dorën që nuku e mori mirë se ky vajti që nga pylli në ushtëtarët dyke treguar për nevë që e muarm me pahir Birçon, priftin edhe fshatarët të Vunosë, të cilët ndejnë nga një vit të burgosur në Gjinokastrë.

Si e mblothmë mëndjen për Ilon muarm të perpjetën e maleve, pa nonjë udhë, ca male të lartë shumë, plot shkëmbinj të thatë pa nonjë pikë një, kështu që tani përveç urisë, vuanim edhe nga etja. Dirsët na shkonin çurkë si lumë edhe mernim e thëthinim dhënë për të shuar etjen. Atëhere u ndodha në një shtrëngim të math edhe, i dëshpëruar, ngrita sytë në qell dyke bërtitur: Aman o Perëndi i shqipërisë vdiqmë për një! Si për çudi më dëgjojti lutjen Perëndia, se i mjeri Zeman i cili vente në për shkëmbinjtë, për të gjetur një, bërtet: vraponi se gjeta një!

Atë gëzim që ndjemë nuku di qysh t'a tregonj munt që të barabitet si një shpëtim nga vdekja. Kishte gjetur një lis të math të cilin e kishin shpuar edhe bërë gropë, barinjtë, për të u mbledhur ujët kur bintë shi. Vrapuam edhe si pimë një muarm vehten, se ishim fare të drobitur, pastaj zumë udhëtimin. Me të gdhirë arrimë në një stan, ku i zoti me gruan e tij na shtruan të hamë. Me një shijë të pa treguar hëngrëm atë mënjgjes pastaj, si n çëlothmë mirë, shkuam dyke falënderuar të zotërit e stanit për mirë pritjen.

Q'atje shkuam në malet e Golemit po, dyke parë që vinte në atë rugë një ushtëri e vogëlë, kthyem udhën edhe duallmë në një stan ndanë një lumi. Nga gjithë stanet që vizituam sa kohë që bëmë malevet, ky stan do të më mbetet një kujtim i paharuar, me qënë që ishte ngritur ne një vënt pitoresk, që nuku rëfehet. Një lumë shkonte midis dy pyeve të veshur, një nisi e vogëlë e rethuarë prej lumit edhe kundrejt nisis ishte stani, kështu që bënin një pamje nga më të bukurat, dyke kujtuar brëmanet kur rëzoheshin bagëtia për të

mjelë. Në këtë stan gjetmë vetëm të zonjën e cila na priti e gostiti me dhallë edhe me kos e ndejmë gjithë ditënë gjer ardhi i zoti me bagëtinë. Përshëndoshemi edhe me vrap porosit djemtë të na pjekin një qëngj të zgjedhur, kështu që na gostitnë si jo më mirë edhe pastaj na kallë në kasolle per të flejtur, dyke thënë të jemi të qetë se këmbë ushtari nuku shkelte atje, veç kësaj na tha që kurdoherë po të jemi në rezik të vemi në stan të tij për çdo siguri.

Besonj që ësht interesant të tregonj me këtë rast, që gratë të Kurveleshit nuku mbulojnë fytyrat edhe panojnë bashkë me burrat e tyre në për stanet, në për arat edhe në çdo punë që të kenë. Flejtmë nja 3 orë, në buçim të lumit, edhe si u ngritmë shkuam bashkë me Demon, i zoti i stanit, për mest Kaparejt, fshat' i Demos, gjer arrimë në Zhulat, pastaj, si i falënderuam edhe një herë, mori lamtumirë edhe u kthye për në stan.

Në Zhulat e shkuam ditën në për ca repa edhe më të ngrysur shkuam për në Kardhiq, dyke limerjasur në ca gështenja.

Kardhiqi është një katunt fort i bukur, ngrehur për mbi një breg të fortë, ka një fortesë historike edhe është i rethuarë me male të lartë. Këtë katunt e ka prishur Ali Pasha edhe duken e sot gërmadhat e rëmyera. Ndejmë tri dit në Kardhiq për të u çëlodhur po më tepër që të mbatheshim me opinga se këpucet na ishin bërë copë copë prej gurëve.

Që këtej muarm grykën e mollës për të dalë në malet e Gjinokastrës. Kjo grykë është një grykë e larte edhe fort e ngushtë, kështu që as nonjë frikë nuku ke prej ushtërie me zënë vëndet e duhura. Këtu vravi Çerçizi një dele të egërë të cilën e kemi ngrënë pa kripë.

Në Gjinokastrë ndejmë tri dit, në Kala të Shen Triadhës, ku u bashkuam me shumë kombëtarë dyke biseduar që qysh edhe qyshë duhet vepëruar, gjer të pregatitim një lëvizje të përgjithëshme. Deshnin mjaft

djema të bashkoheshin me neve po i ndaluam, me qënë që nuku deshnim të mirte qeveria masa të repta, kundra nesh, e me këtë mënyrë flinte, dyke marrë lëvizjen tonë pa nonjë rëndësi. Si na solli nga gjithë barërat (ilaçet) Besim Vesel Gega, shkuam në Çajyp në stan të Raif Kerit, prej Gjinokastre.

Që nga Çajupi u hothmë në Zagorie të Tepelenës edhe limerjasmë në një pyll pranë Zheit, ku na ardhë ca gjatorë me të cilët kuvëndaam gjër e gjatë. Me të perëndunar djelli shkuam në mal të Brezhanit në stan të Dhimitraqit Spiros, ku na pritnë fort mirë me gjithë q'atë ditë i kish vdekur i ati Dhimitraqit. Si i lamë ngushëllimet tona, ane berinjtë me të ngrysur u rëzuam në një tatëpjetë pranë Brezhanit, pastaj muarm anën e Viosës edhe arrimë në arë të Muços. (Tregut). Si u siguruam që rojtësit flinin edhe nuku kish nonjë rezik e kapërxyem edhe shkuam për në Klysyrë ku gjetmë evgjitin Seitin, në Saraje të bejlerëve, i cili më beri një melem me baki e më plakosi këmbët, se më ishin berë potillat gjak nga gurët. Ilaçi më beri fare mirë dyke ecur lirisht e pa dhembja.

Që nga Klysyra vajtmë në Toler në shtëpi të Arslanit, të cilin e kishim lënë në Brindis, edhe s'andejmi dyke na bashkuar Myrtezaj, prej Panaritit të Përmetit, arrimë në një pyll për mbi çifligun të bejlerëvet të Klysyrës. Në Toler, gjetmë edhe shokun tonë, Idriz Jakovën, i cili u nda që nga Gjinokastra nga shkaku se ishte e pa mundur të duronte jetën tonë edhe të gjesdiste maleve i ngarkuar, me qënë që ishte më shumë se nona delikat, prandaj qendrojti në Gjinokastrë e q'atje e dërguan kombëtarët për në Elbasan, mik pas miku, se qëllimi ishte të hidheshe në Jakovë edhe në anët e Gegërisë për të përhapur ndjenjat kombëtare. Mjerisht, në Elbasan, e zunë edh'e dërguan në Manastir ku e burgosnë edh'e munduan shumë gjer sa u dha liria.

Një sëmundje e keqe, nga të vejturit e burgut, nuku e la të gjorin Idriz të gëzonjë lirinë se, pas pa-

kë dit, mbarojti jetën dyke mbyllur sytë i gëzuar se pa ëndrën e tij të mbushurë, për të cilën ish përpjekur edhe kish vojtur kaqë shumë! Le të përmëndim pak fjalë edhe për jetëshkrimin të këtij dëshmori kombëtar. Idrizi ishte lindurë në Jakovë prej një shtëpie të mirë edhe të nderçme, pa si mbarojti shkolën Tyrqishte zuri nënëpunës i qeverisë gjer arriu në doganë të Soroviçit. Atje u bashkua me shumë atdhetarë, kështu që u bë një kombëtar nga më të flaktët edhe me urtësin e tij dinte qysh të përhapte ndjenjat kombëtare. Me të mësuar lëvizjen të komitetit shkojti fshehtazi në Bukuresht edhe q'atje në Sofje, ku u bashkua me neve edhe dolli maleve. Vdiq 27-28 vjet në lule të vërsës.

Pa si ndejmë një ditë në atë pyll sh' uam në pyll të Repanit, ku u hasmë me barinjt'e fshatit, e dyke shkuar për mest Sevranit arrimë për mbi Frashër. Atje tëk limerjasnim u hasmë me Fejimin, nga Selenica e Pishës, i cili na shpuri në një fshat ngrehur në përua, Sorok, hoqmë në shtëpi të Spiros miku i Fehimit, i cili na priti e gostiti si jo më mirë. Në mëngjes shkuam pranë Frashërit me mos guxuar të vinim atje se na lajmëruan që kishin vajtur mjaft ushtarë, edhe duallmë në pyll të Koplarës.

Në këtë pyll na ngajti nji episod shumë i keq. Më të thyer të ditës ktheheshin nga tregu i Frashërit fshatarët, për në shtëpit'e tyre, të cilët dyke i pandehur ushtëtarë u ndamë për të u mprojtur, po, mjerisht, humbi shoku shokun e pas tri orë dyke u thirur me emra u hasmë! Sa gëzim të math nuku ndjemë në zemrat tona kur u hasmë se s' paska më e keqe se asaj që të aratisesh nga shokët në mest të pyllit. Gjithë kohën e shkuam me të ngrënë lule-shtrydhje pastaj, me të afruar perëndimi shkuam në mal të Radomit, në stan të Tasi Çobanit. Atje ardhi nga Kurtesi i ndyeri Sako me të nipin e tij Kasëmin adhe na muar në fshat, në shtëpi të tyre.

Të nesërmet ardhi Ibrahim Efendiu, i cili sot

është Baba i Teqesë Qesarakës. Z. e tij ishte një patriot nga më të vyerit edhe fort i ditur, kështu që biseduam gjer e gjatë për mbi gjendjen të Shqipërisë. Këtu ndejmë tri dit edhe u bashkuam me shumë atdhetarë prej atyreve anë, të cilët vrapuan të haseshin me neve. Deshnin mjaft djema të rinj te shoqëroneshin me neve si edhe Kasemi, i nipi i Sakos, një djalosh 18-20 vjet, po i këshilluam të qendrojnë edhe pak kohë kur do të bashkoneshim. Vetëm Abas Nivicën, i cili ishte bari në stan të Tasit, e bëmë shok se me të parë neve nuku desh që të ndaheshë, me as nonjë mënyrë, e qendrojti i pandarë gjer sa u dha liria.

Që nga Kurtesi u kthyem prapë në Frashër edhe qendruam për mbi Teqe, ku ardhe Servet beu, Hysen beu, Dervishlerët, Hasan Ef, i cili ishte Hoxha i Frashërit edhe shumë atdhetarë të tjere. Këtu gjetmë me të vërtet folenë të kombëtarevet, se atje ishte Teqeja, shkolla e madhe kombëtare. Muarm lamtumirë dyke patur mirësinë Dervishlerët që të na japin për shok Zoton, prej Backe, i cili na shpuri në Backë, në shtëpi të Laces, të cilit na dorëzojti nga ana e Teqesë. Zotoja ishte një atdhetar i mirë plot ndjenja kombëtare edhe trim me fletë prandaj dyke kënduar arrimë gjer në Backë dyke shkuar midis Dervishies, ku na gostitnë Dervishlerët.

Dervishia është ngriturë në një vënt fort të bukurë, më një fushë të vogël, rethuar me male edhe pyje edhe për mest Dervishies shkon një lumë, kështu që ka një bukuri prej panorame. Shpirt ndrituri Baba Fetahu që ka xgjedhur këtë vënt, kaqë të bukurë, edhe ka ngriturë Dervishien është përkujdesurë që të xbukuronjë edhe ca më shumë përveç asaj natyrale. Ka mbjellë lloji pemë, pjergulla edhe shumë sende të tjera me një regullim të pa treguar, prandaj çdo udhëtar që të shkonjë, në Dervishie, nuku munt të mos e admironjë e të mos thotë: të ndritë shpirti o Baba Fetah!

Në Backë ndejmë dy dit, në shtëpi të Laces i cili na priti ëdhe gostiti mirë, pastaj të bashkuar me La-

cen, me të vëllanë edhe me Zoton muarm malet përpjetë dyke shkuar qafen të Manës. Malet të Backes janë të lartë shumë po edhe fort të bukurë se janë të veshurë, me ujra e kullotë nga më të mirët. Këtu na hasi Laceja me Tahir Vranishtiu, afër Beratit, e me vëllan' e tij Saminë edhe me pesë shokë që kishin pas. Si bëmë mirë të njojturë edh' u treguam qellimin tonë, Tahiri me Saminë dëshëronin nga zemra që të bashkëpunonin edh' ata, për këtë qëllim, e kësisoj u shoqëruan me neve.

Tani nuku isha ajy Mihali i parë se u forcova mirë si nga trupi si nga këmbët edhe nga jeta komite, tani isha njëjeshisht me shokët, për kundrazi kisha marë edhe një barrë tjatër përsipër. Ditënë, si ngopeshim nga gjumi do t' u mësonja këndim edhe shkrim ose, që të mos mërziteshin, do t' u tregonja nonjë histori ose përallë prandaj më quanin Hoxhë. Në malet e Backës u hasmë edhe me nja 75 ushtarë po nuku u goditmë me qënë që neve kishim zënë vënde të forta prandaj shkuan më nj'anë edhe neve shkuam për në Qesarakë. Në Qesarakë kishim nevojë që të blinim ca plaçka, që na duheshin, edhe më tepër për të mballosur opingat andaj muarmë me vehte Dhamë Opingaxhinë gjer në Lubonjë, ku na mballosi opingat se i kishim copë copë.

Në Lubonjë hoqmë në shtëpi të Dilaverit edh' atje mësuam për vrasjen të Riza Velçishtit edhe për Apostolin, Hasan edhe Malon që kishin pësuar shumë. Hasanë e kishin zënë edhe dënuar me 15 vjet në burg të Gjinokastrës, Apostoli me Malon dimëruan me Bullgarët po. në një goditje me ushtërinë, Maloja u vra, pa si lëftojti burrërisht edhe vravi tri ushiarë. Apostolë e xunë edh' e dënuan, në Manastir, për jetë po u lirua me çpalljen të lirisë. Malo Çami ishte shoku i Rizajit po, me qënë që në një goditje me ushtërinë u plagos, Rizaj e vuri në një vënt të mirë për shërim edhe pa si u be mirë u bashkua me Bajon gjer të haseshe me Rizanë.

Që nga Lubonja u hothmë në Elmas në shtëpi të Rapo bout, i cili na priti fort mirë edhe na mbajti dy dit, se nuku ngopeshe dot me bisedimet kombëtare. Nga Elmezi vajtmë në Kozel tek Refat bou me të vëllezërit e tij, Nuri edhe Dervishi, të cilët na pritnë me gezim të math edhe së bashku me Dervishin u ngjitmë në Gramos dyke qendrnar në qafë të Kazanit.

Pa vajtur në Gramos dua pakëzë të zugrafis bukurinë të kozelit, të cilin ja ka dhurnarë vehtë Zoti. Prikosurë me male të veshur, me borlga e bredha, të cilet i përçan lumi me oshetimet e bukura, pa si vërtit dërstillat edhe mullinjtë. Bagëtia kullosin me gëzim edhe zilet e kombonët përbëjnë një arunoni të pëlqyerë edhe të pangopure. Pa pyshim që burinjtë, me fyejet e tyre, i bashkojnë zëret e bëjnë një melodhi, kaqe të ëmbël sa të perëndon në qell! Kozeli është ngritur per mbi një bregore duke admirnar këto pamje natyrale.

Ne Qafë të Kazanit ishin ngritur stanet të Pitullit i bashkuar me Sali Butkën edhe vëllezërinë të kozelit edhe na kanë gostitur siç nëkus rëfenet. Qafa e Kazanit është një vënt strategjik edhe shumë i fortë po, veç kësaj, është edhe tepër i bukur. Q atje do të shëkosh kolonjën, me gjithë fshatrat edhe fushën e saj, më tjatër anë do të shëkosh Devollin, me fshatrat edhe fushën e tij, edhe pastaj gjithë fushën e Korçës, dyke bërë që të gjitha keta vënde një pasaje panorame.

S andejmi u hothma në Lofkë të Dardhës, ku komi limerjosurë një ditë. Këtu gjetmë gjyrma e shonja që kishin limerjosur e të tjerë, pa dyshim andarë. Me të perëndnar djelli mnarm rugën e malevet edhe më të gdhirë nrrimë në malet për mbi Dishnicë ku ishin ngrohur stanet. Këtu ardhi, prej Korçe, Laze Progri i cili na solli ca fishekë që kishim porositur edhe ngryesur mirë rymë në Korçë, në shtëpi të Cilkës. Cilka ishte zemra edhe shpirti i lëvizjes kombëtare, trim guximtar i math, i padrojtur sido që e kishin burgosur për këtë qëllim, edhe ishte i ditur. Shërbimet të

këtij atdhetari nuku kanë shëmbëll edhe çpagim. Cilka meriton faqe shumë prej të historisë kombëtare, me qënë që ka qënë, është edhe do të vdesë patriot!

Nga Korça shkuam, pa si na veshi ni ë komiteti i Korçës për në Plasë edhe q' andej të hidheshim në Prespë, me qënë që komitat Bullgarë dëshëronin të haseshin me neve. Në Plasë tri nga shokët e Tahirit deshnin të shonin per në vënt të tyre, kështu që u shtrëngua edhe Tahiri me Saminë t' i përcjellin gjer toj, në për ca milq të njejtur, edhe do të ktheheshin dyke lënë për fjalë Teqenë të Melçanit që të bashkoheshim.

Nga Plasa u hothmë për në Prespë edhe dyke marë Giryken e Ujkut arrimë në Grazhdan. Atje u hasmë për herën e parë me komitn Bullgarë, nënë kryesi të Petro Gjermanit. Të bashkuar shetitmë gjithë Prespën, ku u hasmë edhe me shumë Shqipëtarë, të cilët i këshillonim që të shkojnë në armoni me Bullgarët edhe të mësonin gjuhën amtare e të pregatiten për një lëvizje kryengritëse se ora po afron.

Kur ndodheshim në Shulin, në çiflig të Orhan be Pojanit, na lajmëruenë, prej Korçe, vrasjen e Mitës Heqimit si edhe për Qani be Ypin që do t' e shkonin lidhur për në Manastir. Këto lajme na hidhëruan fort tepër edhe vendosmë që të zëmë rug në Korçë-Manastir, për të shpëtuar Qani benë. Programi ynë ishte që të mbanim gjithë udhëtarët pastaj, si të shkonin Qani benë t' i lironim ose të vrisnim, nonjë nga ata që të kishin gjisht, në vrasjen të Mitës Heqimit.

Më 7 Gusht 1907 zemë sosemë ku dubosho po, mjerisht, pa shkuar shumë kohë, shkojti Posta e cila vinte që nga Manastiri për në Korçë edhe në bërtimin tonë që të lidhën një hej i qejtur, siç mësnam pastaj, Qerim be Kostreci, veshur ushtërisht, nuku dëgjoiti o dyke dashur të shpëtonjë u vra. Pastaj Postën e doqnë edhe si u muerën armët suvarinjvet edhe një mushkë u hothmë në Nivicë, edhe q' atje në Gjerman.

Në Gjerman u hasmë edhe me Vanço Obrinë, i

-eili kishte dy shokë, edhe së bashku shkuam për në malet e Kureshtit. Kur do të kapërxenim liqenin me Hundra na lajmërojnë që shumë ushtëzi po na kërkojnë neve, dyke vënë shtrëngim të math popullit, prandaj kemi marë një udhë të gjatë shumë gjer arrimë në malet për mbi Pisoder. Më nj' anë të lodhur e të ruskapitur edhe me tjatër anë pa ngrëaë, kemi ndenjur gjith' atë ditë vetëm me një qint dreem llokume që kisha unë në torbë.

Me të ngrysur rëzohemi në një fshat Bullgar, ku na dhanë për të ngrënë edhe porositmë Myftar'e fshatit që të na dërgonte ngrënie, për nesër, në limer ku do të limerjosnim. Të nesërmet brëma si muarmë bukë, me vehte, shkuam në malet e Koreshtit, ku patmë lumtërinë të hasemi me kryekomitat të Kosturit edhe të bëjmë të njojtur. Nuku munt të mosojmë kurrë. që, dyke bashkëndenjur me komitat Bullgarë, shkuam vëllezërisht edhe përfitnam mjaft nga organizacia e tyre. Ishin mirë organizuar, nga çdo pikëpamje, edhe kishin një disiplinë fort të pëlqyerë si kundër edhe fort të roptë. Me këtë program ishin forcuar edhe kishin mundur që të lidhen, midis tyre, kështu që në çdo rezik, që t' i vinte një çeto, vraponin ndihmës ata që ishin pranë. Si vizitnam fshatrat të Koreshtit muarm lumtuninë edhe shkuam të bashkuar me voevoden Petro Ruzo për në Nestram. Me hidhërim do të tregojmë që Thanas Nastoja, prej Plase, u tregua i dobët edh' i pabesë, se u nda prej neve edhe mbeti me Vançon nga Oloria, sa për armët tona, q' i kishim dhënë e donim t'ja mernim, na u zotuan Bullgarët të na i dërgoinë në Konçë.

Në malet të Nestramit ndejmë dy dit edhe, pa si muarmë lumtuninë nga Petro Ruzoja me shokët, u hothmë në Kolivieë në Kala të Abidin Shahut. I famëshmi hajdut, Abidin Shahu, kishte zgjedhurë, fort bukur këtë kala se ishte një fortesë e sigurtë. Ishte Bajram atë ditë e na ka sjellë të ngrënë edhe ëmbëlsira nga shtëpia, Zeneli, një djal' i ri e fort i mirë po,

mjerisht, nuku kish ryrë, siç duhet, në ndjenjat kombëtare.

Pas mezit ditës ardhë edhe të tjerë miq, nga Zeligradi, me të cilët kuvenduam gjer e gjatë.

Pa perënduar djelli u rëzuam në Qytezë. Ishte e shtunë mbrëma edhe fshatarët ktheheshin nga punërat, në fshat. Çerçizi u thëret ca fshatarëve, në gjuhën greqishte, që të qendrojnë edh' ata qendruan. Si u përshëndoshmë i pyet Çerçizi, ç' kemi nonjë të re edhe qysh shkojnë me fqinjët e tyre Muhamedanë. Një nga pleqtë përgjigjet që s ka nonjë të re edhe, pas shenjavet e humbnë çdo shpresë të lirisë, të cilën na e kanë kënduar andarët, sa për Muhamedanët, thotë plaku, janë gjith' ata Tyrq që kanë qënë kurdoherë.

Kini të drejtë, ju thomi, që të qani nga këta, po mos harojmë që faji m' i math i ngarkohet qeverisë Tyrke, të Stambollit, e cila dëshëron që të mos ketë kurrë qetësi edhe vëllazëri, në vëndin tënë, midis të Krishterëvet edhe Muhamedanëvet. Këto pra na shtr nguan të marim armët edhe malet që të sjellëm lirinë të shenjtë, e cila nuku do të vonoajë.

Pa që të gjithë për këtë liri na kuvendoni po për fat të keq, thonë, liria, kaqë e dëshëruarë, nuku duket as gjëkundi. Pastaj na pyësen që të kujt Kapitani jini se tjatër herë nuku e kemi parë. U thomi që ramë në një goditje të madhe me ushtërinë, tej Kosturit, edhe me mundime arrimë gjer k tu më parë, se shuca e shokëvet mbeti prapa dyke lënë Kalanë të Abidinit vendin për të u bashkuar. Pastaj, dyke u treguar Çerçizin u thom unë që Kapitani ynë është Kapitan Xhorxhi.

Nuku kemi dëgjuar këtë emër edhe, siç duket, nuku dini as vëndet as regullat, me qënë që djemtë tanë kurrë nuku vinë pa perënduar djelli edhe pa na lajmëruar përpara.

S' ka gjesendi; thotë Çerçizi, po nuku na thoni a ka në fshat nga shokët t' anë?

Njënatëzaj ishin katër shpirt, përgjigjen, po sonte unuk dimë në ka ose jo.

Atëhere, thotë Çerçizi, le të vraponjë një përpara për të lajmërnur goxhabashin që të na bënjë konak, pastaj neve dyke kuvëndnar arrimë ndanë fshatit. Atje kishin dalë shumë burra edhe djema që të na shihnin edhe, me të afrnar, na pritnë me një mir' s' ardhtë greqisht. U përshëndoshnë edhe ndeznë cigaret dyke pritur goxhabashin kur në vënt të tij vjen pojaku (dregati, bekçiu oso rnajtësi) dyke na thënë që goxhabashi ishte i sëmurë, edhe nuku vjen dot. Atëhere pregatitni juve një konak u thomi edhe shkojti pojaku.

Abazi kishte mbetur prapa prandaj mbeti i habitur dyke dëgjnar që kuvëndonim neve greqisht, kur se atu flisnin, pa dyshim, shqip, andaj me zemërim u thotë: E pse nuku kuvëndoni shqip, ore, a po e kini për turp?

Të xhalnar, prej Abazit tonë, thotë Çercizi që edhe neve e flasem shqipen pa si jemi nga Epiri, nirpo këjo çfaqje i kalli në dyshim edhe zunë, njëri pas jatrit, të shkojnë e të na lënë vetëm me ca djema të vegjël. Pritnë gjor sa u ngrys po më kot, se pojaku nuku dukesha të vinjë të na thotë për konak, kur një nga qunat e mbeturë na thotë që munt të vinim e tek ata, në shtëpi, po djethinaj broma kishim nga andurët që nuku dinë shqip.

Me të parë që do të mbeteshim përjashta i thomi qunit të na shpjerë në shtëpi të tyre, ku gjetmë t' ënënë, një grua e ve, me jë bijën ktheur prapa me dy foshnja, me qënë që burrë i saj i ishte martnar në Greqi. Na urdhrunn brënda të gjornt edhe, pas zakonit, na përshëndoshnë dyke mbeturë të kënaqura se mereshim vesh në gjuhën tonë. Pritnë që të vinte Thomaj siç quhësbë pojaku, të ellit i kishim dhënë të hollа për të na blerë gjësendi të ngrëna, po vonojti dyke thënë që nuku gjen gjekundi. P'a fjalë i kupëtuam fort mirë këto të vërtitura, prandaj i thamë që të shkonjë po nesër pa gdhirë të vinjë të na xgjonjë.

E zonja e shtëpisë na shtrojti të hamë, nga ato që kishte, po na kënaqi më topër se me baklavara.

Si kuvënduam edhe pakëzë na lutet që të xgjohemi ca më shpejt se ka për të vajtur në Sinicë me qënë që gdhiheshe Shën Mitri edhe e meshonin në Sinicë. Ranë shokët edhe flejtnë përveç meje, që kurrë nuku flinja tek do, po të flinim në për shtëpira, aqë më tepër këtu ku na kishiu ngjarë episodet e ditës. Pas mezit natës xgjojta Çerçizin edhe shokët edhe u thom të pregatiten për të shkuar, se e ndenjurá tonë në këtë fshat ishte e rezikçme.

Si u ngritnë shokët edhe u bënë gati xgjuam të zon ën e shtëpisë, e cila flinte lart, edhe muarm lamtumirë. Çerçizi më të shkuar e doroviti me tri mexhitka për fëmijën, kështu që tepër e kënaqur na përcolli gjer në porta, dyke na uruar udhë të mbarë edhe Zoti të na shpëtonjë nga çdo e ligë.

Si duallm nga shtëpia me shumë vërejtje edhe përkujdesje, shkuam për mest një lumi edhe muarm të përpjetën, pa ditur as neve vëndin mirë, edhe dyke ecur arrimë në një pyll me lajthi, ku vendosmë të limerjasim. Po si u hap dita mirë shohim të vinë çunat nga fshati, për të kullotur bagëtinë. Nga këta mësuam që ndodheshim në pyll të Çipanit, kështu që u familismë me çunat, të cilët i përkëdhelmë edhe i dorovitmë pasandaj dy, më të mëdhenjtë, i dërguam në fshat që të na blinin ca bukë edhe ca djathë.

Si kurdoherë që na kish përkrahur, Zoti i math, kështu edhe këtë herë na dërgonte dy përkrahës. Këta ishin Istref Verleni edhe Ali Çaushi, të cilët, me të dëgjuar që u hothmë në Devoll, po na kërkonin me gjithë anëtë e vetëm tani fati e solli që të haseshim, me anën të çunavet. Vërtet kishim dëgjuar për këta atdhetarë që kishin ndjenja kombëtare të nxehta, po uniforma, prej xhandarmerie, e Ali Çaushit na klliste në dyshim, prandaj karaulla i ndalojti që të vinin në limer pa na lajmërnar neve.

Me gëzim të math pritmë lejen tonë edhe si u puthmë e u përshëndoshmë rymë në bisedimet e ditës, për mbi çështjet tona kombëtare. Kur zuri të ngryset

u-rëzuam në Verlen, fshat i tyre, në shtopi të Istrefit, i cili na mbajti tri dit o tre net, me pakir, se nuku ngopeshin dot nga bisedimet. Këtu u-çëloftmë edhe u-gostitmë si jo më mirë po ishin tepër të hidhërnar se në Dervoll nuku ishin përhapur ndjenjat kombëtare, nga shkaku i fanatizmës po tani adhuronin Amerikën e cila përmbledhi shumë djem të rinj, sa me këtë mënyrë po shtr ngonen të mësojnë shqipen për të lëcitur letrat q' u vinin s' andë mi.

Bashkë me neve ardhë, edhe Istrefi me Ali Çaushin, gjer në Mengulas edhe hoqmë në shtëpi të Jotit Major Emin Mengulasi, dyke patur dijë për ndjenjat kombëtare. Z. e tij mungonte se ndodheshe me shërbimin ushtëriak në Janinë, po ishte një burr i urtë, shpirt mirë edhe si o i pa mësuarë kishte ndjenja kombëtare, siç nuku pandeheshe. Në këtë shtëpi gjetmë një dollap me libra shqip, dyke thënë Alin që i ka sjellë, nga Janina, Majorit për çunat.

Pa si ndejmë dy dit n Mengulas, ku kuvenduam me shumë miq, shkuam në Bozhigrad dyke na bashkuar Alin Mengulasi, Istrefi edhe Ali Çaushi. Në Bozhigrat hoqmë në shtëpi të Nure Agajit, miku vetiuk i tyre, i cili na priti fort mirë. Pa u gdhirë u ngritmë edhe shkuam, si u pathmë edhe muarmë lamtumirë njeri prej jatrit, pa u tregtuarë drejtimin tonë, siç bënim kurdoherë. Mirpo Istrefi nuku desh të ndaheshë, prej nesh, se dëshëronte të shoqëroheshë po, nga shkaku i dimërit, e qendruam dyke e këshillnar të jetë gati për në prenverë bashkë me shokë të tjerë, se atëhere do të beheshë levizja e madhe.

Gjithë ditënë e shkuam në pyll edhe kur u ngrys ju turmë përsëri Qytezës, ku na kishte mbetur një breng i math, për sjellje të Qytezësvet. Këtë herë u rëzuam në kishë e cila ndodhet për mbi fshat edhe kundrej kullës të pojakëvet edhe lopëçarëvet. Çerçizi vate edhe trokiti në derë të kullës edhe një zë u dëgjua, që lart, dyke thënë që, me qënë shoku i tij në fshat e ka kyçur, nuku e hap dot po me të kthyer e

sipër është. I pa duruar, siç ishte Çerçizi, u ngjit në supet e shokëvet edhe ryri brënda nga dritareja.

Tek po rinim në kollonat e kishës shohim që ngjiteshë njeri nga fshati, të cilin, sado erëtë, unë e njojta edhe me vrap ju sula dyke i thënë: qëndro Thoma se të vrava! Thomaj, pojaku i njojturi, qëndrojti edh' i verdhë dyllë më lutet t' e lë sa te kërkonjë dy dhi që kishin humbur, po unë i thom që le t'i hajë njku po tinë të vish këtej që të mos na gënjesh si herën e parë. Lajmërojmë Çerçizin i cili thotë t'e ngjitim lart si kundër edhe bëmë. Nuku shkojti shumë kohë kur vjen dhe lopëçari tjatër, i cili hapi derën edhe rymë që të gjithë brënda.

Në pyetjet q' i bëmë Thomajt, për sjelljet e tyre u përgjigj që fshati, dyke na pandehurë ushtarë Tyrq, u trëmp shumë prandaj nuku na bënë konak edhe as të ngrëna më të holla nuku na dhanë se druheshin. Si e vumë në be e lamë të lirë që të vejë në shtëpi, po i thamë të hapnjë sytë se ke të bënjë me komitat Shqipëtarë. Pa si shkojti Thomaj i betuam edhe lopëçarët Sulon me Hasanë, nga Bozhigrati, pastaj kuvenduam, gjër e gjatë, mbi lëvizjet që bëheshin në fshat edhe për qark.

Që të rinim në kullë të gjithë kishim frikë, prandaj dy nga shokët vanë në kollonat për siguri me verejtur ędo lëvizje që të bëheshë. Pyesëm lopëçarët që në cilë shtëpi munt të vinim na thonë që në shtëpi të Dine Qiraxhiut. Vendosi e pra për të ryrë në fshat edhe kësoj, me lopëçarët përpara trokasëm në shtëpi të Dines. Me të dëgjuar që ishin lopëçarët porta hapet edhe neve rymë brënda, kur një vajzë e re, 15-16 vjet, trëmbet edhe zuri që të qanjë po me fjalë të ëmbla e qetuam edhe rymë brënda, ku gruaja e Dines ishte e sëmurë.

Dinoja kish dalë nga shtëpia po ardhi me vrap me të e lajmëruar lopeçarët. Në krye u tmerua, dyke na parë neve, po neve e përqafuam, vëllazërisht, edh'e siguruam që të mos ketë fare nonjë frikë. Urdhrojti

të na shtrojnë tjatër dhomë edhe ajy shkojti, pas urdhrit tonë, të lajmëronjë goxhabashin që të mbledhë krerët e fshatit edhe, bashkërisht, të vinë të hasen me neve. Dineja hthehet e na thotë që nuku munt të vinjë, me qënë që ka frikë prej qeverisë. Atëhere i shkrojta unë Nikollaqit, siç quheshë goxhabashi, një biletë, greqisht, në të cilën i thosha që ajy është përgjigjës për çdo që munt t' i ngjase fshatit. Pas pakë kohë vjen Nikollaqi, bashkë me fshatarët, edhe biseduam gjër e gjatë, pasta si u treguam programin e qëllimin i betuam. Në Qytezë gjetmë edhe ca djema atdhetarë të cilët lëçitnin fort bukur shqip, prandaj u dhamë mjaft libra për të lëçitur.

Si hëngrëmë darkë na përcuall, me dashuri, edhe na dhanë e pojakuu për udhëtregonjës gjer në Sinicë. Këtu i mblothmë së bashku, Muhamedanët me të Krishterët, edhe si u treguam programin i vumë të betohen. Tek po bisedonim na lajmërojnë që një ushtëri, prej 200 shpirt, ka retkuarë Bozhigratin, për neve, edhe frikë është mos vinë në Sinicë. Me këtë rast muntmë të çmojmë trimërinë të një gruaje, e cila, me të parë që burrat u frikësuan shumë, u thotë: për se trembi kaqë shumë? Le të urdhrojnë edhe ushtarët që të kupëtojnë se dimë t' e japim shpirtin, edhe neve, ashtu siç duhet!

Më të ngrysur shkuam, si muarm lamtumirë, me qëllim që të vinim në Dishnicë, po, mjerisht, një errësirë e madhe edhe një furtunë e tmernarë me shi na bëri të humbasëm udhënë. Ishte një natë nga më të këqijat, që iqnim, se dyke u lënë në fat po udhëtonim në arati kur, me mundime të mëdha arrimë në majë të malit. Këtu ishte qiameti se na zuri një dhorë me furtunë, e cila na perëndonte në qell. U hoqmë në një përua që te mproheshim edhe bëmë një zjar të math që të ngroheshim edhe thaheshim, po më kot mundoheshim se era e marë nukë na linte, kështu që të mos ngrimë muarm udhën, verbërisht, kur dha Zoti, për fatin tonë, të dëgjojmë zënë të gjelave që të këndojnë.

Gëzimi ynë ishte i patreguarë edh' u-lëshuanm në atë drejtim kudo që të na shpinte. Të mbytyrë në baltra edhe të ngërë akull rynë në atë fshat, të paditur, edhe trokitmë në porta të një shtëpie. Një grua dolli në dritare edhe pyet: cilët jinë? Njerës të mirë, përgjigjemi, pa kush dëgjonte? Ju lutmë dyke u betuar për krishtën edhe për kungatë po më kot ishin të gjitha. Vamë në tjatër shtëpi po edhe këtu nuku deshnin prandaj, të dëshpëruar, deshmë të thyejmë derën, me qënë që ishim kaqë të ngërë sa me zor të math mbanimë armët në duart po një nga shokët na ndalon se kishte pasë një njeri që shkonte. Me vrap e zëmë edhe, domosdo, na shpuri i gjori në shkolla të fshatit, ku ishte mësonjës, edhe na bëri një xjar të math ku u ngromë edhe u çkriftuam mirë.

Pa gdhirë mirë e dërgusm të thërrese goxhabashin të vinte që të na bënte një konak, kur kthenet mësonjësi e na thotë që goxhabashi nuku mund të vinte, nga shkuka se në shtëpi të tij ka shtatë xhandarë, andaj na këshillonte që të shkonim nga fshati. I dërgoam fjalë që ajy duhet të na bënjë konak pa po të konë qef xhandarët le të ardhnjnë!

Në mëngjes vjen Todi, goxhabashi, edhe na thotë që xhandarët, të cilët ndodheshin në shtëpi të tij, na d g nan kur trokitmë neve në shtëpin' e dytë, prandaj thotë, nuku mar as nonjë përgjigjie përsëpër çfarëdo që të ngjasë. Me të vërtet goxhabashi nuku gënjente, po, siç ishim neve ku mund të vinim ditën, preferuam që qëndrojmë andaj i thamë të na bënjë konak. Atëherë thiri pojakun edhe i thotë të na bënjë konak në një shtëpi ndanë fshatit, siç i thamë neve për çdo ngjarje.

Me qënë që goxhabashi kishte punë me taksimdarë: (mbledhësit), na kërkojti ndjesë që nuku mund të rinte me neve, po besonj, tha, që gjer më drekë hanë të mbarojnë, këtu në Gjyres, edhe t' i përcjell. Po do t' u dërgonj nga fshatarët që të mos u mërzitni vetëm. Me të vërtet na dërgojti mjaft Gjyrëzezë me

të cilët kuvënduam gjer e gjatë. Midis tyreve ndodheshin edhe ca të rinj me ndjenja kombëtare, me qënë që punonin në Mali Shenjt edhe ishin predikuar prej patriotit, Oshenar Gjergj Panaritit. Pa si kish përcjellë, taksimdarët, ardni edhe goxhabashi, i cili na solli të falura nga dy xhandarë. Biseduam gjer sa u ngrys pastaj, si hëngrëmë bukë, muarm lamtumirë edhe shkuam.

Që nga Gjyrezi muarm malet edhe dyke shkuar nga Gur' i Capit arrimë në Dishnicë edhe hoqmë në shtëpi të Jaup Beut, i cili na priti fort mirë. Atë ditë bëheshe, në Korçë, dasma e Sami be Pojanit edhe me gjith k të, me të mësuar për neve, vrapuan me araba edhe më kembë shumë atdhetarë. Dishnica mban gjysmë ore prej Korçe prandaj nuku qendruam përveç se atë ditë edhe ngrysur shku m për n Teqe të Melçanit.

Midis atdhetarëve që ardhë për të u hasur, në Dishnicë, ishte edhe një djalë i ri, i qojtur Ferit be Frashëri, i cili me të na shëkuar neve nuku donte që të ndaheshe as një pëllëmbë. Shkuam pra së bashku po baltrat e mëdha, hendeket si edhe errësira na pengonin shumë prandaj, dashur pa dashur, u-shtrënguam të kthehemi në Orman Çiflig, 20 sekundra prej Korçe, në shtëpi të Vangjos, i cili kishte atë ditë edhe dasmë se martonte të bijën. Me gjithë këtë nde më në kullë ku dëfryem edhe me dajiren dyke lojtur, Çerçizi me shokët edhe me Ferit benë, edhe valle.

Si hëngrëmë darkë, shkuam edhe, duke ecur gadale, arrimë nga të gdhirit në Teqe të Melçanit. Në Teqe ndejmë pesë dit ku Shenjtëria e Tij, Baba Hyseni, na priti, gostiti, ndihmojti edhe na bekojti. Shërbimet të Shënjtërisë Tij nuku tregohen dot, se Baba Hyseni është një nga patriotët e mëdhenj edhe një shtyllë për lëvizjen kombëtare, prandaj historia kombëtare i detyron faqe të arta Shenjtërisë Tij. Në Melçan ardhë plot atdh tarë, prej Korçe edhe prej qarkut, që të haseshin me neve. Midis tyreve nemëronj Cilkën,

Lazo Progriu, Fuat be Dishnicën, Vangjel Gjikën, Jaup be Dishnicën, Aleks Koçin, Sami be Pojanin, Viske Gorgazi, Lutfi edhe Memdu be Zavalani Tasi Gramenua, Hasan Selfo be Polena Thoma Fali, Kristaq Aristidhi, Gaqi Thanas Viso, Bejlerët e Goçës edhe shumë të tjerë.

Dervishlerët, ca atdhetarë të vërtetë, mbushur plot ndjenja kombëtare, nuku dinin qysh edhe qysh që të na kënaquin më mirë. Midis tyreve ndodheshe edhe një Dervish i ri, Zylfo, pa i dirsur mustaqeja, i cili dëshëronte të shoqëroneshe me neve, po i thamë që është dimër edhe më tjatër anë, me anën të Teqesë, i shërbeni më shumë çeshtjes kombëtare. Dervish Zylfoja është i nipi edhe trashëgimtari i Baba Hysenit.

Si i puthmë dorën Baba Hysenit e muarm lamtumirë nga Dervishleret shkuam, në Polenë, të bashkuar me Ferit benë, Hasan Selfo benë edhe me Jaup benë. Këtu hoqmë në shtëpi të priftit, i cili u trëmp shumë në krye po pastaj u gëzua tepër nga bisedimet edhe me kënaqësi të madhe desh që të qendronim nja dy dit, po neve shkuam për në Korçë.

Ishte një natë e errëtë, me erë edhe me shi, kur u rëzuam nga Polena në Korçë edhe, të lagur qull hoqmë në shtëpi të Cilkës. Këtu ardhë përveç atdhetarevet edhe të çkëlqyerat, atdhetare, zonjëzat Sevasti edhe Parashqevi Qirjas si edhe zonjëza Fanka, mësonjëset të shkollës së çupavet. E palodhura atdhetare Ekaterina Cilka, zonja e Cilkës, na jepte edhe këshilla për rojtjen tonë komitare, pa si kish ndenjur 6 muaj me komitat Bullgarë, kur e muar penk bashkë me Amerikanen Miss Stone.

Në malet pra lindi zonja Cilkë edhe nji çupë, të cilën e quajnë Lencë, plot shpresa për pritmjen e atdheut. Zonja Cilkë na qepi edhe nga një qese të madhe për të vënë bukën, dyke thënë që therimet le të mblidhen se munt t'u duhen në nonjë nevojë. Sa herë edhe sa nuku uronim zonjën Cilkë, se me të vërtet kishim mbetur kaqë herë pa bukë, nga shkaku i ushtërisë.

Që nga Cilka vamë në shtëpi time, për mest qytetit, dyke patur përpara Ferit benë, Kristaq Aristidhin edhe Gaqi Thanas Vison, ku na prisnin prindërit edhe vëllezërit e mij. Pa fjalë që u-gëzuan shumë po edhe u-helmuan kur më panë komit, me mjekrën e e me leshrat e ghata. Në shtëpinë tonë nuku mbeti as njaj atdhetar pa ardhur që të haset si kundër që bëmë edhe kaqë herë mbledhje me rëndësi. Ishte pra një çudi e madhe që shpëtuam pa ngjarë gjësendi. Po mbi k të i detyrohet fort shumë edhe atdhetarit Beqir Progrit, i cili ishte Kryekomiser i Korçës asi kohe edhe, domosdo, mbylite sytë edhe veshët.

Ndejmë poë dit në shtëpinë tonë, ku u lamë edhe u ndruam, pastaj, me qënë që qeveria zuri të kapëtonjë, mnarm lamtumirë edhe shkuam të bashkuar me Feritin, Kristaq Aristidh edhe Gaqi Thanas Viso. Tek përçanim qytetin një patrullë ushtarë rëzoheshe nga Mitropolia e na thiri qëndroni! qëndroni! po neve dyke dreshur rugën mnarm ca ngushtësira edhe duallmë në Shen Thanas një bregore për mbi Korçë.

Si u puthmë, me trimat edhe guximtarët atdhetarë, u ndamë dyke u-rëznar sta në Korçë edhe neve, dyke u ngjitur malit, në Shën Ili të Mborjes. Këtu ndejmë një dit ku ardhi Fetahu i Qinamit edhe na rojti mjekrat. Më të ngrysur u rëznam edhe dyke shkuar në për arat duallmë në sose Korçë-Kolonjë. Mjerisht, për veç Abazit, na u sëmur Çerçizi, në Dvoran, kështu që jshte e pamundurë të kapërxenim Qarin atë natë. Vendosmë pra të qendrojmë në Bellovodë, në han të Baba Qazimit, ku Shahini, i zot' i hanit, na priti mirë. Mjerisht atë ditë ishte bërë një përpjekje midis andarëve edhe më ushtërinë, në Lofkë, të cilët dyke na pendehur nëvë u-përposnë me andarët, kështu që më të kthyer deshnin të kthenen në han, po Shahini i përcolli dyke thënë që s' ka vënt me patur haremet brenda.

Ushtëria mori rugën e Korçës edhe neve, me qënë të sëmurë Çerçizi me Abazin vamë në Floq, në shtë-

pi të Ibrahimit edhe Ahmitit, me të cilët isha mik i afërmë që nga Mësi i Ku kishim bërë bashkë. Me qënë mik në Mistr na priti i vëllaj i tyre i vogëli, Shahna, i cili na priti edhe gostiti mirë. Nga Fhoqi shkuam për në Elmas, me gjithë që bënte shi, edhe hoqmë në shtëpi e Rapo Beut. Rapo beu në krye nuku desh të na priste brënda, me qënë që kish ca njeshtër që panonin, po si pa Çerçizin edhe Abazin të sëmurë na priti dhe gostiti si tjatër herë.

Që nga Elmazi vamë në Qinam ku ndejmë nja tri dit, në shtëpi të Fetahut edhe Mehmetit me të vëllezërit e tij, të cilët na pritnë edhe gostitnë mirë. Këtu u hasmë, me shum atdhetarë, se koloanja është djepi i ndjenjavet kombëtare po, për fat të zi, e përçarë, nga shkaku i grindjevet edhe armiqësivet që mbretërojnë, midis vëndësvet.

Nga Qinami vamë në Starje edhe hoqmë në shtëpi të vllazërisë, të Mehmetit, Ibrahimit Arsllanit edhe Batos, të cilët janë ca djema të mirë, të artë si edhe ca atdhetarë të fuktë. Këtu u hasmë me shumë atdhetarë midis cilëvet edhe me Abdyl benë një atdhetar i ditur edhe i mësuar. Që nga Starja vamë në Seleniçë, ku na priste Bido beu. Bido beu ishte oficer në ushtëri, po patriotizmën të këtij atdhetari fort rall e kisha gjetur në gjithë shëtitjet. Na priti e gostiti fort mirë pastaj u kthyem prapë në Starje, në shtëpi të vëllazërisë të Mehmetit.

Këjo shtëpi ka bërë shumë therorira edhe ka sjellë shumë shërbime, mbi altarin të atdheut, se kurdoherë këjo shtëpi ishte e hapurë për komitat kombëtarë. Po, përveq këtyreve shërbime, deshmin që edhe me jetën t'e mbushin detyrën prandaj një nga djemtë, i dyti, i qejtur Asllan desh që të shoqëroheshë me nove. E ëma u bint edhe i dha lejë pastaj, dy e i dhënë urimet i tha: or bir më mirë të të qeqjonj të vdekurë se sa të më turpërosh! Rëmbeu armët, Asllani, edhe q' atëhere u bë shoku ynë i pandarë. Djalë i ri, 20 vjet, ishte

prikosurë me virtuta të mira, trim, i papërtuarë, i urtë edhe një atdhetar i vërtetë.

Tani edhe me Asllanë bashkë muarm lamtumirë edhe vamë në Goshtivisht, në shtëpi të Gaziut, ku ndejmë tri dit me qënë që prisnim robat, si të xhandërmarisë, nga Korça, që na kishin porositur atdhetarët. Me të vërtet të tretën ditë ardhi Fetahu me robat, të cilat, me të i veshur, nuku na ndanin as pak nga xhandarët. Një lajmë na vjen që një ushtëri po vjen për neve, kështu që me vrap shkuam pa zënë të ngryset mirë, po me të dalë jashtë fshatit një shi i math na zuri e na bëri qull. Me gjithë këtë po ecnim që të arrinim lumin, pa ardhur shumë, e t'e kapërxenim po ishte e pa mundur.

Rymë në lumë, dyke u zënë dorë pas dore, gjer në mest kur shohim në rezik edhe kësisoj u kthyem prapë. Për fat ndodheshë një mulli i prishur edhe rymë atje ku ndezmë një zjar të math që të thaheshim.

Në mëngjes shtërojti, pakëzë, lumi edhe shkuam m'atanë në rëzet e Radomit. Muarm të përpjetën edhe duallmë në majë të malit, ku na priste një furtunë e madhe me dborë.

Ndejmë gjithë ditën në Radom pa mundur të ndezim zjarë nga shkaku i erës e vetëm me të ngrysur u-rëzuam në Kurtez për të ngushelluar Laskën për Sakon edhe nipin e tyre, të cilët ishin vrarë, për fat të zi për të shkretën armiqësi! Këtu gjetmë Fehimin, nga Orgocka, një burrë i verbër po fort i ditur edhe atdhetar. Ndejmë tri dit në Kurtez, gjer qendrojti furtuna e madhe me dborë, pastaj shkuam për në Frashër.

KRYE E IV.

Të dimëruarit në malet.

Dimri erdhi edhe duheshe menituar qysh do të dimëronim. Kur vinim për në Frashër ishte një nat e ftohtë sa të përvëlonte fytyren. Ciknë të këtillë nuku

kishim shijojtur, gjer ahere, po veç kësaj nuku na linin të qetë as njqrit. Tufë, tufë dilnin nga pyjet dyke lojtur e dyke ulëritur. Shtimë kaqë herë po nuku aramë as nonjë. Në konak të Sulejman beut gjetmë edhe Nexhip Benjën, trimin të Leskovikut që vravi Kollasin, i cili guxojti t'i shanjë Shqipërinë. Nexhipi ishte një djalë i gjatë edhe ushqente ndjenja kombëtare, prandaj u bashkua me neve.

Në Frashër ndejmë dhjetë dit në për atdhetarët edhe në Teqe, ku Shenjtëria e Tij Baba Abidini na priti e na dha uratat. Që të tregojmë, hollësisht, shërbimet të kësaj Teqeje duhet penda e një historishkronjësi, i cili te mundë të mbushnjë shumë faqe të dobishme, prandaj neve do të përpiqemi vetëm të shenojmë ca shënime, dyke lënë pritmjes që të mbushnjë ketë detyrë.

Më 1879 në këtë Teqe u-mbloth parësia e Toskërisë, nënë kryesi të shpirt ndriturit Baba Alushit për të biseduar edhe vendosur çfarë masa të mernin kundra të krastituri të Shqipërisë, prej Konferencës të Berlinit. Këjo Konferencë, q' u bë p r Luftën Ruso-Tyrke, u dhuronte Greqisë, Sërbisë edhe Malit Zi shumë pjesa nga të Shqipërisë. U vendos pra që të protestojnë, në Europ, edhe xgjodhë Abdyl be Frashërin e Mehmet Pashën Vrionin, delegatë që vanë protestuan, më gjithë dyert e mëdha, po më kot se as një nuku i dëgjonte dyke u thënë këto: komp pa gjuhë të shkruar nuku ka, prandaj përpiquni në doni të njihi, paskëtaj për komp!

I dëshpëruar Abdyl beu kthenet në Shqipëri edhe bashkë me shumë shokë të tjerë filluan ligën të Prizrenit. Kundrështimet, me armë në dorë dyke derdhur gjakun, si reke, fatzinjtë Shqipëtarë, për mprojtjen të tokës tyre, nuku suall as një dobi se vendimet të Evropës i mbushi, plotërisht, Tyrqia, e cila dërgojti një ushtëri të madhe, nënë Komandë të Dervish Pashës, kështu që të mjerët Shqipëtarë u shtypnë edhe u shtrënguan të behen robër, bashkë me tokën e tyre, në të huajt!

Ngjarjet e atëhershme duhet t' i pikëllonjë në zemër, çdo Shqipëtari, edhe dyke psherëtitur të derdhë lote të nxehta, në këtë kujtim, se faqe më të hidhurë edhe më të zezë nuku do të ketë historia për kombin t' ënë! Le të shprehim tek i Madhi Zot që, me kohë, nonjë ditë janë për të u bashkuar në një trup me nënën e tyre Shqipëri!

Duheshe pra të zireshin nga punimi, me themel, që të pregatitnin kombin për pritmjen, që të mos u thoshin përsëri që Shqipëri edhe komp Shqipëtar, pa gjuhë të shkrojturë, nuku ka! Kështu që Abdyl beu, si e zunë edhe e shpunë në Stamboll, thiri edhe Naimin edhe bashkë me Saminë, të vëllezërit, ju vërvitnë punës dyke filluar nga themeli.

Ishte Frashëri vënt i bekuar, për Shqipërinë, se nga Frashëri duall dërgimtarët edhe lëçitësit, të gjuhës shqipe për të ndriçitur kombin e vet, prandaj Frashëri do të mbetet, për jetë, vënt, i shënjtëruar i Shqipërisë!

Kur u agjitmë në mal të Kolonjës, për mbi Frashër, i kam dedikuar këtë vjershë:

Si ty o Vithlehem e Mek' e Arabisë
Ku janë lindur Muhamet e Krisht i Krishtërisë
Për mua ësht Frashëri vënt i Perëndisë
Tek është lindur Naim beu zemr' e Shqipërisë! etj.

Pa si u largova pak nga thema, prapë për të kujtuar të riujtë që kurdoherë të enteresonen për rjedhjet historike të Shqipërisë, po kthehem përsëri në Teqe të Frashërit. Kur hymë brënda mbetmë të habitur për qetësinë, pastrën edhe regullimin që mbretëronin atje. Pandeh që ndodhesh në tjatër botë kur sheh Dërvishlerët me një organizacie të pa treguarë. Cilido, nga Dervishët, ka shërbimin e vet edhe nuku del kurrë jashtë regullit, detyrës edhe disiplinës.

Shenjtëria e Tij munt të quhet me t' drejtë një Shënt se Baba Abidini përmbleth virtutet më të nalta, dyke sakrifikuar shpirtin e Tij, vetëm e vetëm, për të ndihmuar edhe shëruar plagët e të vobekëvet edhe gjithëve që ndodhen në nevojë. Me mirëbërësit' e Tij edhe

artësinë, q' i ka dhuruarë vetë Zoti ka fituarë simpathin' e gjithë popullit, Muhamedanë edhe të Krishterë, kështu që me përmjetësi edhe ndjerime të mëdha janë të bindur e vetëm fjalën të Baba Abidinit dëgjojnë.

Le të nos mohojmë edhe këtë që sikundër është Sh. e Tij, Baba Abidini, kështu janë edhe të 15-16 Dervishlerët q' e rethojnë. Të artë, të ditur edhe patriotë të fiktë. Shërbime të paçmuara i sjellën çeshtjes kombëtare me përpjekjet e tyre, se si dërgimtarë venë katund në katund dyke përhapur, ndjenjat kombëtare. Heimohem fort tepër që nuku mundu të shënonj gjithë emrat, të Dervishovet, prandaj u kërkonj ndjesë, me gjithë këtë sjell nër mënt emrat të këtyreve Dervishe: Meçua, Mustafaj, Shemsja edha Murati.

Nuku munt të shkojmë nga verejtja Hoxhë Hasanë, një nga të rallët atdhetarë, i cili fshehtazi u jep mësime fëmijëve. Gjithë kësisoj zotin Koste Ballamaçi, mësonjës i shkollës Romane, përpiqet me gjithë fuqi për gjuhën shqipe. Jo me pak nuku duhen harnar Sulejman beu, Servet beu, Hysen beu e Doktorët Bofati me Xhemalë për shërbimet e mëdha q' i kanë sjellë kombit.

Përveç pritjes të mirë e të paharruarë, që na bënë, patnë mirësinë të na japin edhe një ndihmë, kështu që, si mbarm lamtumirë, shknam nga Frashëri më 1 të Dhjetorit dyke vatur në Odriçan. Odriçani është një fshat i bukur edhe pjellor, rethuar me pyje, me të cilat i jep një bukuri të pëlqyerë. Hoqmë në shtëpi të Gjorgjit Tuxharit i cili na priti edhe gostiti mirë. Këtu gjetmë edhe mjaft fshatarë me ndjenja kombëtare.

Që këtej u hothmë në Pangri, në shtëpi të Hysen Agajit. Pangria është një fshat i vogël po tepër i bukur sa më ka mbeturë rënjosurë në zemër. Fshati ngritur në ca bregore ka tatëpjetë një fushë të vogël po pjellor, i rethuar me pyje dushku edhe i ujitur me lumënj e me burime. Ndejmë tri dit në Pangri, ku ardhë shumë atdhetarë, nga qarkot, me të cilët biseduam

gjër e gjatë. Tepër të kënaqur nga pritmja e mirë shkuam në Hotovë, në shtëpi të Salihut.

Si ndenjmë një dit ne Salihu shkuam bashkë për në Tremishtë, ku hoqmë në shtëpi të Ali Abdullahut, i cili na priti me gëzim të math. Këtu ardhë shumë atdhetarë, midis cilëvet e një djalosh i ri që këndonte fort bukur. Ky djalosh, 16-18 vjet, quheshe Haredin edhe me të parë neve ishte e pa mundur që të na ndaheshe, kështu që, me lejën të prindëvet, e muarm bashkë këtë trim, i cili ishte thënë të bëhet theror mbi alltarin të atdheut!

Nga Tremishti muarm malet të Benjës dyke vajtur në Pestë. Këjo udhë më ka pëlqyerë më tepër se çdo udhë që kam shëtitur gjer më sot. Një lumë që shkon midis dy mureve prej guri, të bërë nga natyra, të naltë e të zugrafisurë me gjelbësira, kaqë të bukura, që vetëm në për pikturat edhe panoramat mundt t' i vështrosh edhe shijosh. Këto njëra minerale që rjedhin e mburojnë janë shumë të mira, se venë shumë njerës, me lloji sëmundje, edhe gjejnë shërim, po sikur të analizohen mirë edhe të ndërtonen siç duhet, pa f,alë, që bëhen nga Banjat më të mira.

Kapërxyem urën të Kadiut edhe vemë në Pestë dyke hequr në mulli, ku na kishin thënë që këtu kishin vrarë Riza Velçishtin. Shtrëngime të repta i bëmë millonajit dyke e mundnar, gjithë natën, po më kot, se ay dyke qarë thoshte vramëni me fëmijën bashkë, në doni, po unë nuku di gjësendi për vrasjen. Riza ben, tha, kur vinte këtu vinte si në shtëpi të tij po tani ka kohë që nuk ka ardhur.

Nga Pesta u-hothmë në Postenan, fshat i të ndyerit e të pavdekurit Jon Vretua, i cili është një nga themelonjësit të shoqërisë, të Stambollit 1879, edhe një shok i paudarë i Samiut edhe i Naim Frashërit.

Jon Vretua ishte i ditur shumë edhe ka lënë vepra, nga të cilat muar lëndë e mësime shkrimtarët e rinj. Librat Mirëvetja, Numëretorja, (Arithmetika) edhe përmbledhja e Ervehesë janë veprat të Jon

Vretos, si edhe shumë shkrime të tjera në «Drita» edhe «Dituria» të përkohëshme që botoheshin në Stamboll 1880.

Pa si i ndalojti qeveria Tyrke që të vepëroninpër gjuhën shqipe u hoth në Bukuresht ku si një dërgimtar i urtë edhe punëtor, i pareshtur, i solli shërbime të mëdha çeshtjes kombëtare. Me gjithë pleqërinë kërkonte burime të gjuhës shqipe, e për këtë qëllim pra vajti në Athinë, po, mjerisht, vdekja e panëshirtë nuku e la të mbushte deshirat. Radhën na kan lënë historishkronjësvet Shqiptarë, për të përshkruar jetëshkrimin të këtij dërgimtari të math!

Në Postenan hoqnë në shtëpi të Danges, një atdhetar që kish tregëti në Romani, ku ardhë shumë atdhetarë me të cilët bisednam gjëre gjatë. Mjerisht ushtëri vinte për neve edhe u shtrëngnam të shkojmë, po dubeshe të shkonim një rip të ngushtë, ku as dhitë nuku shkonin, që të shpëtonim nga një rezik të math. Mua më mnar për dore Zemani edhe Asllani, se për të o kapërxyer as kurrë të kurrës. Një vështrim poshtë, prej 400-500 metra, ose një gabim në të shkelur mirnjo lamtumirë prej kësaj bote! Sot pra edhe një kurorë mbretnore të më dhurojnë nuku o kapërxenj ripin të Postenanit.!

Pa si u çëlothmë pak, me qënë në siguri, shknam në Leskoviq të bashkuar me Komiserë të Policisë, Murat Gjinokastra, i cili na kish dalë një orë lark qytetit për të na pritur neve. Hoqnë në shtëpi të Haxhiut Gjinokastrës, teligrafist, një nga të parët luftëtarë të çeshtjes kombëtare. Këtu ardhë shumë atdhetarë me të cilët u hasmë edhe bisednam mbi lëvizjen kombëtare. Në Leskoviq ndejmë 4 dit ne Rahmi be Rusi, Pertef ben edhe në Krita, të cilët na kënaqnë me të tepër.

Si na dhanë edhe ndihma mnarmë lamtumirë e shknam në Shqeri, për të kërkuar gjyrmat të Riza Velçishtit.

Shëtitmë në Shqeri dyke mos lënë kasolle edhe haur pa kërkuar, po gjithë mundimet shkuan kot se

gjyrmën të Rizajit nuku e mernim dot gjekundi! Shkoji ti edhe shkoji Rizaj, një nga komitat e parë të Shqipërisë, dyke u-bërë theror për Atdheun!

Në Shqeri vajtmë në Melan, një fshat i bukur, në shtëpi të Atit Stathaqit, një nga atdhetarët e flaktë, i zgjuar edhe shumë trim i cili na mbajti dy dit në shtëpi të tij. Goditi të vinjë ushtëria, atë natë që vamë neve, po At Stathi me vrap dolli edhe i shpuri në konak të fshatit me qënë se ay ka vlimin të çupës, kështu që u dërgoji raki e verë su rumë të flenë edhe neve mnarm lamtumirë edhe shkuam për në Lushnjë, në shtëpi të Sulos edhe në të tjerë. Për fat goditi në një ditë-festimi i motit ri me Bajramin kështu që i festuam bashkërisht dyke dëfryer fort mirë.

Në këtë fshat kam bërë një përshtypje të madhe me një trashëgim që kish mbetur nga pleqtë. Në mjë të malit ishte një kishë, Shën Koli, edhe e kishin me radhë fshati që të ngjiteshin, nat për nat, për të ndezur kandilen. Po përshtypja e madhe më ardhi se Lushnja është një fshat Myslimam.

Që nga Lushnja u hothmë në Budillonjë, dyke kapërxyer Vlosën e një orë lark Përmetit. Hoqmë në shtëpi të Vangjel Çobanit, i cili na priti fort mirë, po, mjerisht, më drekë herë ardhi Atiu Tremishti me një shok e na lajmëron që ushtëria po na gjyrmon, këmba këmbës, edhe na këshillon që të shkojmë sa më shpejt. Me nj' anë ushtëria edhe më tjetër anë një dimër i math, që na zuri, na shtrënguan që të shkojmë me vrap edhe në një kishë, për mbi Përmet, u-puthmë edhe u-përndamë nga Nexhip Benja edhe Bidua, shoku i tij, dyke shkuar ata për në fshat të tyre edhe neve për në Gjinokastrë.

Marim të përpjetën të Nemerçkës po dbora, prej 3-4 pëllëmbë, kish mbuluar çdo gjyrmë të ndhës, kështu që oenim verbërisht gjer arrimë në majë të malit. Nuku duhet haruar që malet e Nemërçkës përmbajnë gjithë verën dborë, domethënë e rea e zë të vjetrën. Një cikmë e madhe na ngrihte edhe dirset, që na der-

dheshin çurkë, po duheshe me domosdo të ecnim se kishim për të bërë udhë të gjatë. U rëzuam nga maja e malit edhe, hop andej hop këtej, gjetmë gjyrmën të udhës.

Të siguruar tani e në atë kohë, prej çdo reziku, ndezmë nga një cingare edhe u cëlothmë pakëzë edhe muarmë udhën se duheshe me domosdo që të kapërxenim karakollat, pa u gdhirë. Ecnim pra jashtë fuqisë tonë gjer arrimë në grykë të Selekës, një grykë e ngushtë qe me gurë nga malet e Libohovës munt të të bëjnë thërime. Me të arrirë derguam Zemanin me Haredinin përpara për të qëruar udhën edhe për të vërejtur xhandarët në ishin të xgjuar ose flinin, kështu që kthehen dyke na lajmëruar që xhandarët, të karakollavet, flinin edhe udha është e qëruarë. Me vrap shkuam ngushtësirën edhe me të gdhirë arrimë për mbi Suh, kundrejt edhe 3 orë lark Gjinokastrës.

Vetëm ata që kanë bërë këtë udhëtim munt që të kupëtojnë edhe çmojnë çfarë udhë kemi bërë, atë natë edhe në most të dimërit! Unë me sa mbanj mënt kurrë nuku kishim bërë të këtillë udhëtimi, me gjithë reziqet që kishim shkuar. Të raskapitur e të drobitur ndejmë të ndezim nga një cigare edhe Çerçizi na thotë: në këto vënde kam ardhur shumë herë për gjah, edhe kam vrarë mjaft sarkadhe. Nuku kish mbaruar fjalën Çerçizi kur, për çudi, shohim të rëzohen 4 sarkadhe në një përua. Me vrap Çerçizi i qëllojti edhe goditi një dyke ikur të tjerat.

Si muarm sarkadhen u-rëzuam tatëpjetë, në fushë, kur shohim që ishte ngrehur një stan. Shikon me dullbi Çerçizi edhe njojti barinë, i cili kullote berrat, edhe e theret më emër po, me të u-afruar, u trëmp dyke na parë të veshur me roba xhandarmerie. Pastaj me të njojtur Çerçizin, ardhi i gëzuar edhe si u puthmë zumë të përshëndoshemi e pyetemi. Na thotë që vetëm tri dit kishin që kishin ngrehur stane, prandaj na thotë të qëndrojmë e pakëzë gjer të vejë të

Injuëronjë plakun, t'atinë, edhe vëllanë që të mos na çfaqin, me qënë që për fat kemi një mysafir ardhurë.

Stani ishte i Çarçanit, nga Lekdushi, një nga burinjtë më të dëgjuar të Kurveleshit edhe Çerçizi njiheshë mirë edhe kishin miqësi të madhe. Pa si u kthye i bjri vatë në stan ku na priti me nderime zyrtare, gjoja si njerës të qeverisë. Si përshëndoshemi ardhron djemtë të na pjekin një qengj të zgjedhur edhe djemtë tanë vatë sarkadhen në holl, kur se neve po bisedonim na ngjajti një episod komik. Çarçani na pyet nga vinë edhe për se kemi dalë në një kohë kaqë të ligë!

Mos pyet, i thom unë, se jemi për të qarë hallo, se si këtë herë, kurrë nuku na është vënë kaqë shtrëngim, nga Baba Dovleti, për të mbledhur gjithë bekuetë, si edhe xhelepin të këtij viti. Pa le, thotë Çerçizi, për llamxhinjtë është qiameti se kemi ardhër që të përdorim çdo mënyrë sa edhe t'u djegëm shtëpitë!

Dorën e ka të gjatë Baba Dovleti, thotë Çarçani, edhe vetëm Rahmet' i tij na mban për mbi dhe!

Kur djemtë progatitnin tryezën, për të ngrënë, mysafiri dolli jashtë kasolles po nuku kish të kthehet, kështu që duall djemtë dyke e bërtitur Lameu tonë, siç e quanin, po ku, Lameja ishte bërë i padukur edhe nga qëllimi që kish la brucën që të mos i rëndonte! Rini të hanë bukë, thotë një nga djemt' e Çarçanit, se Lameja e ka zënë bicon kur dëgjojti që kini dalë për llamxhinjtë (të dënarit për burg) se edhe Lameja është llamxhi.

Qeshnë mjaft më këtë ngjarje, të papandehur, pastaj ju rethuam bukës. Me të ngrënë bukë, me gjithë lutjet të Çarçanit që të rrinim e të nesërmet, u progatitnë edhe shkuam. Çarçani pati mirësinë që të dërgonjë e një nga djemt' e tij me kalia, për të kapërxyer lumin se ishte mjaft i thellë edhe të mos lageshim. Njëherë me të u odhur përtej lumit muarru udhën për në Gjinokastër. Unë isha i lodhur shumë prandaj djemtë, shokët, më muar në kurris gjer në

shtëpi të Çerçizit, e cila është në një breg të lartë. Në Gjinokastrë rymë pas mezit natës më 6 Janar 1908.

KRYE E V.

Koha Trimnore.

Shtëpia e Topullenjve, në Gjinokastrë, është e dëgjuar edhe një nga të parat edhe është shumë i math fisi i Topullenjvet, i përndarë, në Gjinokastrë, me qënë që ishin shumë vëllezër. Një nga këta ishte Agua prej të cilit u-lintnë 10 djem, midis cilëvet dnail trimat patriotë Bajua edhe Çerçizi, për të ringjallur historin' e Shqipërisë.

Në shtëpi të Agos pra ishte Kapua m' i madhi vëlla, i cili kishte equr shumë, për Bajon edhe Çerçizin, se e kishin burgosur me gjithë shtëpinë, në Janinë, si edhe bagëtinë ja kish marë qeveria Tyrke. Me gjithë këto Kapua as pak nuku dëshpëroneshe, përkundrazi ishte gati të bënte çdo therori për qëllimin të shenjtë. Prandaj, kur vajtnë neve në shtëpi, këcente nga gëzimi edhe me vrap dërgojti Alitin, vëllanë më të vogël, që të lajmëronte kombëtarët për ardhjen tonë, të papandehurë.

Me vrap edhe pa u gdhirë mirë zunë të plakosin kombëtarët për të u hasur me neve. S' ka dyshim që të parët ishin të paledhurët propagandistë Idris Guri, Resim Vosel Gega, Refik Budua, Sheme teligrafisti, Nazif Ajderi, nga Palavlia, Alit Sferi edhe shumë të tjerë. Për dita do të vinin, tek neve, për të bisedunr edh' u këshillnar mbi çeshtjet kombëtare si kundër edhe neasat që duheshin marë, për nevojat edhe enteresat kombëture.

Të nesërmet vjen një djalë i ri, Myftar Axhemi, 24-25 vjet, thatanik edhe pa ju mbushur syri njerint që mund të ishte i zoti për komit. Me gjithë këto Myftari me të u-hasur me neve nuku donte të ndaheshe, me as nonjë mënyrë, prej neve, kështu që çdo hindje

ishte e kotë edhe më tjatër anë lutjet e s' ëmës tij e prannam në çetë t' ënë, si u betua për liri.

Mbrëmanet ardhë, nga Kardhiqi, Abdyl Mersini i shoqëruar me Bajram Pergjinë. Abdyli, siç dijet, q' u bë shkakëtar pa dashur i shokëve, 1906, që u-përndanë, e u hothnë në Misir ku e mbajtnë gjithë dimërin, Jon Vruhoja me Thanas Tashkon. Në verë u-hoth në Shqipëri po me mos u hasur me neve vepëronte reth Gjinokastrës edhe Delvinës.

Si ndejmë 6 dit, në Gjinokastrë, shkuam në Mashkullor, në shtëpi të Zemanit edhe të tjerëve, ku na pritnë fort mirë, pastaj dyke shkuar nga Monastir' i Cepos, vamë në Kardhiq. Kardhiqot t, të cilët kishin ndjenja kombëtare, na pritnë me gëzim të math edhe na gos-itnë fort mirë. Në Kardhiq na u shoqëruan edhe dy djem të rinj, 20-21 vjeç, Suloja nga Kardhiqi edhe Pirua nga Zhulati, i cili ishte millona (mullxhi) afër Kardhiqit. Nga Kardhiqi u hothmë në Zhulat edhe hoqmë në shtëpi të Veipit, një nga të rallët kombëtarë edhe propagandistë, i cili na priti edhe gostiti princërisht. Si na ftuan edhe të tjerë Zhulatas u kthyem prapë në Kardhiq, në Pergji, Plesant, në shtëpi të Sadikut, Mashkullor edhe në Gjinokastrë dyke lidhur fshatrat në besë, për të i shërbyer atdheut me çdo therori.

Prej Gjinokastre u-hothmë në Dropull dyke nisur fshatrat me radhë, që në Kalorçë në Lazarat, Dervican, Goranxi, Bodrisht edhe Bularat, ku na priste populli, tek do, me kënaqësi të madhe. Në Bularat hasmë edhe Ito Lekdushin, i cili po na kërkonte gjyrmat për të u shoqëruar me neve, si kundër që edhe bëmë. Që këtej u hothmë në Luvinë, në çiflig të Refik Budos.

Stanet ishin në për fushë kësisoj që na prisnin që të gjithë me dashuri të madhe. Alim Karagjozi, një nga të pasurit e Gjinokastrës edhe prej një fisi me Topullenjtë, na priti me gëzim të math, në stan të tij, edhe dha urdhër barinjvet që stani ishtë yni kurdoherë! Mjerisht, në këto kohëra, shirat ishin të pareshtu-

ra edhe dëme të mëdha u-bënin barinjvet, me qënë që për dita u ngorthnin shqerat e vogëla.

Nga shkaku i kohës pra u shtrënguam të rimë në Luvinë 8 dit, pastaj vajtmë në stan të Bukuvales, ku Bajram Pergjia na ka bërë ca gjellra të paharuara, me qënë që Bajrami kish qënë gjellëtar në një Pasha kur ish në sherbim ushtëriak. Që këtej muarm malet përnjetë dyke vizituar Monastiret të Pepelit, të Drianos edhe të Derviçanit. Igumenët, së dëshpëruar edhe të mërzitur nga kusarët, na prisnin me kënaqësi edhe na gostitnin me gjithë të mirat që kishin.

Mjerisht, në Manastir të Drianos ishte thënë që të na ngjasë një ngjarje e tmershme, e cila na pikëllojti fort tepër po, lumtërisht pa nonjë humbje. Monastiri i Drianos është ngrehur në ca male të lartë edhe të fortë edhe është një Monastir i pasurë. Nga shkaku i kosarëvet, q' e vizitonin dendur, qeveria kishte lënë një xhandërma si mprojtës të Monastirit, prandaj vamë nga të gdhirët dyke priturë që të hapesh porta.

Me të dalë i pari shërbëtor e zumë dhe na kalli brënda në dhomë të xhandarit të cilin e xgjuam, nga gjumi, pastaj u përshëndoshmë. Ishte një burrë i urtë edh' i gadalçmë edhe yshqente ndjenja kombëtare prandaj na u lut mos i bëjmë nonjë dëm Monastirit edhe t' e mbanim të fshehtë vizitën tonë që të mos e dënonin.

Shërbëtorët i xgjuan nga gjumi të mëdhenjtë edhe i lajmëruan për vajtjen tonë, kështu që dolli një kallugre edhe na thotë që Igumeni mungon, nga Monastiri, po ajo na ftojti në një dhomë të madhe. Urdhrojti shërbëtorët të ndezin zjarë edhe ajo vetë na pregatiti ca të ngrëna, të mëngjezit, me qënë që ishim tepër të urtuar pas një udhëtimi të gjithë natës.

Pas pakë kohe çfaqet edhe Igumeni, i cili nuku mungonte po ishte fshehur, nga frika, se mos ishim njerës të liq, po me të mësuar, nga kallugreja, që ishim njerës të mirë ardhi në dhomë edhe na urojti mirardhje. Ndënji në krye, siç e nderonim, edhe nga

hisedimet që bëmë kupëtojti qëllimin dhe programin tonë prandaj tepër i kënaqur me vrap ardhrojti të na pjekën dy herra edhe të na pregatitin një tryezë të mirë.

Dëfryem kaqë mirë sa nuku tregonet edhe do të qëndronim e ca dit, me dëshirën e madhe që kish I-gumeni, po të mos na ngjiste një ngjarje e tmershme. Si bëngrëmë bukë shokët dmall përjashta për të shtënë në qëllim, pa si ishin në siguri të plotë se Monastiri i Drianos është rethuar me forcësa natyrale e nuku na trëmbeshë syri nga çdo rezik. Tek po qëllonin shokët për të u stërvitur ca më mirë, nënë verejtjen të Çerçizit, siç bënim kurdohere në vënde të forta, vjen ruajtësi i Monastirit edhe i flet me zemërim Çerçizit.

Çerçizi i përgjigjet që të shohë punën po Çelua, siç quheshë ruajtësi, nga Lazaruti, vazhdon të bërtasë, qaqë shumë sa Çerçizi, me mos dunur, e goditi kur Çelua nxjor gjashtoren gatë për të qëllnar Çerçizin. Me vrap atëhere Zemani nxjor kanën edhe ja kllet nënë hije Çelos i cili ra për dhe!

Në këtë kohë unë flinja kur vjen Abdyl Mersini i cili më xgjon nga gjumi edhe me hidhërim më tregon gjëmën e madhe që kish ngjarë. U helmnash pa masë ê, pa humbur kohë, vrapova tek i plagosuri për të i dhënë nonjë ndihmë. E xhveshmë edhe shoh që plaga ishte mjaft e madhe edhe gulçimet të të plagosurit më tmeronin. E ngritmë q' atje edhi' e shpunë në një dhomë ku e lava mirë me açid-borik edhe açid-fenik pastaj si e kripa me jodoform e pasata mirë, dyke e ngushëllnar të plagosurin që s' ka gjësendi.

Gjithë atë ditë ishim të pikëllnar edhe të helmnar, për këtë ngjarje të papritunë, u-menjtuam pra që e ndenjurn tonë në Monastir ishte më rezik edhe vendosmë që të shkojmë. Me të ngrysur i lava, përsëri, plagën Çelos edhe me sa që kupëtonja nuku shinja nonjë rezik, pastaj e mnarm Çelon në dhomë tonë, ku e paqtova me Çerçizin e me Zamanin, që të mos mbeteshë nonjë armiqësi, midis tyre, nga shkaku i gjakut. Hëngrëmë së bashku bukë pastaj mnarm lam-

tumirë edhe shkuam, dyke porositur xhandarin që të vinte të lajmëronte qeverinë për këtë ngjarje, pa fjalë që t' u thosh se ca njerës të liq plagosnë ruajtësin kur se ajr nuku ndodhesh atje.

Me vrap nisen nga Gjinokastra Doktori me njerëzit e qeverisë, për të anqetuar këtë ngjarje, si edhe shumë Luzitas, barra e gra, nga far' e fisi i Çelos, edhe venë në Monastir. Doktori me të parë pansamentin e tha barat (ilaçet) mbeti i habitur edhe tha që këto janë bërë prej dorë mjeshtëri, prandaj në Labëri m' a përhap fama Doktor Mihali. Edhe kishin arësye s.s, me qënë që nnë kisha xhantëa me barrat, shumëve u kisha shërnar kokën me aspirinë! Taksirati m' i math u veperua për të gjorin Xhandar, të cilin e burgosnë dy muaj.

Kur se këto ngjisnin në Monastir të Drianos Bimbashi i Gjinokastrës (Kumandar i xhandarmerisë) kishte vënë një shtrëngim të math dyke sht në tmerë, popullit, sa që pandeheshin me ndjonja kombëtare. Komiteti i Gjinokastrës ishte tepër i dëshpëruar prandaj dërgojtë Idris Gurin që të na lajmëronjë se 30 shpirt, nga qarku i Përmetit, i kishin sjellë në burg, midis të cilavët t' atuë edhe të vëllanë të Haredinit. Idrizi, zoshur oficer, arritë me të porëndnar të djellit në Monastir të Drianos ku na gjetë të helmuar për ngjarjen e tmersme.

Bisednam gjër' e gjatë edhe përfunduam, me çdo mënyrë, vrasjen të Bimbashit! Idrixin e përcnallmë në Gjinokastrë edhe nove shkuam në për male gjer arrimë për mbi Gjinokastrë.

Dy herë vajtnë në Gjinokastrë Haredini me Asllanin, për të vrarë Bimbashin, po, mjerisht, nuku patnë fatin me qënë që nuka e gjetnë. Kur se deshnin të vinin të tretën herë na ngjajti një episod. Labërit, domosdhënë shokët t' anë, kishin bisednar veçanërisht e kishin vendosur që Bimbashin t' e vrasin Labërit, se e kishin për turp t' u köndohet kënga Toskëvet! Domosdo e prunam këtë vendim edhe këtë barrë e muar përsipër Ito Lekdushi me Bajram Porgjinë.

Ishte e hënë, 25 Shkurt 1908, ditë tregu, kur u nisnë Itoja me Bajramin për në Gjinokastrë, si i veshmë me roba tregtari. Pas pllanit, që kishim bërë, ata rynë me orënë 8 në qytet, Selfua me Haredinë vanë më orënë 9 ndanë qytetit edhe Zemani me Asllane vanë në Qimitir, të Krishtëreve për të mprojtur shokët kur të delnin nga qyteti. Çerçizi, unë, Abdyli, Myftari edhe Pirrua qendruam në breg që të mpronim shokët nga ushtëria kur t' i ndiqte.

Pllani ishte fort bukur pregatitur prandaj sytë edhe veshët i kishim qepur për mbi Gjinokastrë dyke pritur, me padurim, férshellimin të pushkës. Çdo sëkundë për neve ishte një mot edhe çdo lëvizje e vogëlë, që të bëheshe, na rihte zemrat. Më orënë 11. 15, koh' e drekës, dëgjojmë të zbrazura prej bushke edhe pas pakë sekunda shohim Iton me Bajramin që të dalin, dyke rendur me gjashtorët në dore, nga qyteti.

Haredini me Selfoa, më të parë shokët të shpëtuar edhe lajmërohen për vrasjen të Bimbashit, u qëndrojnë dritareve të Yqmetit edh' i bëjnë copë copë, pastaj marin rugën që të vinë tek neve. Zemani me Asllanin qëllonin edh' ata, nga Qimitiri, për mbi Yqmet, dyke shtrënguar të mjërët nënëpunës që të kërkonin vrima për të u drojtur nga nonjë plump!

Nuku shkojti shumë kohë kur xhandarë, ushtarë edhe Policia dalin me uxitim të math dyke udjekur shokët t' anë, të cilët muut që edhe t' i vrisnin, me qënë që ecnin fushës, po të mos ishim neve në breg. Me të parë pra ushtarët, u hapim një zjar të reptë për mbi ata, kësisoj që i shtrënguam të mos lëvizin, nga vendi, po të qëndrojnë vëndit gjer sa arrinë shokët në mal ku ishim neve në siguri.

Këjo luftë mbajti 2 orë pastaj, me të u mbledhur që të gjithë, puthmë trimat, që na ndëruan neve e gjithë kombin, edhe si u përgëzuam midis tonë muarm malet. Kur arrimë në siguri të plotë qendruam pakëzë, për të u çëlodhur edhe thëthirë nga një cingare. Q' atje vërenim ushtarët kur u ngjitnë, në breg, nga

kishim lëftuar, edhe bënin kërkime dyke mblëdhur fishekët të zbrazura.

Me të ngrysur u rëzuam në Mashkullor e q'andej muarm malet e lartë përpjetë, për të dalë në male e Kardhiqit, ku ishim në siguri. Gjithë atë natë si edhe të nesërmen e shkuam pa ngrënë gjesendi përveç dyke thëthirë dborë, e vetëm me të perënduar të djellit u-rëzuam në Kardhiq ku na gostitnë Kardhiqotët.

Vrasja e Bimbashit u prit me një gëzim të pa treguar, nga ana e gjithë popullit, i cili na uronte, nga thelb' i zemrës, se muntmë t' e shpëtojmë prej një Tyrku të lik edhe tiran dyke tmeruar popullin, me faj ose pa faj, me qënë që ishte një Shqiptaromah i math!

U këshilluam midis tonë edhe vendosmë që hëpërbë të qëndronim në malet e Kardhiqit për të shëkuar çfarë masa do të mereshin kundra nesh, nga ana e qeverisë. Muarm malet po duheshë që të kapërxenim një rip të ngushtë shumë, edhe kjo ishte e vetëmja udhë, të cilën e kishin për të fshehur bagëtinë nga xhelepi. Përveç ngushtësirës ishte tepër e rezikçme, me qënë e lartë për mbi 200 metra edhe një gabim i vogël të rekulliste nëpër shkëmbinjtë, kështu që të mos shëkonje kurrë të kurrës djellin me sy!!!

Me gjithë këto duheshe kapërxyer me domosdo se të vrisnin shokët, me arësye, për të mos rënë në dorë të ushtërisë, andaj e shkova si të Postenanit, 25 Dhetor 1907, dyke më marë në mest e për dore Asllani me Zemanin. Mos pandehni se unë isha ajy më frikanaci. Jo; kishim e shokë të tjerë, të cilët ishin ritur në këto male edhe, shumë herë, kishin frikë të shkonin në për ca ngushtësira më të mira që unë i shkonja pa frikë.

Si kapërxyem ngushticën, të Kardhiqit, duallm në një mal të gjërë me lisa e plot vrima e llagëme natyrale. Ishim pra në siguri të madhe se edhe 2,000 ushtarë nuku kishin se çbënin, arrinte vetëm të kishim fishekë edhe të ngrënë! Këtu u sëmura unë fort rëndë po, lavdi Zotit, Asllani me Zemanin u përkujdesnë si

nëna për fëmijën e saj. I gjori Abdyl Mersini, në mest të rezikut, u rëzua në Kardhiq që të më sjellë mua fasule të thata se më ishte shtënë, edhe për çudi të madhe, me të ngrënit të fasulevet u shërova!

Këtu ndejmë 3 dit ku shiu binte i parreshtur, po duheshe të shkonim të përndarë, domethënë të bëheshim 2 çeta, se u vinte rëndë kur vinim në për miqtë gjithë së bashku, edhe më tjatër anë pandehnin për më mirë. Lithmë fjalen midis tonë që me të çelur gjethi edhe me të n-ngjitur stanet, në për malet, të bashkobeshim në Çajup edhe të vendosnim për të vegërnar ndryshe. Pa si u lajmërnam që ushtëria, e cila kishte dalë kundra nesh, pas shumë kërkimi eve u kthye ne Gjinokastrë u puthmë edhe tepër të mallëngjyer mnaem lamtumirë njëri nga tjatri. Çerçizi mbeti vet'i shtatë edhe Abdyli vet' i katërtë, shtrënguam pra edhe nga një herë duart edhe u përndamë dyke lotur Perëndisë të na mpronjë edhe bashkonjë për së shpejti.

Çerçizi me neve u-rëznam në Mashkullor që të mirte Zemani shëndet, nga shtëpia, edhe ca më tepër të mërnim duhan se kishim mbetur pa cigure. Qëndrnam 2 orë edhe u ngromë pakëzo e deshnim të shkonim, po një errësirë e madhe me erë të marë edhe me shi si edhe sigurimet të Mërtes, ati i Zemanit, që nuku ka nonjë rezik na shtrënguan edhe na bintnë të qëndrojmë atje.

Ishte thënë prej Zotit që të ndorohen armët e Shqipërisë!

KRYE E VI.

Lufta e Mashkullores.

Duheshe të mos ndodhesha unë që të mirnja anë në luftën e Mashkullorës, se fuqia t' emo është e dobëtë për të përshkruar e zngradisur ashtu si kundër ngjajti. Duheshe pendë historiografi, të sosur, duheshe penda e një mjeshtëri të vërtetë, duheshe të ndodhesha një skencëtor ushtëriak edhe duheshë që të ndodhesha

një kqyrës i luftës so vetëm atëhere do të përshkruesnin të vërtetën.

Vetëm e vetëm këta do të muntnin që të përshkruenin edhe zngrafsnin hollësisht, këtë luftë e cila meriton një histori të tërë, so vetëm atëhere do të mësonte edhe kupëtonte, pritnja e kombit t' ënë, që qysh dinin të mbushin detyrën e tyre, për atdhenë, dyke lëftuar, si qëmoti. për të u-lënë bijvet tyre lirinë me flamurin të shenjtë që të valonjë për mbi Shqipërinë!

Fati pra e kishte rojtur për mua që të ndodhem atje edhe të mar pjesë në këtë luftë, për liri, prandaj kërkonj ndjesë këndonjësvet që nuku munt të mbush këtë barrë, me gjithë hollësitë, dyke lënë të tjerëve, të zotërit për këtë, që t' e përshkruajnë edhe réfejnë të gjallë siç meriton edhe qysh ngjajti lufta e Mashkullores.

Do të përpiqem me sa më është e mundurë që të përmbleth me pakë fjalë ngjarjet të kësaj lufte, e cila ka për të mbetur e paharruarë edhe historike, në historin' e ringjallies të Shqipërisë, se trimëri e kësaj lufte do të mbotet shëmbëll, për pritnjën, se n-nderuan armët e Shqipërisë si në kohët e Skënderbeut.

Ishte e martë brëma, dyke u-gdhirë e merkurë 5 Mars 1908, kur ramë të flemë të qetuar që s' ka gjessendi. Edhe me të vërtet gjithë natën as nonjë shenjë nuka kishim kuptuar që ishim të gjurmuar, po kur ngrihot Çerçizi heth syrë në dritare edhe më thotë: Milat ja shih djem shkollo janë a njerës?

Vështronj po nuku xgjidheshin mirë, kurse Çerçizi me të heshtur dylbinë bërtet: O burrani shokë se na rethojti ushtëria!

Në këtë fjalë ngrihen të tmerruar gjithë shokët edhe me vrap rëmbyen trajstat gunat armët edhe ca të mbathur e ca të xbathur u-rëzuam në katua e q'atje dyke kapërxyer një mur dnallmë përjashta. Atje panë që ishim në rezik të math po të dolnim në shesh, prandaj munrmë një përrua të thellë shumë, plot me shkëmbinj edhe plot me ujë.

Në kryo ushtëria nuku na vërojti as pak, me që-në që nta drejtoheshin tek shtëpia, odhe kësisoj do të mos ishim gollitur po të mos u-bërtito një tradhëtor odhe t' u tregonte rugën tonë. Ky bukuroh tradhëtor, na kishte mësuar, siç duket, se me të vajtur në Gjinokastrë sa që kishte arrirë ushtëria odhe i lajmëron për neve, kështu që me vrap i dërgoun, nënë kumandë të Officerëvet Nexhadin odhe një tjatri.

Kur se shkonim me nxitim, në përua, përnjëherjesh dëgjojmë buçimia të trumbetës odhe me vrap zunë plumbat të na shkojnë për mbi kryo dyke fëshëllitur! Ah! ishte një moment që nuku munt t' e tregonj dot! Zëri i frumbetës, të cilin e dëgjonim për të parën herë kur urdhronte zjar, na tmerojti tepër se ishte një zë i tmershmë, një zë që na ngrinte leshrat përpjetë se me të vërtet ishte zëri i vdekjes!

Gjithë kësisoj edhe fëshëllima' i pushkavet që vinin si broshëri, për mbi kryo, na shurdhonin veshët, po, dyke i dhënë shoku shokut kurajo edhe dyke rënë ku këtu ku atje, u mësuam edhe nuku na bënin nonjë përshtypje!

Ushtarët dyke u-ëzuar që përpjetë na e prenë u-dhën edhe do të na kishin vrasë që të gjithëve po të mos ishin Çerçizi me Asllanin, të cilët me të shpejt, nga këmbët, nxitonin odhe muntnë të zenë një haur të rëzuar ku vetëmj gurët kishin mbetur. Q' atje me vrap u hapnë zjar ushtarëve dyke shtirë dy prej tyreve kështu që na prenë hovin e sulmin edhe kësisoj muntnë të arrimë e neve gejr atje.

Vërtet arrimë po, për fat të zi, jo të gjithë. Haxhin Tremishti ra dy pashë lark meje për nder të Shqipërisë edhe të lirisë! Një plumb i armikut i kishte shpuar kryet tej-përtej, edhe shpirti i flytyrojti në qell! I rashë me këmbë që të ngrihet po ay nuk lëvizi. I hodha sytë që t' e shoh, për të fundit herë, edhe pashë q' një bukuri proj engjelli i kishte rënë mbi fytyrë e zbriturë proj qelli! Pshërëtita edhe ngrita sytë në qell dyke ju lutur Perëndisë t' a këtë në

prehje shpirtin të Haredinit, të atij djaloshi trim, guximtar edhe të urtë që ra dëshmor, dyke lyer me gjakun e tij lirin e Shqipërisë!

Historia kombëtare le t' e ketë në gji të saj emrin të këtij dëshmori trim, edhe të rinjtë le të marën shëmbëll nga Haredin Tremishti që ra mbi altarin të atdheut për lirinë të Shqipërisë!!!

Kur arriva unë në shokët edhe më pyesin, për Haredinin, të gjithë u pikëlluan edhe derdhë lote për gjëmën e madhe që na kish gjetur. Po Çerçizi e mbledhi veten edhe thotë të rrojë Shqipëria se edhe neve gjithë si Haredini do të vritemi po o burrani shokë të zonë vënde që të lëftojmë burrërisht. U regullua dyke marë ballën Çerçizi, Zemani edhe Myftari, unë me Asllanin muarm anën për të u mprojtur krahët, nga armiku. Sa për Iton dyke kërknar të zinte vënt, në një mur të një are, ushtarët ja prenë rugën edhe kësisoj u aratis.

Më orën 7 zuri lufta e regullshme edhe e reptë. Ushtëria ishte përhapur edhe na kish rethnar nga gjithë anët, edhe q' andej na lëfonte. Nuku dua të shtonj po, për kundrazi, të pakësonj numrin të ushtërisë që përbëheshe më teper se 150 shpirt, kur se neve nuku ishim, siç dijet, pesë shpirt. Për veç kësaj nuku duhet harruar që neve bënim ikonomi të madhe në fishekët, se gjithë një Çerçizi bërtiste: mos harxhoni o shokë fishekët më kot.

Plumbat na vinin si breshëri po neve qëndronim si ca staruta, në vëndet tona, edhe u përgjigjeshim me plumba, po dyke qëllnar, edhe me kòngë kombëtare.

Kërkonj ndjesë se më mungon fuqia, e duhur, për të tregnar, xbukuruar edhe stolisur, siç meriton, burërinë edhe trimërinë që tregoji trimi ynë Kapitan, luftëtari i math edh' i patrembur që nderojti armët të Shqipërisë! Po; Kapitani tonë i shtrenjtë, Çerçizi, u tregua si një dragua në këtë luftë, kështu që historia kombëtare do të mburret me emrin të këtij djali të ri, po burri të math, të Shqipërisë.

Vetëm edhe vetëm atëhere munda të besonj historinë të kombit t' ënë, me burrërinë edhe trimërinë të stërgjyshëvet t' anë. Atëhere vetëm munda të kupëtonj e të çmonj vleftën të këtij djali trimi të cilit, me gjithë që ishte ritur i përkëdhelur, nuku i trëmbeshe syri kurrë nga vdekja!

Xbathur lakuriq, karos, me leshrat përpjetë vërtiteshe më gjithë anëtë si një kumandant i math, me pushkën në dorë edhe gjashtoren në dhëmbë dyke na burrur neve edhe dyke qëlluar mbi ushtëtarët! Fytyra e tij, këtë ditë, ishte m' e çelurë se kurdoherë, edhe jo si kur lëftonte po si kur këcente.

Shumë herë e qërtonja edh' e këshillonja që të mos nxirte kryet përjashta, nga mprojtjet me gurë që kishim forcuar, me qënë që Çerçizi shumë herë nxirte kryet përjashta, që t' u fliste ushtarëvet, Tyrqisht, që të iqeshin më nj' anë edhe mos vriteshim vëlla vëllanë. Oficerët prapë i ftonte të dalin në shesh e të lëftonin, një për një, po ata të fshehur i përgjigjeshin me dinakëri e me fjalë të ëmbla që të jepemi se u vinte keq të vritemi, dyke u zotuar jo vetëm falje po edhe nga një *Rgthe* të madhe nga Patishahu!

Me këto mënyra Anadollakët përpiqeshin të na humbasën guximin e të na demoralizojnë, prandaj Çerçizi dyke i sharë rëndë, nxirte kryet edhe u thosh: jemi bijt' e Skënderbeut edhe nuku jepemi po do të lëftojmë gjer në orën e fundit se Shqipëtari di të vdesë, pas zakonit, me nder për atdhenë. Mirpo ushtarët këtë prisnin që të nxirte paksë kryet Çerçizi që, pas urdhërit që kishin, me vrap të shtinin që të gjithë për mbi atë.

Ah! edhe sot e sjell nër mënt tmerë të math që kam ndjerë kur pashë Çerçizin që t' i derdhet gjak prej ballit, edhe i verdhë si dylli i thom me dëshpërim: E ç' na bëre more derëzi që na preve krahët? Pse nuku dëgjon këshillat e mija po të gënjyen Tyrqit gjer të plagosnë? Vrapova t' i jap ndihmën e duhur kur Çerçizi dyke fshirë gjakun më thotë: mos u dëshpëro

Mihal se nuku jam plagosur po një cifllë, prej guri, më godlti edhe me zemërim qëllon ushtarë q' e kish qëlluar edhe e shtriri për dhe.

Çerçizi qëllon kaqë mirë sa të rallë besonj të ndodhen të këtillë qëllonjës. Një ushtar, i cili kishte zënë një vënt të fortë, e vrau edhe mbeti i mbërthyer vëndit, po Çerçizi e pandehte të gjallë prandaj su herë që vërtitesha e qëllonte, kështu që e kishte shpuar, me radhë 16 herë në krahëror!

Kësisoj luftuam gjer në orënë 2 pas dreke kur dëgjogmë trumpetën të bnçasë. Gjer në atë kohë ishin vrarë 8 ushtarë edhe buçim' i trumbetës kishte shënim që të mblidhen ushtarët. Neve pandehmë që do të shkonin edh' u gëznam, po oficerët i mblodhë që t' u japin të tjera urdhrata se pa shkuarë as 5 sekunda nisi, në buçim të trumbetës, një luftë kaqë e reptë sa nuku tregonet. Plumbat na vinin rëke si breshëri edhe të pareshtura, kaqë dëndur, sa nuku muntnim të xhrazim dot nonjë pushkë.

Pllani i oficerëvet ishte që shumica e ushtarëvet të mbante një xjar të pareshtur kur se pakica, nënë hije të plumbavet, të afroheshë edhe të na shtrëngonte të jepeshim ose të na vrisnin. Ky pllan ishte fort bukur pregatitur, po guximtari edhe trimi ynë Kapitan Çerçizi me gjushtoren, prej 10, si nonjë luan i qëndronte që të mos afroheshin dyke na thënë edhe nevo që të shtijem, verbërisht, për të i frikësuar edhe mos guxojnë që të afronen pranë nesh.

Këjo luftë, kaqë e reptë, mbajti gjer më orënë 4-5 edhe pastaj, si e panë që pllan' i tyre nuku u solli nonjë dobi, zunë t' e rallojnë edhe ca nga ca të hiqen, të lodhur, të lagur edhe të dëshpërnar dyke lënë edhe dy të vrarë!

Në këtë luftë na u plagos Myftari, i cili lëftojti kaqë trimërisht sa na habiti të gjithëvet. Aqë më tepër unë jam çuditur, me qënë se kur na u shoqërua Myftari pandeha që do të ishte një harr' e rëndë, për neve, se dukesha m' i pafuqishmë nga mua, po, mjerisht,

isha i gënjyer, në besimin tim, se në këtë luftë Myftari tregoji që me të vërtet i ritkte gjak, prej Shqipëtari në rendsat e tij. Pa u drojturë, pa u trëmburë as pak lëfbojti si një dragua!

Kur u plagos u hoq pak më nj' anë edhe dyke qeshur na thotë: më gërvishtnë pak të liqtë. Unë u trëmba edhe me vrap i shtrëngojta plagën me një brez, pa e xveshurë, edhe dyke i dhënë guxim i thom që s' ka gjësendi, po Myftari më përgjigjet burrërisht: e ç' do të ketë, mor Mihal, më tepër se një vdekje për nder të Shqipërisë!

Plaga zuri t' i fryhet edhe ahere zuri të ndjente dhembje prandaj i gjori Myftar, na lutet që të mos e lënë të gjallë e të bjerë në dorë të ushtërisë po t' i marim kryet. Të mallëngjyer e të dëshpëruar, për gjendjen të Myftarit, ishim fort shumë, po duheshe t' i japim kurajo se shpresën nuku e kishim humbur.

Me qënë që lufta u rallua, edhe vetëm kur e kur na vinte nga nonjë plumb, shkundnië xhepat për të mbledhur fundrat e duhanit edhe kësisoj mantnië të bëjmë një cigare të hollë, nga e cila thëthimë që të gjithë nga një herë përveç Myftarit q' i hunë gjysmën. Këjo ishte e vetmja cigare që kemi thëthirë atë ditë! Sa për të ngrënë nuku kishim as një kafshitë! Përveç luftës e mungesës të bukës e duhanit gjithë këtë ditë e kemi shkuar me shi edhe me breshër.

Më orënë 5 vjen Mytesarifi, (Prefekti) nga Gjinokastra i rethuar me zyrtarët të ushtërisë, Doktorë edhe Farmaçistë për të u dhënë ndihmë të plagosurëvet. Prapa tyreve ardhi tjatër ushtëri e përzjerë me xhandarë, për të çkëmbyer ushtarët e parë të cilët, të dërmuar nga lufta e nga shin edhe dyke lënë 10 shokë të vrarë, shkuan pa nonjë regull për në fshat.

Mytesarifin si e nga zyrtarët edhe ushtarët munt që t' i qëllonim edhe t' i vrisnim shumë lehtë nga ata, me qënë se vinin drejt neve, po dyke pandehur që pësimi i të parëvet, do t' i bëhesha mësim, kur se ushtarët, pa një pa dy, zanë vëndo në repat edhe na hap-

në zjar. Të shtrënguar, atëherë, u përgjigjmë edhe neve me zjar, po më përpara i këshilluam që të mos lëftonim.

Mjerisht, këshillat tona nuku i dëgjuan edhe lëftuam gjer sa u ngrys dyke lënë këta 3 të vrarë. Të këtillë funt mori lufta e Mashkullores më 5 të Marsit 1908. Midis të pafajshmëvet edhe të mjerëvet ushtarë, q' u vranë e mbetnë lark atdheut tyre, u vra edhe i fëlliquri trathëtor dyke marë, prej Çerçizit, një plump në ballë për ç' pagimin të trathëtisë!!!

KRYE E VII.

Shpëtimi nga rethimi.

Errësira e madhe mbretëronte edhe kur e kur dëgjoheshe nga nonjë zë prej pushke, me qëllim, siç duket, që të na mbanin atje gjer nesër. Kjo ishte më shumë se sa vrasja prandaj këshillohemi gadale edhe vendosmë që, me domosdo, të dalim, qoftë që edhe përpiqeshim gjekundi në nonjë prite me ushtarët.

Trimat të palodhurit edhe të patrëmburit Zeman edhe Asllan, të cilët gjithë ditën lëftuan burrërisht, si në kohët e qëmoçme, duall gadale edhe bënë një kërkim, për qark, pastaj ata përpara dyke qëruar udhën edhe Çerçizi, unë edhe Myftari në mest shkuam gjer sa arrimë në lumë. Për të humbur çdo gjyrmë, të ushtërisë muarm lumin, për mest, edhe me Myftarin kaluar mbi kuris, të Asllanit edhe Zemanit, arrimë në kasolie të çifligut Dino Çiços, ku rinte një evgjit me shtëpinë.

Evgjiti më të shoqen na pritnë me gëzim të math se na dinin të vrarë, siç ishte përhapur në Gjinokastre. Nga këta mësuam për ushtarët e vrarë, po një numur të shtuar edhe dy herë, si edhe për të plagosurit. Si u ngromë pak edhe ndezmë nga një cigare muarmë veten, pastaj, gjer të na bënte bukën evgjitka, unë e xvesha Myftarin, e lava me açid-fenik, i vura idoform edh' e pansata mirë. Plaga nuku ishte e rezikçme, me

qënë që plumbi nuku e kish çpuar shumë thellë, po kish nevojë për prehje edhe kërkim më të mirë, nga Doktorët.

Ndejmë u ngromë mirë pastaj na vunë tryezën për të ngrënë bukë. Që të përshkruanj këtë tryezë me gjithë hollësitë më është e pa mundurë, vetëm arrin të mendohet njerin q: hanim pas 30 orë edhe pas kaqë mundimeve edhe reziqeve.

Të urtuar ju shtruam tryezës edhe hëngrëmë një tenxhere plot me fasule, të cilat nofta evgjitrit i kishte hazëruar për një javë që t'e hanin me fëmijën. Këtë gosti mbretrore — siç ishte për neve — kurrë edhe kurrë do të mos e harronj, se në jetë time kurrë nuku mbanj mënt që të kem ngrënë me kaqë shije të madhe! Me të mbaruar së ngrëni u pregatitmë për të shkuar edhe i gjori evgjit na dha një palë opinga, prej të tijat, se ishim xbathurë, një kartë me duhan edhe bukë me qepë.

U puthmë edhe muarm lamtumirë dyke u falënderuar për mirësin'e tyre, pastaj shkuam dyke ju lutur evgjitit të vejë në Gjinokastrë, për të gëzuar atdhetarët që shpëtuam shëndoshë edhe të na dërgonin 2-3 palë opinga e të ngrënë, në mal të gjërë.

Muarm malet edhe vamë për mbi Gjinokastrë, ku limerjosmë. Vetëm atëhere muntmë të gjykojmë prej çfarë reziku të math kishim kapërxyer, kështu edhe rëndësirën të luftës nga e cila na shpëtojti edhe nderojti Zoti, për nder të Shqipërisë. Ramë të flemë po gjumi ku na ziute? Mundoneshim me çdo mënyrë po me kot se nuku na qepeshin sytë. Buçim i hutavet edhe fëshëllim' i plumbavet na shkonin akoma në për veshët! Përpara syve na çfaqeshin gjith' ushtarë me hutat në dorë edhe me robat të zeza! Zër' i trumbetës na tmeronte me atë buçim të tmeruar, për zjar! zjar! Edhe për mbi këto pamje fytyra e Haredinit flytyronte e çelurë për mbi nëve!

Gjithë atë ditë e shkuam të lagur qull se kishim frikë të ndiznim zjar nga frika e ushtërisë. Pritmë

gjithë dítën të vinte njeri, prej Gjinokastre, me plaçkat që kishim porositur evgjitin po nuku u duk gjikundi pranë. Të nesërmet mësuam që kish ardhur Hanushi, vëllaj i Çerçizit, po me gjithë vërshëllimet e kërkimet nuku na kish gjetur gjikundi edhe ish kthyer prapë.

Me të ngrysur, pas proponimit tim, u rëznam në Gjinokastrë, se unë thashë që do të jemi fare në siguri, me qënë se nuku do t'u shkonte nër mënt, qeveritarëvet, që f-shiheshim në qytet edhe ushtarët do të na kërkonin në për fshatrat. Përveç kësaj kishim edhe një barrë të rëndë me vete, ishte Myftari i plagosur edhe kish nevojë për prehje edhe për shërim.

Të raskapitur, nga këmbët e xhathura, të lodhur, të lagur gull edhe të urtnar u rëznam në qytet, mirpo kush na priste në për shtëpitë? Tneri u kish ngrirë gjakun, të gjithëvet, me vrasjen të Bimbashit edhe tani ex më tepër me luftën të Mashkullorës, kështu që tani druheshin të zenë emrat tona në gojë edhe jo të na qasnin në për shtëpitë!

Trokitmë, trokitmë edhe trokitmë në shumë dyer po as nonjë nuku na qaste brënda! Si cilido na vinte përpara nga nonjë shkak, dyke na tregnar hidhërimin të math, që ndjente, me mos mundur të mbushte këtë detyrë. Kishin edhe arrësye të plotë se një e njejtur e këtillë, në qeveri, ishin të dënuar me vdekje e me djegje!

Më së fundi, të dëshpëruar, vamë në shtëpi të Resul Berberit i cili, lumtërisht, na priti edhe kalli brënda, po një e koqe, na ngjajti. E shoqeja e Resulit kur na pa u trëmp shumë edhe ra e drunjosurë. Me fërkime shumë edhe dyke tregnar emrat të Çerçizit e Myftarit ardhi në vete. Resuli ish një plak i ndjerë po fort i vobekët. Atë pakëzë bukë, që kish i gjori, na e dha për të ngrënë, si kunder edhe dy tri fëngjij të qymyrit i vuri në zjar, që të ngrohim duart se për të u tharë edhe ngrohur trupin ishte e pamundurë!

Të nesërmet, pas të lajmërmarit, ardhë të motrat

e Çerçizit bashkë me t' emën të Myftarit edhe na sa-allë të ngrëna, të ëmbla, opinga fishekë, qylafë, duhan etj. Gëzimi i tyre ishte i patreguar kur na panë të gjallë edhe na puthnë në ballë, nga ana e trimëreshës nënë të Çerçizit. Burrëria edhe zemrëgjërësia e kësaj së ndërçme plakë nuku ka rëfim. Kur ishim rethuar në Mashkullorë vanë gjithë far' e fisi, si edhe miqeshat, në shtëpi të Topullenjvet për të forcuar e ngushëllnar plakën e ndjerë, po trimëresha Hasoja, siç quhesha mëm' e Çerçizit, me një madhështi të madhe u falënderonte edhe u thosh: u luftem tepër, moj motra, të jini të çetura se unë nuku kam nevojë forcimi edhe ngushëllimi me qënë që trimi po më lëftou si burrat për Shqipërinë!

Vetëm atëhere, që Zoti mos e dhëntë kurrë, në qoftë që Çerçizi bije i gjallë, në duar të ushtërisë, çjanë, edhe në më doni mua tregoheni, jo të më ngushëlloni po të më vrisni që të mos rronj e gjallë, midis shoqevet, si një faqezezë! Po siç e di unë Çerçizin ajy do të bjerë me nder i vrarë edhe atëhere çjani jy motra që të dëfrejnë edhe këcejnë, së bashku, se atëhere vdes e gëzuarë që na le emrin të pafëlliqurë. Kështu kuvëndonte Hasoja, ajo trimëreshë plakë e ndjerë, ajo Kardhiqote që kish nxjerë, nga barku i saj, luanët e Shqipërisë, Bajon edhe Çerçiz Topullin!

Po edhe nëna e Zemanit, e cila e kish përpara syve luftën as pak nuku trëmbeshë po, për kundrazi, mburreshe me birin të saj që lëftonte për Shqipërinë, dyko thënë që po t' i vritet me këngë edhe me valle do t' e mbulonjë!

Trimëresha e ëma e Haredinit është për të habitur me burrërin' e saj, që tregoçti, kur i thanë për Haredinin që u vra në luftë të Mashkullorës. As një pikë loti nuku u derth ngu syt' e saj edhe as nonjë psherëtim, po zuri t' i këndonjë këngë trimërie. Më vjen keq, tha, që nuku ju vra e Rizaj, vëlla me Haredinin, po ri i burgosur me t' anë në Gjinokastrë!

Kolonjareja, e ëma e Asllan Starjes, trimëreshë

si kurdoherë dolli edhe mburreshe dyke thënë që kë-shtu dinë të lëftojnë bijt' e Skënderbeut, të cilët me gëzim e japin shpirtin e tyre, për Shqipërinë, dyke na nderuar neve, nënat, edhe gjithë kombim!

Sa për Labëreshën, t'ëmën e Myftarit, është një çudi e madhe me këtë grua, e cila kur e pa të plagosurë e puthi edhe i tha: Më rofsh e prokopç, ore bir, që më nderove po edhe që të vriteshe prapë do t' e kisha për nder që re si burrë për nderë të atdheut.

Nuku do të harronj edhe të dashurën nënë t'eme, e cila është e njojturë në Korçë e gjetkë, si edhe në qeveri për burrërinë të saj. Ishte përhapur në Korçë që isha vrarë edhe unë e këjo lajmë përpëriteshe, midis grave, kur ajo mer vesh edhe me vrap vesh robat e rea dyke thënë që ka dasmë se Mihalin e martova më Shqipërinë!

Kësisoj mbureshin nënat e atyreve luftëtarë, të Mashkullores, prandaj edhe ata, një grusht njerës, qendruan burrërisht dyke lëftuar kundra një ushtërie të madhe, armike t' atdheut.

Si siguruam Myftarin në Sakua edhe ja rekomanduam Doktor Dinos, për shërim, me të u ngrysur muarm udhën që të vinim në Luvinë, në çiflig të Refik Budos. Abazi nuku ishte shëruarë edhe kësisoj e lamë në Gjinokastrë, ku e kishim lënë që kur se vamë me qënë fort i sëmurë.

Mjerisht, nuku mundnim të arrinim në Luvinë, nga shkaku që këmbët nuku i çapitnim dot, nga të ftohurit, edhe gunat të rënda, nga të lagurit, nuku na linin të udhëtonim, prandaj u shtërnguam të qendrojmë në Dervican. Këtu vamë në shtëpi të Tomas, bujku i Topullenjvet, i cili me patur shumë fëmijë na shpuri në haur ku qendruamë gjithë ditënë.

Me të ngrysur muarm udhën, mjaft' e gjatë, edhe arrimë më të gdhirë në Luvinë e limerjasmë në pyll, afër Monastirit. Në mëngjes lajmëruam Etemin, për ardhjen tonë atje, i vetëmi njeri që na dinte.

Kur ndodheshim në të këtilla brenga edhe hidhë-

rimo mbarm një letrë, nga Misiri, prej Ion Vrubos i cili më fjalë patriotike na jepte kurajo, edhe na shkruante që për së shpejti do të na dërgonin ndihma.

Gjithë atë ditë mbarmë edhe nga Bukureshti një letrë, prej Vasil Irakli Zografit, i cili na jepte kurajo edhe na dërgonte 25 Napoleona nga ana e Komitetit të Romanisë, me qëndron në Bukuresht.

KRYE E VIII.

Jeta egërsore

Në pyll të Luvinës duheshe të zinim jetë të re, një jetë monotone edhe një jetë të egërsirtë. Ushtëri e madhe plakosi edhe u-përhap më gjithë anëtë, vetëm e vetëm që të na zinte neve të gjallë ose të vdekur. Ky shtrëngim edhe forcim i math rithte nga qeveritarët e mëdhenj, të Stambollit, të cilët një tmer i math i kish pushtuar!

Vrasja e Bimbashit, në Gjinokastrë, edhe fama e luftës Mashkullores ishin përhapur, në Europë, dyke bërë gazetat e mëdha një bajo të madhe kështu që qarkot e nalta, të Stambollit, zunë t'i japin një rëndësirë të madhe lëvizjes kryengritëse Shqipëtare. Më tjatër anë u-hyri frika se në Shqipëri zuri një levizje e'mbuluarë, në gjithë anët, për një kryengritje të përgjithëshme.

Të mërzitur, nga një rrojtje tirandike, zunë të menjtonen e të kupëtojnë, të mjerët Shqipëtarë, që dyke rnar këtë tirani kombi Shqipëtar ishte në rezik, me që politikanët e Tyrqisë për dita po e xvarosnin Tyrqisë në greminë. Mirpo bashkë me Tyrqinë ishte lidhur edhe fati i Shqipërisë, prandaj zunë të shkunden nga drunjësia e të njohin vetë vetin që shpëtimi i atdheut qendronte në një kryengritje të përgjithëshme.

Pema dita me ditën po arrijeshe edhe nuku pritesho përveç se t'i jepnim zjar fitilit, po, mjerisht, neve nuku muntuim pa ardhur lajna në Shqipëri, të cilin e prisnim pas një letre që na dërgojti.

Nga këto frikëra Tyrqit kishin lënë më nj' anë e në qetësi të plotë komitsat Bullgarë edhe andarët Grekë edhe gjithë fuqinë e përkujdesjen e kishin hedhur kundra Shqipëtarëvet. Dëshëronin pra edhe kërkonin që me çdo mënyrë të qendrojnë n ë lëvizje kryengritëse, të përgjithësshme prandaj kishin vënë gjithë fuqinë për të farosur çetat tona, kombëtare, edhe ca më tepër çetën t' ënë, e cila kishte marrë një famë të madhe, në gjithë anët e Shqipërisë!

Për këtë qëllim Tyrqit kishin taksur suma të mëdha, të hollash, shkalla të nalta edhe nishane (çmime) në trathëtorët, të cilët do të mbushnin këtë mision, të mërzitur e të fëlliqur! Pa dyshim që gjithë gruekat e dhelpëritë anadollake u-përdorë, në këtë mest, vetëm e vetëm për të farosurit t' ënë!

Po përveç këtyrevet ishte edhe vizita e Imperatorit të Alemanjës Vilqelmit, në Sarandë, prandaj vinte nga gjithë anët oshtëri për të mbajtur më nj' anë qetësinë edhe më tjatër anë për të nderuar vëllanin të Sulltan Hamitit!

Këto gjëra na vunë në mendjtim të thëllë, prandaj, pas një bisedimi midis nesh, vendosmë që, për siguri, të qendrojmë ca kohë në këtë pyll. Pastaj ishim të nevojitur, me domosdo, të prisnim që të lulëzonte edhe gjethi, për të lëvizur në malet, si kundër që me këtë mënyrë do të humbisnim gjysmën t' ënë.

Këtij pylli veç se ay q' e ka vizituarë mant t' i japë nëndësirën e duhur, prandaj shtrëngohemi që t' o përshkruajmë vetëm me pak fjalë. Një pyll kaqë i dëndur sa vetëm nonjë shposh ose nonjë gjë e vogël mant t' e shkonte, se tjatërsoj edhe nonj' qen po të shkonte ishte e pa mundur që të mos ndjeheshte. Nuku ishte nonjë pyll nga ata pyje me lisa të trashë, po me dëllinja dyke patur midis tyre edhe nga nonjë lis të trashë.

Në këtë pyll kemi rreqtur 45 dit të nëntëruara, që në 10 Mars e gjer më 25 të Prillit. Në këtë kohe nuka pamë as nonjë ditë të mirë, me diell edhe të qeturë, po vetëm shira të pareshtura ditë edhe natë. Gu-

nat e robat tona ishin kalbunë, nga lagësira, edhe nga frika nuku guxonim të ndiznim zjar që të thaheshim! Vetëm që kishim një ngushëllim dyke patur një makinë të vogël, të cilën si e fshohnim me gunat, të mos dukeshe, e ndiznim edhe bënim nga një kafe.

Për të u mprojtur prej çdo rreziku, të pandehunë, kishim hapur hendeke të thellë, në shumë vënde, që të mundnim të lëftonim. Në për ca lisa të mëdhenj, të mbulusrë me dëllinja, rinte karaulla i cili vërente çdo lëvizje që bëhoshe, pa u dukur nshët me dëllinja e gjelbërsira.

Gjithë ushtërinë, që ardhi prej Janine e shkonte në Sarandë, e panë fort bukur me qënë që atje pranë na shkoçti. Gjithë kësisoj shëkonim edhe koshadhat (ushtarët shëtitës) kur po shëtitnin dyke na kërkuar neve, ku aty ku atje, në për stanet, hauret edhe në për fshatrat. Shumë herë na kishin shkuar faro pranë me qënë që ishte një ndhë, midis pyllit, e cila vinte në Monastir.

Një herë na ka shkuar kaqë pranë sa me nxitim të math zumë vëndet, në për hendeket, që të lëftonim dyke pandehur që na kishin trathëtuar. Një ditë tjatër do f'i vinim, vetë vetin, pilaf ushtërisë. Siç thamë që shiritat e pareshtura na kishin dëshpëruar shumë, kur një ditë e një natë ra me stomua, kaqë shumë sa pandehnë që do të përmbyteshe gjithë bota. Tek po rinim për mbi dëllinjat, të lagura qull, shohim të vinjë Ademi të na thërresë në konak se nuku kish nonjë rezik. Ademi ishte besniku shërbëtor i Refik Budos edhe me qënë vatur i dhëndëri i Refikut, në çfilig, dërgoçti Ademin të na thërresë në konak që të thaheshim, se kurrë nuku besonte të shkonte ushtëri atë kohë.

Në krye nuku donim të vemë po dyke thënë që s'ka nonjë frikë u bëntnë, kështu që i thamë Ademit të shkonjë përpara se pas tij do të vinim edhe neve.

Me të shkuar Ademi u pregatitmë të gjyrnojmë kur, me të u afruar ndanë pyllit edhe pa shkuar 5 sekunda, shohim Asllanin, i cili shkonte përpara, të

na bënjë shënjë që të shtribeni. U shtrimë edhe s'andejmi panë nonjë qint ushtarë që shkuan në rëzë të pyllit, dyke ju drejtuar konakut të Rofikut të cilin e rrethuan përnjëherësh.

Kërkuam konakun, hauret edhe gjithë fshatin pastaj bëngrë bukë edhe shkuan në tjatër drejtim. Atëhere edhe neve, si u largua ushtëria, u-rëzuam në konak, ku u përgëzuam që na shpëtojti Zoti edhe si u thamë pakëzë bëngrëmë bukë edhe shkuam në folenë tonë.

Sa kohë që ndejmë në këtë pyll vetëm Ademi, i cili na ka shërbyerë me mish edhe me shpërt, na dihte, dy gra të fshatit, që na sillnin të ngrënë edhe dy barinj të Alim Karagjozit, të cilët na sillnin kur qumështë, kur djathë, kur nga nonjë qengj të pjekur. Midis këtyre barinjve ishte një djalosh i ri 18-19 vjet, i gjatë, nga Gjolomi, i quajtur Remzi. Një ditë vjen i armatosur që nga stani edhe thotë që do të shoqërohet me neve.

Pa fjalë që nuku deshnim t'e pranonim se ishte një turp i math t'i mirnim Alimit barinë, kur se ay na mbante me gjithë të mirat. E këshillnam pra Remzinë që të kthehet në stan, po ay na thotë që me lejen të Alimit ardhi, kështu që e shoqërnam Remzinë dyke u betnar edhe ay si gjithë shokët. Mirpo pa shkuar dy dit shohim të na vinjë një plak i thinjurë, i cili na lutet t'e vrasëim me mirë se sa t'i marrim dritën e syrit, me qënë që Remzinë e kish bir të vetëmë. U mallëngjyom fort tepër nga pluku i gjorë edhe kësisoj me këshilla e shumë fjalë të mira e bintmë Remzinë edhe shkojti me t'ané. Pas 3-4 dit përsëri shohim të na vinjë Remziu po prapë e përzumë. Të tretën herë vjen edhe thotë që i vdekur, më mirë ndahet prej neve se sa i gjallë, kështu që u shtrëngun pluku t'i japë urdhën edhe neve t'a shoqërojmë.

Kjo jetë ogërsore kishte zënë të na rëndohet e mërzitet, në këtë pyll monoton, se përveç qellit nuku shihnim gjësendi tjatër. Po Perëndi e Shqipërisë që na

kish aratisur, në këtë botë, kish edhe përkujdesjen t'onë prandaj në dëshpërimet më të mëdha na jepte durimin e kurajon, kështu edhe tani, në këtë pyll, na dërgojti një mik të shtrenjtë për të defryer e të harojmë gjithë hidhërimet.

Ky mik i dashur nuku ishte tjatër përveç se një zog verdhash i vogël, i cili, mundet, dyke kupëtuar hidhërimet tona do të vinte të na këndonte mbi krye. Kaqë familiarë u bëmë me këtë zog sa nuku druhesha as pak që të vijë të qendronjë për mbi neve. Me një fjalë ishte shoku ynë i pandarë. Shumë herë ndronim timoret, për siguri, kur zogu që me natë do të vinte të na gjente. Kur shtronim që të hanim bukë zogu do të ishte bashkë me neve.

Unë e donja fort shumë se e pandenja për dërgimtar. i dërgnar prej Zotit, që të na gëzonte zemrat tona të zhuritura, prandaj shokët qeshnin me mua edhe me të parë zogun më thoshnin: Mihal të ardhi zogu! Mjorisht, një ditë prit të na vinjë zogu. po nuku dukeshe, kështu që u pikëllnash kaqë shumë, për të shtrenjtin shok që na çelte zemrat, sa m' u preh edhe të ngrënit. Hidhërimi t' im nuku ka rëfim për zogun e shtrenjtë! Shokët me ngushëllonin dyke thënë që për një zog të brengosem kaqë tepër! Mundet që ngordhi ose e ka ngrënë nonjë shpesh i math, mirpo mua cili ma nxirte nga kryeja?

Gjithë atë natë nuku në zuri as pak gjumi, me qënë që mëndjen e kisha tek zogu, se kisha një besim, në vëte t' ime, që humbja e zogut do të sillte nonjë rezik për neve. Të dytën ditë tek po rinja i brengosur shoh që të na vinjë zogu i shtrenjtë, po ishte dobësuar se kish vezuar. Ç'ëzimin e math që kam ndjerë atëhere nuku e tregonj dot! I dhashë të ngrënë edhe me vrap flytyrojti dyke vatur për mbi vete. Q'atëhere vetëm për të ngrënë vinte edhe shkonte me nxitim në fole.

Ditën kaqë të prituri për shkeljen të Vilqelmit, në tokë të Shqipërisë, na e lajmërnan buçimet e kërçëllimet të topavet, të cilët na shurdhnan veshët. Më

tepër se një mijë topa janë xbrazurë atë ditë, prej avullorevet të luftës që ndodheshin në Kerfuz e në Sarandë, për nder të Kaizerit.

Të dytën ditë zuri ushtëria që të hiqet edhe vjen Idris Guri, nga Gjinokastra, e na tregon festimin që ju bë Imperatorit, edhe na thotë që ushtërinë, më të tepërën do t' e heqin me anë të detit.

Pas ca dit lajmëronemi që kishin shkelur Sarandën edhe na e ngarkonin nevo këtë shkolje. Nuku dinim as nevo për cilin të besonim që bëri këtë godítje, po më shumë besonim për Bajon, të cilin po e prisnim dita ditës, oso për Abdyl Kardhiqin me të cilin kishim biseduar edhe shtuar në program për një shkelje mbi Sarandën. Edhe më tepër që besonim për Bajon e Abdylin ishte nga shkaku se shkelja ishte bërë me një mënyrë kombëtare, domethënë jo grubitëse, se përveç godinave edhe zyrave zyrtare as nouje të huaj nuku kishin trazuar.

Kishin shkelur Yqmetin, Postën, Rexhien edhe Gjymbrykun (Doganën) po njerisht, në gjithë këto zyra, nuku kishin gjetur përveç 650 lira Tyrka, se gjithë të hollat i kishin harxhuar për pritjen të Kaizerit.

Këto menjtime edhe dyshime na bënë që të vejë Çerçizi në Gjinokastrë dyke mbetur nevo vetëm. Si vajti Çerçizi na shkruan që Sarandën e kish shkelur. Itoja i cili, pas të arratisurit nga lufta e Mashkulloros, ishte bashkuar me Domo Nivicen, Asim Hajderin edhe të tjerë shokë, në numur 19, edhe kësisoj bashkërisht vendosnë shkeljen të Sarandës, me qellim kryengritëse. Çerçizi na shkruante që Itoja ndodhet në shtëpi të tyre edhe për 3-4 dit do të vinin bashkë e pastaj të shkonim. Shkruan 7 dit edhe Çerçizi nuku kish të vinte, prandaj shokët zunë të mërziten ca më tepër sa ishim mërzitur në atë pyll, kështu që i shkrojta të vinjë një or' e më parë se ndryshe do të shkonim vetë se kijo jotë nuku durohesha.

Me të marë këtë letrë dërgon q' atë ditë, sbërbëtorin e tyrë Hamitin, me përgjigjen që në mos arth-

çin ata për 2 dit të mar shokët e të vemi në Gjinokastrë. Bashkë me letrën na dërguan edhe ca gazeta shqipë. Me të hapur gazetën «Kombi» sytë më qëndruan tek i pari edhe i shtrënjti ynë prift kombëtar, Fan Noli, të cilin e kishin dorëzuar në Amerikë. Gëzimi ynë ishte i patreguarë edhe dyke derdhur lote puthnim fytyrën të të bekuarit prift, të Kishës Orthodhokse Shqipe.

Me pëlqim të math edhe të pa ngopur lëçitnja artikujt të gazetës «Kombi» për mbi ceremoninë, të kësaj dite kombëtare edhe të shënjtëruarë. Në çdo paragraf na dridheshin mishrat edhe nga gëzimi bërtitnim: Rroftë Shqipëria! rroftë prifti kombëtar! Lëçita edhe «Dritën» të Sofjes e cila shkruante për luftën të Mashkullores, pas teligrameve pa nonjë çkoqitje.

Atëhere zura të shkruanj dy artikuj, njërin për mbi luftën të Mashkullores, me hollësit' e duhura, edhe tjatrin për mbi dorëzimin të të parit prift kombëtar, të cilit i kisha dedikuar këtë strofë:

Beko uratë, tinë beko me ndihm të Perëndisë
Që të çkëlqejnë përsëri armët e Shqipërisë!
Me atë gjuhë që di ti e kupton çdo Shqipëtar
Që të dërmojmë zgjedhen të qenitë barbar!

Mjerisht artikujt e mija nuku ranë në dorë të luftëtarit patriot Shahin Kolonjës, Direktorit «Dritës».

KRYE E IX.

Lamtumirë pyllit

Dyke pritur Çerçizin me Iton që të vinin e nuku ardhë, me të ngrysur, muarm lamtumirë nga pylli në të cilin kishim rrojtur 45 dit, nga shoku i ngushëllimevet me të cilin kishim kapërxyer kaqë hidhërime, domethënë nga zogu i shtrënjtë i cili nuku munt të na gjyrmonte edhe nga i dashuri edhe besniku Adem. i cili na kish detyruar me shërbimet e tija, edhe shkuam për në Gjinokastrë.

Po, njerisht, nuku munt të arrinim dot, në Gjinokastrë, nga shkaku se nuku munt të eonim, me qënë që kömbët na ishin mbërthyer, nga të ndënjurit kaqë kohë në një vënt e në shira, prandaj u shtrënguam të limerjasim në një përrua të thellë, midis Goranxisë edhe Dervicanit. Që nga këjo përua muarm malet po na gjeti një e keqe e madhe. U aratisme edhe me shumë mundim u bashkuam edhe vamë në Manastir të Dervicanit. Këtu si höngrëmë pak bukë u rëzuam në Koloreç, gjysmë ore lark Gjinokastrës. Këtu na zuri dita edhe u shtrëngmam të hymë në Kishë, ku ndejmë gjithë ditën. Me të ngrysur mirë fare me shumë të drejtura rymë në qytet edhe vamë në shtëpi të Çerçizit.

Në Gjinokastrë nukn ndejmë përveç 2 dit edhe pastaj muarmë malet e gjërë e qëndruam në Sopot, për mbi Gjinokastrë edhe Delvinë. Në Sopot kemi ngrënë, në për stanet, ca mishra të shijshme, aqë më tepër me até një të ftohtë e të lehtë. Çkuleshim së qeshuri me Itou se kishte veshur ca roba prej Policisti, të cilat ja kish marë Polleies në Sarandë.

Në Sopot na ardhi Idris Guri dyke sjellë Fejzullanë për të u shoqëruar me neve. Fejzua ishte i bir'i Rustemit, nga Libohova edhe mësoheshe për Hoxhë në Janinë. Në kryo na u duk që do të mos jshte i zoti për komit, po më von jemi habitur me atdhetarin' e tij. Një i vëllaj i Fejzos, i qejtur Avni, djalë 14-15 vjet që ishte nxënës në Xhimnasio Tyrqishte, të Janinës, ikën fshehtazi edhe vjen në Gjinokastrë për të u bashkuar me neve. Me mos na gjetur shkon në Kardhiq, ditën e Inflës të Mashkullorës, kështu që e zunë edh' e dërguan prapë në Janinë.

Pas dy muaj të Avniut vendosi i vëllaj i tij, m'i madhi, dyke ju betuar që i vdekur kthenet e kurrë i gjallë. Fejzua ishte 25-26 vjet, i zheshkë edhe thatanik. Si nxori sërekun edhe robat të hexhallëkut e veshmë me roba komite edhe e vumë të betohet. Atë që nukn munte t' ja tregonte dot fisionomia e tij, Fej-

zos, ja tregojti zemrë-gjër' e tij se na ka habitur me burrërinë në një rast, kur ndodheshim në Beriavoll, një pyll i math ka bëjnë dru Gjinokastritët e Delvinjotët.

Kur ndodheshim këtu na lajmëruan që kish ardhur Allaj Pasha, prej Janine, në Delvinë edhe kishte zënë një ndjekje të reptë, dyke burgosur burra, gra edhe bagëtinë na kish mbyllur që të gjenin, me domosdo, shkelësit të Sarandës. Këjo padrejtësi q' i bëheshe popullit të pafajshmë na bolmojti pa masë, prandaj vendosmë vrasjen e tij brënda në Yqmet.

Këtë vendim të rëndë e priti me gëzim të math Fejzua që t' e mbushnjë, i cili voshur Hoxhë do t' e vriste. Kur se pregatitnim këtë ardhë shumë njerës, nga Delvina e nga qarku dyke na u lutur që të mos bënim këtë goditje se atëhere mjer populli q' kish për të equr nga qeveria. U bintmë edhe e lamë që t' i bënim pritë kur të shkonte, po, si duket, Allaj Pasha, sikur e pikasi edhe shkojti pa pandehur për në Janinë, pa lajmërnar as njerí.

Në Beriavoll ndejmë ca dit nga shkaku se këtu prisnim Asim Haderin me shokët, që kishin marrë pjesë në shkoljen të Sarandës edhe këtu ishte një vënt shumë i fortë. Na ardhi e një nslatëri e madhe po as që u tuntmë vëndit, kështu që u kthye pa guxuar të afroneshe se ishin sigur që do të vriteshin.

Rinim e vorenim që nga Beriavolli Delvinën, Sarandën, pjesë të Çamerisë edhe Korfuzin dyke mallkuar qeverinë Greke, e cila nuku na hapte këtë udhë që të vepëronim lirisht. Se është e drejtë që po të na lenë Grekrit të lirë Korfuzin do të mundim të vepërojmë fort mirë në Shqipëri.

Dyke biseduar për mbi shumë vepërime, që duheshe të monshim, vendosmë për një goditje të madhe, kështu që Çerçizi me Asimin shkuan në Gjinokastrë, edhe unë me Zemanin edhe me Myftarin në Kardhiq. Myftari ishte shërnar krejt nga plaga po një cifle i vërtitoshe nënë lëkurë! Në Kardhiq a bashkuam me Abdylin, Bajram Pergjinë e me Muratin edhe ngjitemi

prapë në mal në një vënt ku kishim dhënë parollen.

Atë natë u kthyen edhe Çerçizi me Asimin dyke sjellë e të tjerë shokë, prej Gjinokastre. Një herë të mbledhur, që të gjithë, rymë në bisedim edhe vëndosmë goditjen të burgut edhe të Yqmetit Gjinokastrës. Goditja ishte e sigurtë se me të liruar të burgosurit do t' i hidheshin Yqmetit edhe gjith godinave zyrtare.

Pllani u vendos, me pëlqim të të gjithëve, edhe u rëzuam që të rynim në qytet edhe të përndaheshim në për shtëpitë, që në të parën shenjë, që po të jepeshe, të delnim edhe t'i hidheshim burgut. Kur se këto ishin pregatitur na vjen një komisjon, prej 10 shpirt, për mbi qytet edhe na lutet, në emër të Gjinokastritëve, që të shtymë këtë goditje të shumën edhe 10 dit gjer të kupëtonen adh' ata, midis tyre për të mos ngjarë nonjë gjemë e keqe nga mosmarëveshja.

Këtë lutje e gjetmë të arësyshme edhe e pranuam. kështu që shkuam për në Sopot Atje na ardhi një lajme e keqe që konakët të Refik Budos, në Luvinë, ja kishin djegur, andarët Grekë, edhe që kishin qëlluar për të vrarë mbi të birin e tij.

Andarët Grekë kishin kohë që vepëronin në këto vënde më një program që të ndiqnin edhe tmeronin Shqipëtarët për të lënë mall' e tyre. Pa u çfaqur neve në ato vënde vepëronin lirisht e në mes të ditës, po pastaj druheshin shumë e me gjithë kërkimet tona nuku u përpoqmë dot gjekundi. Lajmeja pra e konakëve të Refik Budos na pikëllojti fort tepër, kështu që me një zë vëndosmë një ndjekje të reptë kundra andarëvet edhe kësisoj shkuam për në Luvinë.

Atje si edhe gjetkë bëmë kërkime të plota edhe u siguruam që andarët kishin për qendrë të vepërimeve Kastanën, një katunt midis Gjinokastrës edhe Janinës. Këtu kishin mbledhur fshatarët e bujqrit që të lidhen edhe i vinin në kishë të betohen që kanë për të vrarë Shqipëtarët edhe t' u djegën shtëpitë e konakët të çifligjëve.

Vendosmë pra goditjen të Kastanës me shpresë

që atje, pa dyshim, do të gjenim andarë edhe kishim për te xbuluar gjërra të enteresaçme!

Si muarmë mjaft të ngrëna edhe regulluam pllanin të goditjes me të perënduar djelli, shkuam dyke marë malet. Një natë të tërë kemi udhëtuar në per ca majra edhe ripa, të cilat ishin për dhitë. Me mundime e rekullime, ku këtu e ku atje, nga të gdhirët muntmë të arrimë për mbi Kastanën.

Qendruam vetëm sa muarmë pakëzë frymë edhe ndezmë nga një cigare, pastaj me vrap rethuam fshatin edhe Çerçizi, unë, Zemani, Abdyli, Itoja, Asimi, Bajrami, Myftari edhe Maxari rymë brenda e shokët e tjerë qendruan reth fshatit, dyke patur urdhër që as njëri të mos linin të dilte përjashta. Nga ky urdhër u vra një fshatar i cili ishte i shurdhër e nuku dëgjojti.

Këjo ditë ishte 3 Qershor edhe prifti, i fshatit, po i binte këmbanës. Me të mbaruar, prifti shërbesen, e thirmë përjashta edh' e shtrënguam të tregonjë të vërtetën, edhe në ndodhen andarë në fshat. Prifti na tha të vërtetën, që andarët Grekë i shtërnguan të betohen, në kishë, për farosjen të Shqipëtarëvet. Sa për andarë, tha, nuku janë dukur prej 2-3 dit, në fshat të tyre. Dërguam priftin me një nga shokët tanë të thëresin myftarin, të fshatit, edhe pleqësinë që të vinë shpejt në obor të kishës.

Që të gjith u fshehnë përveç myftarit (goxhabashit ose kryeplakut) edhe 4-5 pleqve të tjerë, të cilët arthnë në obor të kishës. Këtu u-bëmë pyetjet e duhura edhe nga shtërngimet kupëtuam që ishin të gjithë fajtorë, prandaj doqmë shtëpin' e Xhutit me magazen' e madhe, e cila ishte depo me armë e fishekë, të fshehura në qilar, shtëpin' e të birit, shtëpin' e priftit edhe të mësonjësit, ngjitur me shkollën, se këta ishin qendra edhe krerët të vepërimevet, n' atë qark.

Nuku do t' e fsheh pa dëftyer të vertejten, që përpara zjarit nuku paska tmer më i math! Lufta e të tjera të këqia nuku janë as gjësendi përpara zjarit! Edhe aqë më tepër kur ja ve vetë edh' e sheh me sy-

të tëndo! Vetëm kujtimi i këtij zjari edhe sot më drithëron shpirtin! Është gjë e ligë edhe e vështirë, prandaj le të largohen nga zjari, qoftë në luftërat, dyke përdorur të tjera mënyra kundra armiqëvet.

Po: lumtërisht ose nga ana e Zotit, këtë zjar e ç' pagnam edhe me një të mirë. Më përpara se të vinim zjarë i porositmë që të nxjerin çdo gjë të gjallë përjashta, që të mos digjeshin. Kësisoj porositmë edhe në tregëtari Panajot Xhuti, po me të marë zjari përhapen flygë, më gjithë anëtë, edhe në mest të ullërinevet, të njerëzvet të shtëpisë, lëshohet një grua e re e tmërrarë, e cila dyke këputur leshrat hidhet për mbi mua e bërtet: Aman Kapitani; më digjet djali në dhomë! Kaqë tha fatzeza nënë edhe ra për dhe e dranjosurë!!!

Ah! ç' ndjeva, un'i gjori, në këtë zemër?! Mishrat m' u dridhë si purteka, leshrat m' u ngritnë përpjetë edhe humba çdo gjykim! Abdyl Mersini, i cili ndodhesho pranë meje edhe i cili kish djalën e vet lenë në shtëpi, me të dëgjuar këtë gjëmë, uga e dëshpëruara nënë, me vrap sulet në mest të tymit e të flagëvet, dyke vënë jetën e tij në rrezik, ryn brenda, rëmben djalën edhe e shpëton nga vdekja!

Barrëria, kaloriësia edhe shpirtmadhësia e Abdylit nuku ka shëmbëll edhe rëfim!!!

Gëzimi tim, që kam ndjerë atëhere, nuku tregonet dot edhe vallë do t' e shijonj nonjëherë. Sa për fatzezën nënë rëmben djalën dyke e pushtuar, si nonjë dragojkë, qante nga gëzimi. Qante e mjera se i shpëtojti djali edhe zjari, që kocente edh' i diqte shtëpinë, nuku i bënte as më të voglën përshtypje! Shpëtimi i djalit nuku barabitesho, për atë, me as gjësendi në botë!

Si mbaruam me zjaret edhe, pas vendimit e kërkimit të komitetit Gjinokastrës, duheshe të vrasëm ose varëm dy shpirt dëgjohen të xbrazura prej pushkash, jashtë fshatit. U shtrëngnam të shkojmë se pandyhem që shokët lëftonin me andarët ose me ushtërinë. Muarmë me vete priftin e myftarin e duallmë përjashta,

kur atje mësojmë që shokët kishin xbrazur, për të mos lenë fshatarët që të delnin përjashta fshatit. Me këtë shkak u vra ay i shurdhëri prej Muratit.

Si u mblothmë gjithë shokët shkuam dyke marë drejtimin të Koshovicës, ca male të lartë shumë e të fortë, po, pa arrirë në rëzët, hapet një zjar i reptë kundra nesh që do të na grinte të gjithëve. Zjarë e hapnë ca xhandërma edhe trimat e fshatit, të cilët manin grykën, me qënë që s'andejmi hidheshin andarët në Shqipëri nga Greqia. Lëftuam edhe atje një dy orë gjer arrimë të kuptonemi që të mos vritemi me kot, pastaj u ngjitmë në malet të Koshovices.

Të lodhur shumë edhe të dermuar qendram të çëlodhemi pakëzë edhe të hanim bukë. Na snall dy mishra të pjekura, djathë edhe kos kështu që u gostitmë mirë. Pas të ngrënit menjtonemi ç'drejtim do të mirnim, po, më përpara se të shkojmë, thotë Çerçizi, duhet të vrasim priftin, myhtarin e një tjatër që zunë ndanë fshatit. Mirë thomë, ca nga shokët, po priftin duhet të vrasë Mihali.

Duheshe pa dyshim që t'e vrisnja priftin, kur të vendosesha nga të gjithë, po unë, dyke patur në një menjtim Sulon nga Palavlia, Abdylin, Zemanin, Asllanin edhe të tjerë shokë, u kundërshtunsh me arësye kundra këtyreve vrasje për këto shkake: që pse nuku i vramë në fshat po tani 5 orë lark fshatit, e dyta hëngrënë bukë bashkë me neve, shoqërisht, edhe zakoni i Shqipëtarit nuku e pranon kurrë këtë. E treta, thashë, që kur t' i gjejmë të vrarë, në këto male plot egërsira, çdo të thomë për neve? Pa dyshim që i muarm për të i rjepur, edhe atëhere ku na mbetet nderi ynë edhe i gjithë kombit?

Proponimi t' im pranohet prej gjithë, afër, shokëve edhe u vendos lirimi i tyre. Kur u thamë të mjerëve që janë të lirë e mant që të shkonin, tvtyr'e tyre, e vordhë dyllë, u çel pakëzë edhe deshnin të na puthnin duart, po neve nuk' i lamë. U dhamë të ngrënë, që të kishin për udhës, edhe i porositmë që t' u

thonë të gjithëve që të shohin punën e tyre e mos cenojnë nonjë Shqiptar, tjatërsoj ishim të shtrënguar të përdorunim masa të repta, kundra atyreve bashkë me fëmijën.

U thamë që programi ynë është për lirin' e të gjithëvet edhe duhet të na përkrahin për të nbushur këtë qellim. Muar lamtumirë, prej neve, edhe shkuan të mjerët, po frika nuku u kish dalë, prandaj në çdo dy pashë, kthenin kryet dyke pandehur mos i vrisnim që prapa! Lirimi e të kthyerit, të pashpresuar, të priftit me shokë, në fshat, bëri një bujo të madhe, kështu që aqo përpara gjindjes si edhe përparu Yqmetit tregoan programin t' onë, vetëm për liri!

Neve që nga Koshovica nuarm malet edh' a rëzuam në një fshat, në Çamëri, ku hlemë ca duhan e ca plaçka, pastaj shkuam në malet e Sotiros. Këta male janë ca fortesa të forta e të lartë shumë, ku dbora nuku tretet kurrë. Fshati është në një përrua të thellë shumë dyke patur një të vetëmë rugë, për të ryrë e për të dalë nga fshati. Dërguam dy shokë për të u thënë të na sjellin gjesendi të ngrënë edhe, pa fjalë, të vinin 3-4 shpërt, të zgjedhur, që të kuvendonin me neve.

Ardhë njerëzit me bukë, po na lajmëruan që për mbi 200 ushtarë u kishin vatur, dyke na kërkuar neve. Këjo lajmë ishte e vërtetë, se pa shkuar shumë kohë dukeshin fort mirë ushtarët, kur muar të përpjetën e malit. Mirpo këjo e ardhurë e ushtërisë, nuku na bënte as nonjë përshtypje, nër ato male se dukesho një ushtëri e madhe qe të lëftonte me neve, prandaj rinim e vërenim, fatzinjtë ushtarë, kur ngjiteshin me duar edhe me këmbë, kur se neve, po të deshnim, i vrisnim me gurë!

Një nga pamjet e çudiçme, të ustyrëa, na është çfaqurë atë natë, kur rëzoheshim nga malet e Sotiros. U rëzua, prej qellit, një dritë kaqe e madhe sa u tmerruam që të gjithë. Unë besonj që ishte nonjë trup qellorë, me qënë që në rezim të tij u dëgjua një buçim i math shumë.

Ndejmë gjer më të ngrysur në malet e Sotiros, dyke lënë të mjerët ushtarë që të na kërkonin neve, pastaj, si hënrgëmë mirë, u hothmë, përtej, në malet e Libohovës. Dyke ecur, siç duhet, në një rugë të ngushtë arrimë me të lindur djellí në një krua, në rrëzët të një fshati të vogël. Këtu u çëlothmë pakëzë edhe, si ndezmë cigaret, mutarm të përpjetën gjer dualhmë në malet, ku ndodheshin stanet.

Pas të vërtitunit 2-3 dit, në për stanet, me lutje mmtmë të çkëputemi nga stanarët, të cilët dashnin të rinim shumë kohë midis tyre, e kështu arrimë në stan të Çarçanit, për mbi Libohovë. Mjerisht e gjetmë shumë të brengosur e të helmuar, mikun tonë të shtrejtë, nga shkaku se u kishte ngjarë një dramë familjare, fort'e tmerruarë, në shtëpi të tyre!

Këjo dramë ngjajti kësisoj: një nga nuset e të bijvet kishte shkelur nderin dyke zënë udhë të ligë. Me të u vërtetuar me prova të plota, për mbi këtë turp, vendosnë bashkërisht, me prindërit e nuses që t'i vrasën të dy të dashurit. Një herë vendosur vinet në vepërim vendimi, dyke i rojtur një brëma kur u bashkuan, nuseja me të dashurin, edhe kësisoj i vranë që të dy!

Vrasësit ishin i shoqi i gruas me dy të vëllezërit e tij, edhe me dy të kunetrit domethënë me të vëllezërit e gruas! Këjo dramë më çuditi fort shumë, për mënyrën të mbushjes të denimit. Aqe më tepër habitesha kur i ati i së vrarës, me djemte, kishin bagëtinë të bashkuarë me Çarçanin edhe kishin një dashuri të madhe.

Në stan të Çarçanit ardhë, prej Gjinokastre, Alit Sferi, Alit Topulli edhe Bardhua, të cilët na snall edhe pluçkat e nevojshme, q'i kishim porositur. Këta na snall lajmë fort të enteresançme. Një Oficer, bashkë me 200 ushtarë kishte ikur nga Manastiri, me programë kryengritëse, edhe vepëronte ne anët e Korçës. Për këtë qëllim, na thonë, Komiteti i Korçës u thëret të vini su më shpejtë që të hasi edhe të merrni vesh.

Përveç këtyrove, na thonë, një njeri i dërguar,

onkas, prej Salih Butkës po u kërkon me gjithë anëtë për të ja dorzuar letrën në dorë Çerçizit. Me sa mundmë të kapëtojmë tërthorisht. thanë, letra është nga Baba Hyseni, i Melçanit, i cili na theriste që të vinim atje, një orë e më parë.

Këto lajmë më nj'anë na gëzuan tepër po, me tjatër anë, na kallë në një dyshim, dyke pandehur e besuar që mos kërkonin me këtë mënyrë të na shtinin në nonjë grackë. Me gjithë këto duheshe, pa fjalë, që të marim lajmë të sigurta e të plota, prandaj vendosmë që të hidhemi në Kolonjë ku do të miresh im vesh mirë, me Kolonjën, Korçën edhe Manastirin, edhe do të dihim qysh të vepëronim.

Kur tek rinim edhe biseduam, mbi këto çeshtje, vjen një nga karaullat, (rojtësit) më orënë 3 pas dreke, e na lajmëron që një ushtëri, mjaft' e madhe, duket edhe po vjen për këtej. Me vrap ngrihemi, përcjellim ndihetarët, edhe regullohemi dyke zënë vënde të forta për të lëftuar. Nuku shkojti as pak kur duken ushtarët, që ngjiteshin edhe përndaheshin më dysh, një anë që të lëftoate në ballë edhe tjatra anë të na mirte krahët.

Abdyl Kardhiqi me vrapë hapi zjarë pa lënë ushtërinë të mbushnjë pllanin, kështu që n nis lufta e regullshme. Një ushtar trim guxojti të ngjitet, në mest të plumbavet, edhe të zërë një bregore të fortë nga e cila, po t'e zinin, zotëronin për mbi nere edhe ishim në rezik. Çerçizi e qëllon, dyke e shtirë për dhe, edhe me vrap dërgon 3 shokë që të zënë këtë bregore.

Ushtëria përbeheshe për mbi 200 ushtarë edhe kemi lëftuarë gjer më orënë 8, kur u ngrys mirë edhe nuku dukeshe. Atëhere zumë, një nga një, të hiqemi që të muntnim, sa ma shpejt, të kapërxenim të vetëmën udhë, që ishte, edhe kësiaj të shpëtonim.

Këjo udhë ishte një rip i ngushtë shumë, kështu që, sikur të na kishin prerë këtë udhë, vetëm me 5 ushtarë mund të na vrisnin. Këjo luftë ngjajti më 18 Qershor dyke mbetur 4 ushtarë të vrarë. Njëherë të shpëzuar nga rezika i mathi, i ngushtësirës, qendruam pa-

këzë të çëlodhemi e ndeznë nga një cigare, dyke e thëthirë fshehur në gunat

Q'atje u-rëzuam, ose më drejt u xvarosmë, gjer arrimë në rëzet e maleve, edhe u hoqmë në Sub, ku na priti Haxhi Hasha edhe na gostiti fort mirë. Me mo- mundur ku të vinim ndejmë mbyllur gjithë atë ditë, në një mulli, e vetëm Zoti na mprojti, se një ushtëri, prej 100 shpirt, shkojti për mbi neve po nuku kërkuan e nuar drejtimin të Përmetit. Më të ngrysur u bothmë në Lunçëri, kundrejt Gjinokastrës. Lunçëria është një vënt fort i bukurë, me fshatra të bukura e të pasura, me njërës të ditur edhe me njra shumë. Këtu pra kishim vendosur të përndaheshim për t'u organizuar më mirë.

KRYE E X.

Hasja me Xhon Tyrqit

Lajmet që nuarmë, të thirurit e Komitetit Korçës edhe përhapja e lëvizjes kombëtare, në shumë anë, dyke na pritur neve, që t'i organizonim, na shtërnguan të mejtonemi që duhesh një ndryshim për mbi vepërimin tonë.

Pas shumë bisedimeve, vëndosmë që të ndahemi më dy çeta, hë për hë, edhe pastaj më shumë, pa si për dita po na vinin shokë të rinj. Kështu pra Asim Aderi me 14 shokë do të vepëronte pë anët e Gjinokastrës, Delvinës edhe kudo që ishte nevoja, dyke u ndarë me 2-3 çeta pas nevojës, Neve 18 shpirt mbetmë me Çerçizin, gjer në Kolonjë, pastaj do të ndaheshim në 3-4 çeta për të vepëruar.

Me të perënduar djelli u puthmë edhe nuarm lamtumirë, njëri nga jatri, dyke shkuar Asimi në drejtim të tij edhe neve për në Kolonjë. Ditën e parë e shkuam në Çajup pastaj u bothmë në Nemerçkë, në stan të Fejzos Gjinokastrës, një atdhetar edhe njeri me mënt e i mirë, dyke na pritur e gostitur mirë. Që këtu dërguam Reiz Lanon, në Përmet, me një letrë tek Aliu

Abdullahu, Tremishti, i cili kishte marrë ruajtjen të qytetit. Aliut i shkruanin që të mirrte masat e duhura që të hidhoshin përtej Vlorës, dyke e shkuar nrëu e Petres.

Alia na përgjigjet që na pret dyke na siguruar që mori gjithë masat e duhura, si me të vërtet që kishte vënë njerës, me të dy anët, për të rrojtur nrëu. Ngryssur arrimë në vëndin ku kishim dhënë fjalën edhe, me të dhënë parollen, bashkonemi e shkojmë anës qytetit, gjer arrimë në urë. Me të kapërxyer urëu, të Petres, shkuam në çiflig të Aliut, përmbi Tremishtë, edhe me vrap shkuam për në Frashër.

Në Frashër u hasmë me atdhetarët e me Dervishlerët, nga të cilët mësuam që Oficeri kryengritës nuku ishte tjatër përveç se Ninziu ben i Resnjës. Niaziu kishte ikur nga ushtëria, pas marëveshjes që kishte me shokët, dyke marë 8 ushtarë Shqipëtarë, me veto edhe bënte propagandë në Resnjë, Prespë. Ohri edhe ishte hedhur në qarkun e Starovës. Niaziu si kuvendojti me shumë atdhetarë të Starovës edhe Korçës, q' ishin në komitet, na shkrojti që të hasheshim për të u marë vesh në një bashkëpunim, po, mjerisht, letra kur vinte për në Labëri neve vinim në Teskëri.

Nga Frashëri u hothmë në Orgockë, në shtëpi të Vollshahut, ku na priti i vëllaj i tij Aliu edhe, me të ngrënë pakëzë bukë, shkuam në Selenicë, në Xhezo ben. Shtëpia e tyre është një nga të parat kombëtare, prandaj Xhezo beu na priti me gëzim të math. Na thotë që të qendrojmë në stan të tyreve për të mbledhur, nesër, krerët e Kolonjës në një mbledhje, se edhe ata e kishin biseduar, midis tyre, për një vepërim, siç duheshe. Pas fjalës që kishin bërë, Kolonjarët, Xhezo beu do të dilte kryengritës me 60 shpirt, po sa të ba shkoheshin e kuvendonin me neve.

Ky propozim na pëlqeu edhe qendruam në stan, në malet e Vodicës, që nesër brëma të vendosim edhe të lidhëm një besë, kështu që t' i jepnim Korçës një goditje të mirë, si atë që kishin pregatitur për Gjinokastrën. U-përndamë që të flemë kur, pa u gdhirë mi-

rë, vjen një karaullë e na thotë që një ushtëripo vjen nga Erseka!

Me vrap urdhron, Çerçizi, të xgjohen shokët e të zënë vënde të forta. Xgjohemi të gjithë po kur shohim që një nga shokët, Bash Çaushi, një Tyrk, na mungonte. Ky Bash Çaush kishte ikur prej ushtërisë, në Gjinokastrë, edhe dyke kërkuar, andej këtej, nga Shqipëtarët kombëtarë mundi të bënjë të njojturë edhe t'u lutet që t'e bashkonin me neve. U-kishte ardhur keq edhe na e dërguan në mal me një njëri e me një letrë rekomandimi.

Mbetmë të habitur, për shoqërimin të këtij Bash Çaushi, Tyrku, po me qënë tepër i rekomanduar, edhe pas thënievet të tij që gjoja i kishin ngarkuar një faj të math, kur Oficerët vetë e kishin vepëruar, e pranuam. Pas zakonit Shqipëtar e donim, nderonim edh' e ruanim më tepër se veten t'ënë. Mjerisht dolli i pabesë ose më mirë mbushi detyrën e tij, se ndofta për këtë qellim u bashkua me neve, me dijën të Kumandantit të tij!

Kur kishim rënë të flemë, Bash Çaushi, ngrihet fshehtazi edhe, pa vërejtur karaullat, shkon në Ersekë ku na trathëtojti! Trathëtin' e tij e kupëtuam vetëm atëhere kur e kërkuam më gjithë anëtë, dyke patur frikë se mos e kish zënë gjumi edhe binte në dorë të ushtërisë, po nuku e gjetmë, ishim pra sigur që Bash Çaushi na kish trathëtuar.

Ishte 3 Korik këjo ditë, kështu që më vrap zumë vënde edhe si u regulluam ju përgjigjmë zjarit të armikut. Me gjithë që ishte një ushtëri, prej 70-80 shpirt, kishin marë ndihmës edhe' civillë, po, dyke parë që nuku na thyenin e farosnin dot, dërguan e në Korçë për ushtëri. Pas pakë kohë shohim talige, (qere) araba edhe kuaj plot me ushtarë, nga Korça, edhe me vrap i kallë në luftë.

Lufta nisi me orënë 6 të mëngjezit edhe mbajti gjer më orënë 6 të ngrysurit, kur neve zumë dale nga dale që të hiqemi, për të siguruar ikjen. Në këtë luf-

të nuku u vra as u plagos nonj shokë, nga ushtarët nuku mësuam sigurisht po, siç na thanë, ishin vrarë 3 edhe plagosur 5. Herohet në këtë luftë u treguan Remziu edhe Reizi dyke lëftuar si burrat e qëmoçmë!

Si u hoqnë në një mal të fortë, që ku vërenim pritat që na bënin, reth Qafëzezit e gjetkë, ndejmë gjer sa u ngry's mirë edhe pastaj, dyke u hedhur në Blush e dyke kapërxyer lumin, arrimë nga të gdhirët në Butkë, në shtëpi të Salihut, një nga kombëtarët luftëtarë për qellimin të shenjtë.

Salihu u gëzua, pa masë, kur na pa që shpëtuam faqebardhë nga lufta edhe me vrap porositi të na nxjerin të ngrënë, të cilën e hëngrëmë me këmbë se ishim të urtuar, edhe shkuam për në Kozel, ne Rofati, ku zuri të hapeshe dita mirë. Salihu na porositi që të mos vonojmë po të hidhemi në Teqe të Melçanit për të na hashkuar Baba Hyseni me Niazi benë.

Në Kozel nuku ndejmë përveç sa u çëlothmë, pakëzë, edhe u ngjitmë në malet, ku ishin stanet të Pitulit edhe Salihut, në qafë të Kazanit. Këtu mballosmë opingat, se ishim xhathur, edhe si hëngrëmë mirë shkuam, më të ngrysur, për mest Boboshticës edhe arrimë në mëngjes në Melçan,

Atje u çëlothmë atë ditë, se ishim të dërmuar, edhe na ardhë prej Korçe Tasi Gramenua, Hasan beu, Kristaq Aristidhi, Skëndo he Pojani e të tjerë, të cilët na thanë se presëm Cilkën e nja dy të tjerë që të shoqëronen me neve. Në Korçë, për neve, kishin burgosur Gaqi Thanas Vison. Lazo Progrin, Vangjel Gjikën e të tjerë po vazhdonin. Të njerit Vangjel Gjikës i kishte shitur qeveria gjithë plaçkat të magazisë në tellall.

Do të rinim për të pritur Cilkën edhe të hashkoheshim me Jaup be Dishnicën, i cili vepëronte në Devoll, po Baba Hyseni na thotë të shkojmë, pa humbur kohë, në Gocë, ku ndodheshe Domo Kamini me 4 shokë, edhe q' atje të vinim në Starovë për të u hasur me Niazi benë.

Me Baba Hysenin biseduam, gjër e gjatë, mbi çeshtjet kombëtare edhe vecanërisht mbi hasjen tonë me Niazi benë edhe qellimin të tij, me qënë që neve nuku kishim dijë të sigurtë, për këtë. Baba Hyseni na thotë që edhe Niaziu gjithë programin tonë ka, prandaj e kemi përkrahur që të bënjë propagande edhe shokë. Sa për nonjë frikë nga Niaziu të mos kini se me ka dhënë besa besën si Shqiptar që është, andaj udhe të mbarë edhe Zoti me juve.

I puthmë dorën Baba Hysenit edhe shkuam të bashkuar me Islam benë, të Goçës, për në Goçë. Goça është në një vent fort të bukur, me ujra shumë, me dhe pjellor edhe me pyje të dushkta. Na pritnë edhe na gostitnë fort mirë, edhe këtu gjetmë Demo Emin Nivicën më 4 shokë, të cilët deshnin të na shoqronin. Çerçizi nuku deshte, se njiheshin që përpara, po une ju luta shumë, me qënë në vënt të huaj, kështu që i pranuam.

Me të prënduar djelli muarm lamtumirë, nga miqtë, edhe shkuam për në Poradec. Nuku kisha shkuarë kurrë në këto vise, po kisha dëgjuarë që janë fort të bukura, edhe me të drejtë munt të thom që janë jo të bukura po janë panorame. Pyje të veshurë me dushk, pemë, ujëra, gështenja edhe fusha pjellore. Pas një udhëtimi arrimë edhe qendruam në pyll të Pirgut, ku duheshe të vinte Niazi beu që të haseshim edhe kuvendonim.

Me të vërtejt, pas dy orë, shohim të vinë 5 kalorës, të cilët ishin 2 Oficerë, një Policie, Arsllan beu kryekatundari i Poradecit, Jashar be Starova, edhe dy suvarinj prapa. Si përshëndoshemi na thonë që Niazi benë t'e ndjejmë, se nga punërat e shuma nuku ardhi dot, po na pret në Poradec. Ramë në bisedim edhe një nga Oficerët, i qojtur Remzi be, hapi programin për të na e shtruar neve. Thotë që programi qendron në Konstitucion (Konshtutë) të lirë, një jesinë për gjithë kombet, të mbretërisë, dituria në gjuhë amtare, të çdo kombi, drejtësia edhe shumë gjërra, për të përmirësuar rrojtjen e popujvet. Pas programit edhe rregullit që

kanë, thotë, duhet të betohemi edhe nevo për mbi këtë program.

Me qënë unë më plak më lanë që të përgjigjem, se në bisedim, nga ana tonë, Ishin Çerçizi, unë edhe Abdyli, kështu që u thom që sa për të betuar jemi botuar me marrë hutat edhe malet, prandaj nuku mund të betohemi së rish, kur se Z. naj tani u çfaqtë.

Sa për programin jemi në një bashkim të plotë, me ndryshimin vetëm të kësaj pike, e cila qendron që Shqipëria të sundohet vetë vetiu me një Guvernator, të dërguar proj Sulltanit.

Remzi beu thotë që Xhemieti mban shumë në kombi Shqipëtar edhe pa dyshim do të mbushnjë gjithë deshirat edhe kërkimet të Shqipëtarëvet, prandaj na flon në Porndec ku na priste Niazi beu.

Niazi beu, siç na thanë Jashar beu edhe Arslan beu, ishte dëshpërnar edhe mërzitur, më në funt, nga Xhon Tyrqit, me qënë që nuku e kushin gjyrmuur, prandaj vendosi të punonte si Shqipëtar për Shqipërinë. Me këtë program po fitonte simpathinë, të Shqipëtarëvet, të cilët e besonin edh' e gjyrmonin. Mbi këte program, pra, na shkoçti edhe nevo që të vinim të hasemi, për nji bashkëpunim në një fushë me të gjërrë.

Mjerisht, fati oso më mirë shtrëngimi, i ndryshoçti punërat përnjerjosh. Dyke parë Xhon Tyrqit që lëvizja Shqipëtare po përhapeshe për një kryengritje të përgjithëshme, vepërimi i Niazi beut me Shqipëtarët edhe luftërat e fundit, të Libohovës edhe Vodicës, kur me kaqe ushtëri, që ish dërguar kundra nesh, nuku mund të na faroste, i shtërnguam të sjellin lirinë, të papandehur, edhe kesisoj gjithë Tyrqit fanatikë, të Sulltan Hamitit, u kthyen edhe në një ditë u bënë Xhonër edhe shpëtimtarë!!!

KRYE E XI.

Proklamimi i lirisë

Pas bisedimit edhe marëveshjes që bëmë me Ofi-cerët, në pyll të Pirgut, vumë ca mishra të pjekura dyke ngrënë e dëfryer, bashkërisht, për kujtim të bashkimit edhe të vëllazërisë. Pa fjalë që u ngritnë edhe kupa me verë, të sjellë nga Poradeci, për lirinë edhe për shëndet të popujve. Si hëngrëmë mirë shknam edhe neve në Poradec, dyke kënduar edhe xbrazur armë.

Atë ditë bëheshe treg, në Poradec, prandaj fshatarët habiteshin edhe bashkoheshin me neve dyke bërtitur: rroftë liria! Me të ryrë në Poradec na lajmërojnë që Niazi beu, i thirur me teligraf, shkojti në Ohri ku na priste edhe neve që të vinim. Këto të vërtitura nuku na pëlqenin as pak, kështu që mblidhemi në një bisedim ku muar anë edhe nga krerët komitetarë të Starovës edhe qarkove.

Bisedimi ynë i-shte mbi të vajturit tonë në Ohri, ku nuku kishim bërë noujë njojtje ose lidhje me Shqipëtarët. Krerët të Starovës e muar përsipër që as një frikë ose dyshim të mos kemi, me qënë që Niazin ka besë Shqipëtari, edhe për siguri të plotë do të vinë edhe nga neve bashkë. Dyke mbetur në këtë vëndim hëngrëmë bukë edhe rymë në për kalkot, pa çëlodhur mirë, edhe shknam në Ohri.

Bukurinë naryrishtë, të këtyreve vënde, me liqenin (gjolin) të bukur që ka, nuku munt kurrë t'o përshkruanj edhe zagrnils dot, me qënë jashtë fuqisë t'ime, se bukuria e këtyreve vënde kapërxen çdo panoramë të botës!

Dyke rahur lopatat kaikçinjtë, në buçim të këngëve, arrimë pa gdhirë në Ohri edhe na përndanë në 3-4 konakë. Në mëngjes na lajmëron Kollazi Remzi beu, i cili na kishte bashkuar, që Niazi beu ka vatur në Resnjë po nesër ka për të ardhur. Përveç kësaj na thotë që të pregatitemi për të vajtur në Yqnet, se

kishte arrinë natën fermani, nga Stambolli, prej Sulltanit që jepte Konshtutën më një liri të plotë, kështu që do të këndohet, përpara popullit, në Yqmet.

Këto gjörra na dukeshin si ca përralla, prej të Kalimasë, edhe na kallë në një dyshim të math, prandaj u mblothmë që të këshillohemi edhe mejtonemi mirë që ç' masa mund të mernim, në qoftë që na bëheshe nonjë grackë, për të mbetur historike. Vendosmë pra, që, me të vajtur në Yqmet, të ndahemi nga 2-3 në një vënt edhe në të parën lëvizje të lëftonim, si Shqipëtarë, me gjashtorët, bombat edhe me kamat, me qënë që masazörkat i kishim lënë në për konakët, gjer të mos mbetesha as një, prej neve, edhe të mos vinim për dhjamë qeni!

Ishte 10 Korik edhe më orënë 10 u mblothmë edhe shkuam në Yqmet. Këtu ishin mbledhur gjithë zyrtarët, kryefetarët edhe gjithë populli i Ohriës dyke pritur me padurim të shëkonjë e degjonjë ç'nuku kishte shëkuar edhe dëgjuar nonjëherë. Si bëri hutjen Myftiu, u ngri Kajmekami (Nënë prefekti) edhe këçiti fermanin të Sulltanit, me të cilin i dhuronte popullit një Konshtutë të lirë, me njëjesinë, drejtësinë edhe liri të plotë gjithë kombevet të Imperatorisë.

Nuku di edhe as që munda t'e kapëtonj shkakun të asaj ftohtësire, me të cilën u prit fermani i Konshtutës, jo vetëm nga ana tonë po përgjithërisht nga gjithë gjindja, e përbörë nga shumë kombe e fe. Në vënt të enthusiazmit edhe gëzimit, për çpalljen të lirisë, heshtja zotërojti, përveç ca të pakave bërtime me rroftë Padishahu! rroftë liria! Pas ceremonisë hymë brenda për të dhënë urimet tona zyrtarëvet, të cilët na gostitnë me cigare edhe llokume.

Duallmë edhe kur shohim të na presin, për të u njojtur, ca atdhetarë të zjartë, prej Ohrie, të cilët na shëtitnë në për qytet, dyke mbetur tepër të kënaqur. Nga këto mësuam, gjër e gjatë, qysh nuku ishin bashkuar me Xhon Tyrqit, të cilët nga frika e Shqipetarëve përdorë gjithë mënyrat edhe suall lirinë. Me qënë

që afroheshe dreka u-përndamë, dyke na shpënë një kombëtar i ri, Mustafaj, në vëndin ku na kishin pregatitur drekën.

Në këtë drekë zyrtare ishin gjithë Oficerët me Remzi benë, në krye, nga ana e Katundarisë edhe ca të pakë zyrtarë të tjerë. Pa fjalë që në këtë festim duheshe dëftyer dyke ngritur gotat për shëntet të përpjekësvet të kësaj lirie. Kënduam për mëmëdhen, për mëmëdhenë e të tjera kënge trimnore, kur Çerçizi ngrihet edhe na mbleth të gjithë në valle dyke kënduar këtë këngë:

Shqipëri moj Shqipëri; Shqipëri pes Vilajete
Pse s' u përpoqe për vete po për shumë ti milete! etj.

U mallëngjyesh kaqe tepër nga këjo këngë, e cila më pikëllojti në zemër, sa nuku durova dot, po u hoqa më nj'anë edhe pa dashur zura të qanj si nonjë foshnjë!

Në këtë orë muarmë nga Niazi beu një telegramë me urime edhe na ftonte në Resnjë. Arabatë, taliget e kuajt për të shkuar ishin gati, me qënë që edhe neve u bëmë 50 shpirt me shokët e Starovës e të tjerë që na u bashkuam, kështu që ngrysur arrimë në Resnjë, kur gjindja po festonte në buçim të daulleve edhe të zurnave. Na kishin dalë për të pritur me drita edhe pastaj na përndanë në për konakët, dyke mbetur unë, Çerçizi, Abdyli edhe Zemani në një konak, ku ardhi edhe Niazi beu që hëngrëmë bukë së bashku.

Nga fisionomia e nga fjalët, Niazi beu, m' u duk një burrë i mirë edhe patriot me të vërtejt, po, mjerisht, e kishin fituar Xhon Tyrqit. Madhështi tek ky patriot nuku pashë, përveç se kupëtova që një breng i përvëlonte zemrën!

Në bisedimet, që patmë, nuku pashë të tregonte nonjë enthuziazmë të madhe, për lirinë, po dëfteu gëzimin e math që me këtë rast do të përfitonjë kombi Shqipëtar, se paskëtaj do të hidhet në punim, për t' u ndrituar në gjuhën amtare, që kështu të jetë i dobishmë për veten e tij edhe për mbretërinë, e cila kombin Shqipëtar e ka patur krahërore të çelnikutë.

Te nesërmet, si mblodhi Niazi ben shokët, shkuam në Monastir, ku festohesha dita e lirisë. Kishin dalë për të na pritur neve gjithë ushtëria me Banda, Kryefetarët, zyrtarët edhe gjith populli, i Monastirit, me flamurë në dorë edhe bërtimet e tyre nuku mernin pushim: Rroftë liria! rroftë populli! rroftë ushtëria! Arrinin zërat gjer në qell, dyke lavdëruar shpëtimtarët.

Niazi beu me Çerçizin hipur mbi kuaj shkonin përpara në mest të bërtimevet. Po prapë me gjith ndërimet, fytyren të Niazi beut nuku e pashë të çelurë. Nofta nonjë ditë ka për të zbrazur barkun, vetë vetiu, edhe të tregonjë shkakun!

Kur se gjithë bota kishin dalë me flamurët, të shkrojtura në gjuhën e tyre, edhe festonin e dëfrenin, vetëm Shqipëtarët, e Manastirit, po vërtiteshin q' andej këtej. Frika e Sulltan Hamitit, q' u kishte mpirë gjakun të njerëve, edhe pas proklamimit të lirisë nuku u kishte dalë, se pandehnin, që hijeja, e këtij tirani, munt të dilte edhe t' i ndiqte, prandaj nuku guxonin as një flamur, të shkruarë shqip, që të nxirnin!

Gjaku m' u prish edhe ngrihem dyke u çfaqur hidhërimin tonë kur sot në këtë festim, të cilën ja detyrojnë kombit Shqipëtar, Shqipëtarët e Manastirit të mos kenë një flamur kur kanë nxjerë edhe Evgjitrit!

Q' atë orë bëra një thirje dyke tregnar ditën e festimit, për të cilën Shqipëtarët janë bërë therorë për lirinë të sotme edhe therorit, të kombit Shqipëtar, që ka bërë për Mbretërinë Ottomane. Thirja, të cilën e botoqti edhe gazeta «Liria» e Selanikut, u përudah nër Shqipëtarët, pastaj bënë flamurët edhe dualmë në mejdan të lirisë, ku u fotografismë.

Në Manastir udejmë një javë, ku atdhetarët na mbajtnë mirë edhe u çëlothmë siç duhet. Atdhetarët e Manastirit na bënë e nga një palë roba të mira edhe kësisoj shkuam për në Korçë. Gjindja e Korçës kishte dalë përpara për të na pritur me këngë edhe me flamurë në dorë dyke bërtitur rroftë liria. Ndanë qytetit kishin dalë gjithë zyrtarët edhe Oficerët duke na uruar

mirëardhje. Prej Korçe vajtmë në Ersekë, ku nuku ndejmë përveç sa muarmë drekën, në mest të këngëvet edhe të enthusiazmit, që mbretërojti midis vëllazërisë, pastaj shkuam në Leskoviq.

Pritja, e Leskovikut, do të më mbetet një kujtim i paharuar. Këtu muntnë shpirtet tona të ndjenjë gëzim kombëtarë, edhe të gjejnë një çpërblim për mundimet edhe gjithë vojtjet që kishin equr. Gjithë populli me fëmijën kishin dalë jashtë qytetit edhe ishin sërënditur më të dy anëtë të udhës. Për këtë festim ishin veshur që të gjithë me robat e Shqipërisë, me fustanellat e bardha edhe me flamurët në dorë, të shkrojtura të gjitha shqip. Me të u afruar pushkut buçasën nga të dy anëtë, edhe sazet na presen dyke kenduar: per memedhene, per memdhene! gjer hymë në qytet, ku na kishin pregatitur një tryezë siç duhet.

Që nga Leskoviku dëshëronim fort tepër që të vinim në Frashër për të i falënderuar edhe puthur dorën Baba Abidinit, si kundër e Dervishlerëvet edhe gjithë atdhetarëvet t'u falnderonim, për përkrahjen që na kishin dhënë në koh kritike. Mjerisht një telegramë na kërkonte me nxihtim edhe shkuam për në Gjinokastrë.

Kur ndodheshim në Manastir muarm një telegramë, nga Bari Italisë, prej Bajo Topullit, i cili kërkonte çkoqitje mbi gjendjen tonë. Ju përgjigjmë që liria u dha edhe të vinjë se e ndejura përtej ishte e kottë.

Bajua kish 10 dit që ndodheshe në Bari për të u hedhur në Shqipëri. Bashkë me Bajen ishin Luji Gurakuqi, nga Shkodra, Thoma Avrami edhe Stefan Kondillari, nga Korça,] Aleks Paskali, nga Përmeti, Kiço Himarioti, nga Brekdeti, edhe Kole Reka me ca Dibranë, që na mungojnë emrat, nga Dibra.

Gjithë pregatitjet, për të u hedhur në Shqipëri, ishin hazëruar, një ditë përpara, se të nisen, kishin mbetur të habitur dyke lëçitur gazetat që Sualltan Hamiti prokllamojti Konshtutën në Tyrqi. Pa fjalë gazetat shkruanin, gjër e gjatë, dyke thënë që lëvizja Shqipë-

taro e shtrëngojti Tyrqinë në këtë ndryshim të papritur. Gjithë nga gazetat kishin mësuar për hyrjen tonë në Manastir, me Niazi beun, edhe na teligrafosnë.

U hidhërua e pikëlluan tepër, po nuka kishin se ç'të bënin kështu që vendosnë të përnahen. Thoma Avrami u hoth në Misir, Aleks Paskali në Amerikë, Kole Reka me shokët edhe Kiço Himariotin në Bullgari, Bajua me Stefan Gondillarë në Gjinokastrë edhe Luji Gurakuqi në Shkodrë.

Gjinokastra na priti fort bukur dyke dalë 200-300 shpirt me kuaj përpara edhe gjithë populli me këngë edhe me flamurë në dorë. Këtu ndejmë 10 dit në shtëpi të Topullenjvet, ku për dit do të vinin nga një qint shpirt që na vizitonin, nga qyteti e nga qarku.

Që të nesërmet në mëngjes, si arrimë Gjinokastrë, vajtuë për mbi varr të dëshmorit Harediuit. Përveç nevo ardhi edhe nga populli një shumicë e madhe, për të dhënë nderimet e meritashme këtij dëshmori që ra mbi altarin të atdheut për lirinë. U mbajtnë fjalë patriotike nga Bajua edhe prej meje dyke i dekllamuar një vjershë q'u kam dedikuar dëshmorëvet.

Çorçizi dyke folur pak fjalë urdhrojti shokët që t'i japën edhe nderimet trimnore, kështu që porositë zjarr, edhe pushkat i xhasmë për mbi var të dëshmorit Haredin Tremishtës! Të pikëlluar u rëzuam në qytet po kërjo ditë na u duk sterë e zezë.

Një nga kujtimet e pakarunara, edhe ecila është një detyrë që, përveç falënderjevet, t'e tregojmë në histori shërbimet e mëdha q'i ka sjellë lëvizjes kombëtare familia e Topullit. Mëma e Bajos edhe Çorçizit me nuset e djemve, me bijat edhe mbesat jo vetëm që do të shërbenin, sa herë vinim, po edhe do të na rusnin. Shumë herë gratë delnin përpara që qëronin u dhën, me pushkat në dorë, kur shkonim nevo nga shtëpia. Në shumë gjendje kritike, kur anka munt të vepërmin burat, e mbushnin këto këtë barrë të rëndë burrërisht e plotërish. Me një fjalë ishin pjesëtarët të lëvizjes tonë.

Pa si ndejmë 10 dit në Gjinokastrë shkoam në Janinë me qënë që na kish ftuar Valiu. Në Janinë na u bë një pritje fort e bukurë. Një shumicë e madhe kishte dalë jashtë qytetit, një orë lark, për të na uruar mirë ardhje. Kur rymë në qytet Bandat ushtëriake, të bashkuara me bërtimet e popullit, na prinë odhe na shpunë gjer në Yqmet për të i dhënë vizitën Valiut.

Ndejmë tri dit në Janinë ku na uderuan kombëtarët me gostira, si odhe nga ana e Katundarisë odhe Xhemiotit. Me qënë që një komision i përbashkëtë, nga gjithë kombet, do të vinte për vizitë, në Solanik, Shqipëtarët zgjodhë Bijon, Çerçizin e mua kështu që vendosmë të vemi në Solanik. Me qënë që shumë nga shokët deshnin të viniu në për shtëpitë, u ndamë dyke ü puthur mijë herë, e me lotë nër sy!!!

Në Janinë pata fatin të njihem e bisedonj me Direktorin të gazetës groke «Pelloponisos». Pa fjalë që desh të mësonte mbi lëvizjen Shqipëtare prandaj më thotë: qysh shkoni me Elinët të Shqipërisë? Ju përgjegja e i thashë që Elinë nuk ka në Shqipëri përveç se në Vilajet të Janinës ose më mirë në kaza të Janinës. Qysh, thotë, në Korçë, Berat, Gjinokastrë, Vlorë e gjetkë nuku ka të Krishterë?

Ka shumë i thashë po këta janë Shqipëtarë.

Jo! jo! m'a preu fjalën, këtë mos e thuaj kurrë se ata janë Elinë. Kur e pashë që çdo bisedim ishte i kottë e lashë, dyke i thënë që në është se të Krishterët mësuan në shkollat greqisht, këjo i detyrohet mos kujdesjes të gjyshërve tanë odhe ca më tepër qeverisë tiraniko,

Pa u ndarë më pyet për emrin t'im, odhe kur mësou që quhem Mihal Gramono këtëen nga froni e më thotë: po ti qënke Elin mer vëlla? Mekat, mekat që të paskan gënjyer Tyrqit e të bënë Shqipëtar.

Këtë përgjigje e prisnja prandaj dyke qeshur i thashë që jam për të u bërë Elin, paskëtaj, pa si tani e kupëtova kombësinë odhe u ndamë.

Të këtilla bisedime patmë odhe në vapor kur qen-

druam në Patrë edhe në Pire, edhe nga këto kupëtova që populli grek është i pafajshmë, me qëne i paditur, edhe kur udhëhiqet prej njerës politikanë, të ditur edhe gazetarë, të cilët nuku janë gjesendi përveç tabako prej historie!

Që nga Janina vamë në Prevezë, ku na u shoqërua edhe Shehu Sabriu, nje nga kombëtarët luftëtarë të pareshtur. U-gëzuam pa masë kur u njojtmë faqëzaj, kështu që e shkuam kohën, gjer në Selanik me bisedime, për mbi pritmjen të Shqipërisë, me ndryshimin që mori qeverimi i mbretërisë.

Shqipëtarët e Selenikut na pritnë me gëzim të math edhe me nderime. Kishin dalë me kaike gjer në vapor, që ku na muar e na shpunë në hotel Kollombo. Këtu foli Midhat Frashëri, nga anë e Shqipëtarëvet, të Selenikut, dyke trëguar shërbimet tona me të cilat nderuam gjithë kombin.

U përgjigja unë dyke thënë që nderimet, qe po na bëni neve, i presëm me gëzim të math jo për neve, që nuku mbushmë përveç detyrën, po për kujtim, të Atervet që na mesuan të duam kombësinë, si edhe për pritmjen që të rinjtë të plotësojnë detyrën tonë. Këtu ardhë na vizituan nga ana e Komitetit Xhon-Tyrk shumë Oficerë të mëdhenj, midis t'cilëvet ishte edhe Enver beu, i cili na shtrëngojti dorën të gjithëve, si pjesëtarë të lirisë. Në këto ditë u-themelua edhe klubi Shqiptar për të përhapur diturinë Komiteti Xhon-Tyrk shtrojti një tryezë të madhe në Beas-Kulë (Kulë të bardhe) për nder të Delegatëvet të kombeve të ndryshme. Pashallarë edhe Oficerë të mëdhenj muar ana, midis cilëvet ishte edhe Hasan Pasha Masareja. Pa fjalë që, pas zakonit, u mbajtnë fjalë, kështu që nga ana e Komitetit Xhon Tyrke foli Mustafa Qemali, dyke treguar rëndësirën të lirisë e cila do të bashkonjë gjithë kombet e ndryshme në një punim për lumtërinë të mbretërisë Ottomane.

Nga ana e Shqipëtarëvet foli Bajua, në gjuhën Tyrqishte, dyke treguar që duhen hedhur prapa krahëvet

e paskëtaj të përpiqemi, si një trap, me gjithë fuqi që të xvillojmë mbretërinë tonë. Zunë pastaj me radhë nga Grekrit, Bullgarët, Serbet edhe Rumunët, por mbeta i habitur kur folë që të gjithë me gjuhen e tyre, prandaj nuku durova dot edhe i thom Çerçizit, që ishim ngjitur, që do të flas edhe unë, kështu që fola shqip dyke thënë që, prej 500 vjet e tëhu, çdo faqe e historisë Tyrke është zbukuruar me emrat e Shqipëtarëvet, të cilët janë bërë therorë për këtë mbretëri, si edhe lirin e sotme i dëtyronet më tepër kombit Shqipëtar, etj.

Në kryo me qënë i veshur me roba komite, pandehnë se mos u hënja nonjë qyfyr po pastaj me qënë shumë Oficerë Shqipëtarë, prej të Komitetit na çpjeguan tjalën time edhe më përgëzuan.

Në Selanik ndejmë 10 dit pastaj duheshe të përndahemi. Bajna me Çerçizin e shokët e tjerë shkuan me vapor për në Gjinokashtrë edhe unë, mbetur si i shkretë, mora ndhën për në Korçë. Lotet na dertheshin çurkë si lumë kur u puthmë edhe u ndamë si bashku kishim shkuar, si vëllezër, afër dy vjet, dyke shijojtur hidhërimet edhe ëmbëlsirat në për malet e bukura, të së dashurës Shqipëri!

Kujtime të paharuara, kujtime që në çdo sekundë do t'i kujtojsh, prandaj lumtërinë të kësaj kohe, nuku e çkëmbenj me gjithë botën! Për mua është dhuretia m'e madhe që më fali Zoti, të Cilin e lavdëronj, që munda edhe unë, pas fuqisë të dobëtë, t'i shërbenj stidhent, t'i shërbenj së shtrenjtës t'ime Shqipëri!

KRYE R I.

Kryengritja e përgjithshëme

Pa si fati e rrojti kaqë vite këtë librë historikë «Kryengritja Shqipëtare» e cila mbaron me dhënien të Kushtutës Tyrke, 1908, e quanj të nevojshme edhe të dobishme që të rrëfenj, me pakë fjalë, vazhdimin të kryengritjes shqipëtare pas lirisë Tyrke, dyke marrë edhe mnë anë, pas fuqisë t'ime.

Me anën të këtij shtimi dëshëronj që t'u lehtësonj ndhën e duhur historishkronjësvet, të cilët kanë për të plotësuar, pa dyshim, historinë të re të Shqipërisë, kështu që nga shëniuet t'ime, do të gjejnë burimet edhe lehtësirat, per të mbushur veprat e tyre të mbarnar.

Jo më pak që edhe nxënësit e këndonjësit do të përfitojnë shumë, se me anën të këtij shtimi janë për të ndritnar mjaft mbi rjedhjet kryengritëse, të Shqipëtarëvet, për të fitnar lirinë.

Me të u dhënë liria, në Tyrqi, Shqipëtarëvet o mjerë, të dëshërnar o plot etje, për këtë liri, me vrap edhe si të dohur u hodhë në fushën e luftës, për të ndritnar kombin e tyre fatzi me anën e diturisë! Se më fatzi se kombi Shqipëtar nuku jetonte as nonjë komp tjatër, në Imperatorinë Tyrke, me gjithë që kombi Shqipëtar kishte qënë shtylla edhe ajy më besniku i Tyrqisë. Gjaku i vyer, i kombit Shqipëtar, që është derdhurë si rëke edhe pa reshturë për Tyrqinë, prej 500 vjet, nuku ka rëfim as në historinë të përbotëshme që t'e kotë shëmbëllyer tjatër komp!

Mjerisht, Tyrqit, në vënt të mirënjojtjes, na çpërblyen Shqipëtarëvet me ato më te këqia e të tmershme

VELLIMI I II.

KRYE E I.

Kryengritja e përgjithshëme

Pa si fati e rrojti kuqë vite këtë libro historike «Kryengritja Shqipëtare» e cila mbaron me dhënien të Konshtutës Tyrke, 1908, e qnanj të nevojshme edhe të dobishme që të rëfenj, me pakë fjalë, vazhdimin të kryengritjes shqipëtare pas lirisë Tyrke, dyke marë edhe unë anë, pas fuqisë t'ime.

Me anën të këtij shtimi dëshëronj që t'u lehtësonj ndhën e dahur historishkronjësvet të cilët kanë për të plotesuar, pa dyshim, historinë të re të Shqipërisë, kështu që nga shënimet t'ime, do të gjejnë burimet edhe lehtësirat, per të mbushur veprat e tyre të mbarnar.

Jo më pak që edhe nxënësit e këndonjësit do të përfitojnë shumë, se me anën të këtij shtimi janë për të ndritnar mjaft mbi rjedhjet kryengritëse, të Shqipëtarëvet, për të fitnar lirinë.

Me të u dhënë liria, në Tyrqi, Shqipëtarëvet e mjerë, të dëshëruar e plot otje, për këtë liri, me vrap edhe si të dehur u hodhë në fashën e luftës, për të ndritnar kombin e tyre fatzi me anën e diturisë! Se më fatzi se kombi Shqipëtar nuku jetonte as nonjë komp tjatër, në Imperatorinë Tyrke, me gjithë që kombi Shqipëtar kishte qënë shtylla edhe ajy më besniku i Tyrqisë. Gjaku i vyer, i kombit Shqipëtar, që ishte derdhurë si rëke edhe pa roshturë për Tyrqinë, prej 500 vjet, nuku ka rëfim as në historinë të përbotëshme që t'e kotë shëmbëllyer tjatër komp!

Mjerisht, Tyrqit, në vënt të mirënjojtjes, na çpërblyen Shqipëtarëvet me ato më të këqia e të tmershme

vepra. Përdorë gjithë mënyrat dhelpërake edhe të dobëta me qëllim që të çkombësonin kombin Shqipëtar, edhe me të vërtet, dale nga dale, i arrinë këtij qëllimi se në këto 500 vjet arrinë Shqipëtarët të përçahen, nidis tyre, edhe të mohojnë kombësin' e tyre.

Vitet edhe Shqipëtarët, të narkosur, flinin gjumën e vdekjes, në te cilin i kish.in shtënë Tyrqit, edhe fort rall xheku ngjalleshe nonjë dërgimtar, për të n kujtuar Shqipëtarëvet që të zgjohen e të kupetojnë se janë, që të gjithë, vëllezër edhe bijtë të një kombi trim edhe fisnik! Po që të gjitha ishin te kotta, këto predikime, se Shqipëtarët flinin gjumën e qetë gjer më 1878, kur Konferenca e Berlinit krastite tokat e stërgjyshërvet t'anë, dyke na dhuruar fqinjëvet!

Atëhere edhe vetëm atëherë zunë të shkunden nga dranjësia edhe të hapin sytë e të shëkojnë rezikun e math, në të cilin shkonte Shqipëria, kështu pra fillnan, ne Stamboll, të parën shoqëri diturake për xgjimin të kombit, dyke shtypur libra në gjuhën shqipe. Në krye qeveria Tyrke i përgëzojti Shqipëtarët, për udhën që nisnë, edh' i siguroçti për përkrahjen të saj, mirpo, pa shkuarë as pak, me të parë përparimin që mori gjuha shqipe edhe ndjenjat kombëtare, që përhapeshin nër Shqipëtarët, zunë ndjekjet e repta, burgimet, mbyllJet e shkollavet edhe gjithë të këqiat kundru Shqipëtarëvet!

Lumtërisht, fara e mbjellë zuri rënjë edh' n përhap në vëndet e huaja ku jetonin Shqipëtarë, kësisoj botoheshin libra, gazeta e të përkohëshme, të cilat i kallnin fshehtazi ne Shqipëri. Po me këtë mënyrë ishte e pamundurë që të sillnin nonjë pemë te dobishme e të plotë, prandaj më 1905 u fillua i pari komitet kryengritës Shqipëtar, në Manastir, i cili shtrëngojti Tyrqinë të japë Konshtutën më 23 Korik 1908.

Me të u dhënë lirin me vrap Shqipëtarët zunë të punojnë me nje zell te math dyke qelur klube, shkolla e dyke botuar gazeta e të përkohëshme. Klubi i Manastirit, i cili u fillua i pari, mori nisiativën të nevoj-

shmo e të dobishme që të thëresë gjithë Shqipëtarët, të Shqipërisë edhe mërgimit, në një Kongres kombëtar, në muajin Dhjetor 1908, për të biseduar edhe vendosur çeshtja e abeçesë.

Këjo vepre e Klubit Manastirit me përpjekjet të Fehim be Zavalanit, kryetarit edhe Gjorgji Qirjazit do të mbetet historike edhe nuku ka nevojë lëndimi. Ky Kongres numuli të përmbledhë, pas 500 vjet, Delegatët që përfaqësuan gjithë kombin, nga gjithë anët e Shqipërisë e të mërgimit, në një bashkim, në një dashuri e në një vëllazëri të pandarë, pa ndryshim feje. Gëzimi i këtij Kongresi nuku trogonet dot, i dili, për herën e parë, permblithte Toskë edhe Gegë, Muhamedanë, Katholikë edhe Orthodhoksë në një bashkim e një qëllim!

Përveç Abeçesë Kongresi votojti edhe çeljen të një shkolle Normale në Elbasan. Për natë do të mblidhoshin në një tryezë, të ftuar kur prej një anë kur prej tjatre, dyke dëfryer Delegatët si vëllazër, plot enthusiazmë e këngë kombëtare.

Përveç këtyreve shërbime, q' i solli Kongresi atdheut, i solli edhe një tjatër shërbim më të math, çeshtjes tonë kombëtare. Qarket diplomatike, të Europës, u entoresuan tepër për këtë Kongres edhe shtypi të menet gjër e gjatë me lëvizjen Shqipëtare, e te botonjë artikulla me rëndësi, prej njerës njojtës mbi historinë të Shqipërisë.

Tyrqit dyke parë përparimin të Shqipëtarëvet zunë me vrap nga dhelpërit' e zakonëshme, për të ndalmar e përçarë nga ky qëllim e përparim. Në kryo nxnar një farë Shqipëtar të blerë, i qojtur Arif Hiqmeti bashkë me ca shokët e tij dyke çpallur një Abeçe, me shkronja Arabishte edhe botuan një gazetë, të përmbajtarë, pa dyshim, prej qeverisë Tyrke.

Dinakeja qeveri Tyrke, si kurdoherë, zuri të entoresohet mbi këtë çeshtje edhe të çfaqnjë hidhërimin të math, gjoja, që ndjente për mosmarëveshjen midis Shqipëtarëvet, mbi çeshtjen të Abeçesë. Çfaqi pra hi-

dhërimin që është e shtrënguarë të ndalonjë gjuhën shqipe, në shkollat zyrtare, gjer në një vendim tjatër.

Protestimet qe rithnin si breshëri, nga gjithë anët e Shqipërisë si kundër edhe mitinget nuku mereshin nënë vështrim, në Stamboll, prej qeverisë Tyrke, e cila për kundrazi vazhdonte programin të saj, që më çfarëdo mënyrë të çfaroseshe lëvizja Shqipëtare. Ndjekjet, mundimet, burgjimet e gjithë të këqiat dita me ditën po shtoheshin, kundra kombëtarëvet Shqipëtarë, kështu që edhe dëshpërimi po shtoneshe në Shqipëtarët e mjerë.

Pa nonjë shkak mbyllnin klubet, shkollat edhe çdo shoqëri kombëtare gjer arrinë që të çkatërojnë edhe « Bandën të lirisë » në Korçë, e cila kishte Kryetar të nderit Sulltan Reshatin, i cili kur ishte trashëgimtar e ndihmojti lentarisht dyke u zotuar që do t'e ketë nënë hije të Tij!

Shtypi shqip po ndiqeshe me një reptësi të madhe gazetat njera pas jatrës mbylleshin e ksefestroheshin, gazetarët dënoheshin edhe burgoseshin. Nga këta ndiqeshin më tepër unë, Dervish Hima, Jashar Erebara edhe Muço Qulli.

Në te këtillë gjendje të tmerrarë gjendeshe kombi Shqipëtar, edhe që të gjithë e kupëtonin rezikun e math, po nisiativën as nonjë nuku e mirte, për organizimin e fillimin të një lëvizje kryengritëse. Vërtet shumë patriotë botonin thirje kryengritëse në emër të komitetëve, po mjerisht në Europë kur se në Shqipëri nuku guxonin.

Më 1910 pëlcet një kryengritje në Gegëri po pa patur as qellim as program kombëtar. Më tepër këjo kryengritje ishte drejtuar kundra Xhon Tyrqvet edhe për bazë kishte rënien nga Froni të Sulltan Hamitit. Me vrap u dërgua ushtëri e madhe nënë komandë të Xhavit edhe Tyrgut Pashës, të cilët vepëruan ato më të mëdhatë barbarizma kundra fatzinjvet Shqipëtarë!

Të dy gazetat shqipe, të Korçës, « Korça » edhe « Koha » ndalohen edhe Direktorët jepen në gjyq. I ndy-

eri edhe i pavdekuri Sami bè Pojani, Direktor i « Korçës » trembet edhe shkon në Klysyrë, edhe q' atëhere nga brengu e hidhërimi, që ndjente në shpirt të tij, u shtì në ëmmndje e cila e shpuri në varr! Unë Direktor' i « Kohës » jopenu në gjyq edhe dënohem me 2 muaj burg edhe 75 lira gjobë. Fati, nofta, më shpëtojti se ditën e gjyqit më kërkonte rethimi ushtëriak, për të u gjykuar prej gjykatores ushtërinke, në Dibrë!

Besim Vesel Gegën e mnar lidhur nga Korça edh'e dërguan në Ysqyp si shokun tim në çdo lëvizje edhe Hafëz Alinë e ndiqnin dyke i thyer natën penxherat me gurë e të tjera.

Prokurori — këllëu siç i theshnim — një Tyrk fanatik, po fort i ndershmë, më nderonte mua, sido Shqipëtar kombëtar, e më këshillon mos bënjë Apell [Istinaf] në Manastir se shpëtova lehtë në Korçë. Unë nuk'e dëgjova po e bëra Apell edhe kur do të vinja në Manastir u ktheva në Resnjë. Ishte Ramazan edhe vajtu, bashkë me të ndyerin Mehmet bo Frashërin, no Niazi ben i eilì na priti fort mirë. Biseduam për gjendjen e tmershme të Gegërisë, që vepëroheshin kundra Shqipëtarëvet, prej Turgut Pashës, edhe e pashë që psherëtiti e i holmuar më thotë: vëlla Mihal mos u dëshpëro se është një re mo furtunë po do të shkonjë edhe këjo! Sa për dënimin t' im më tha që më jepte një letrë oso t'e husnja në Manastir, ku do të viute të nesërmet.

As letrë moru ns q'e kërkova Niazi benë dyke e lënë në dorë të drejtësisë. Gjykatësit të Apelit patnë mirëshnë të më xbresin 10 dit nga burgimi, kështu që u ktheva në Korçë ku mbusha dënimin në burg edhe pagova gjobën, për të cilën më ndihmuan nga kombëtarët e vjetër të Korçës, edhe të Amerikës. Ky denim ishte i dyti oso i treti, andaj të burgosurit më prisnin me gëzim që t' u mësonja shqipen e t' i ngus ëllonja që për së shpejti do të lirohen.

Me përpjekjet të Hasan Pashës Mesarose m' u dha lejë për botimin të « Kohës », teligrafisht nga Stambolli, po shumë atdhetarë pandehnin se e ndrova fletën,

me qënë që lëvdonja shumë Mahmut Shefqet Pashën. Po këto dyshime nuku më bënin nonjë përshtypje, se dejnin nga ca atdhetarë vetëm të berihajit edhe që i prisnin gështenjat t' i hanin të pjekura!

Në këtë kohë ishte hedhur në luftën kombëtare edhe trimi patriot, dëshmori i pavdekur, Themistokli Gërmenji, i cili vepëronte në Manastir. Kishte mundur të nxjerë Spiron me Mihal Bellkamenin komita e kësisoj të ziroshim për organizacie e vepërim të gjërë, po, mjerisht, tmeri edhe flohtësira i kish pushtuar zemrat të Shqipëtarëvet.

Organëzimi në Manastir udhëhiqeshe prej Ferit be Ypit, Themistokliut, Dr. Bedri Përmetit, Tollomah Gërmenjit edhe të vyerit patriot, që ra dëshmor në Durrës, Kamber Sejçedini.

Me qënë që ardhi dimëri vajti Themistoklin me të pavdekurin trimin edhe dëshmor kombëtar, Ferit be Frashërin, në Kolonjë edhe snall Spiron me Mihal Bellkamenin në Korçë, ku i mbajtnë ca dit, fshehurë, në Randë të Lirisë edhe në shtëpi të të ndyerit patriot Vangjel Gjika. Si i veshmë me roba prej redifi (rezervë në ushtëri) i përcaallm në Korfus e q' andej në Napoli edhe Misir ku dimëruan.

Ishim unë, Themistoklin, Feriti edhe Vangjeli që i kemi shkuar për mest qytetit edhe tregut gjer arrimë në han të Rudenecit, dyke ja dorëzuar Laskës qirazhiut, me siguri që t' i hithte në Korfus. Ishte mez' i natës edhe po rinim reth mangallit me zjar, gjer të pregatiteshin knajt, dyke pirë nga një raki të ngrohtë për urim të djenvet që shkonin në Amerikë, se ndodheshin edhe ca ndhëtarë të huaj. Në këtë kohë ardhi një patrullë, për inspektim, edhe Vangjel Gjika, siç ishte guximtar, porosit hanxhinë t' i gostitë me raki për të urnar djenvet ndhën e mbarë.

Me gëzim të math pranuan gostitjen si edhe cigaret e ndejnë gjer i përcaallm, po unë me Vangjelin ndejmë me patrullën dyke pirë nga rakia edhe dyke qarë hallet. Ndejmë so kishim frikë edhe dyshim, mos

na ngjiste nonjë gjösëndi, gjer u kthyen Themistoklin mo Feritin të cilët i kishin përcjellë jashtë qytetit, pastaj u kthyen në Baudë ku i gjori profesor Paskali u ngrit nga gjumi i tmerruar se mos ishin nga qeveria, po më të na njojtur hapi portën e ndejmë brenda gjer në mëngjes, kur u përndamë.

Në të këtillë gjendje ndodheshim prandaj më 1911 unë shkova në Stamboll i thirur me një letrë si prej Çerçizit po jo, ishte prej Zemanit. Dyke ndenjur naf edhe ditë me Çerçizin vështronj që as nonjë shenjë nuku tregonte për një lëvizje kryengritëse, me qënë tepër i dëshpëruar. I tregonjë gjendjen e tmershme, të Shqipërisë, edhe bindet po më thotë gjej të holla se vetëm kështu munt të vendosim. Edhe ubi këtë pikë kish arësye të plotë se fort të rallë ishin ata që të ndihmonin.

Në këtë kohë kishin ardhur, në Stamboll, edhe Bektash Cakrani me të ndyerin, patriot e dëshmor Baki Gjinokastra gjithë për këtë qëllim, që të mireshin vesh me politikanët Shqipëtarë, të Stambollit. Për dita bashkoheshin në zyrë të «Shqipëtarit», drejtuar prej Dervish Himës, ku mblidheshin e bisedonin shumë atdhetarë, po bisedime të kotta.

Një ditë mbetur vetëm neve, unë, Dervish Hima, Bektash Cakrani, Baki Gjinokastra edhe Hil Mosi vendosim të mblidhemi në Hotel Imperial, ku ndodhesho fshehur nga ndjekja e qëverisë, Bedri Peja e të bisedojmë xgjeshur. Dhamë fjalën e nderit që as nonjë tjater do të mos e dijë, kështu që të nesërmet u mblodhmë edhe e gjetmë të arësyshme të fbajmë nga deputenjtë Shqiptarë Nexhip be Dragën edhe Hasan be Prishtinën.

Këtë barrë e muar Dervish Hima me Bektash Cakranin që t' i lajmërojnë edhe kësisoj të nesermet, në orën e caktuar, u mblodhmë në Hotel Imperial. Bisedimo të gjata nuku duheshin me qënë që ishim në një mendim të plotë. I ndyeri Nexhip be Draga me Hasan be Prishtinën thonë që për në Kosovë kanë shpresën më të madhe për një kryengritje të përgji-

thëshme, pa e ditur çëllimin përveç ca të pakë nga krerët me dijë, po sa për në Toskëri nuku besojnë, arrin vetëm që të dalin çeta e të bëhen lëvizje vendiake, ku aty ku atje, për të i dhënë ngjyrën të bashkimit, Gegë e Toskë të kësaj kryengritje.

Ky menjtim u pëlqye proj të gjithëvet edhe e prunnam që në Kosovë do të' vepëronin Nexhip be Draga edhe Hasan be Prishtina, në malësi të Shkodrës Hil Mosi edhe në Toskëri nnë, Bakiu edhe Bektashi. Dervish Hima mbeti për në Stamboll edhe të hidhet në Çamëri me të parë që i aftobet reziku. Bedri Pejën vendosmë të hidhet në Romani e në Bullgari, ku të pakën të na ndihmonin atdhetarët me anën të shtypit European edhe me protestimet, në fuqit' e mëdha. Si mbetmë të lidhurë në këtë vendim u përndamë.

Dr. HAKI MBORJA VANGJEL GJIKA

KRYE E II.

Plasja e kryengritjes

Më të u përndarë Bedri Pejen që të nesërmet e bargosnë kur pregatitesha për të u hedhur në Rumani, Besktashi me Bukinë shkuan për në Vlorë me anën të Korfazit, ku do të qendronin 2-3 dit për të u bashkuar e bisedua me Ismail Qemalin, Gurakuqin e të tjerë Shqipëtarë që u lodheshin atje. Hil Mosi shkojti për në Shkodrë edhe unë për në Korçë.

Gjithë udhës po mendjonesha për barrën e rëndë që kisha marë, aqë më tepër që në këto kolëra udjenjat e uxehta ishin ftohur edhe ishin larguar nga atdhetarët, më të shumët, me mbylljen të shkollavet, shoqërivet edhe udjekjevet të kombëtarëvet. Arriva në Selanik edhe u bashkova me Myftariu po nuku i çfaqa qëllimin, dyke i thënë që si të vete në shtëpi të sho him ç'vendim do të mirot.

Në Manastir ku kisha një shprosë të madhe më dolli e krimburë. I ndyeri Telemah Gërmënji më thotë që Themistoklin, vëllaj i tij, ishte hedhur për në Bullgari e q'andej do të ktheheshe në Shqipëri. Arriva në Korçë edhe zunë të më pyesin për të reat e Stambollit. Në Stamboll, u thashë, këtë kupëtova që gjithë fuqi edhe nuku është çudi të shohim një lëvizje të përgjithëshme edhe neve të mbetomi për turp të botës!

Që të gjithë psherëtitnin po duhesha punë e jo fjalë të thata. Atëhere u thom vetëm shokëvet, luftëtarë, të vjetër edhe mblidhemi që të vendosim programin. Mblidhemi edhe formojmë një komitet, i përbërë prej meje, Tefik Panaritit, të ndyervet patriotë Vangjel Gjika e Ferit Frashëri, Goni Katundi, Jaup Dishnica, Luzbi Bimbli, të udyetët e të pandarët Kristaq Aristidhi, Gaqi Thanas Viso e Qamil Panariti, Doktor Hakiu, Lazo Progri, Skendo Pojani, Stavro Karoli, i

ndveri Aleks Koçi, Nepsi Kerenxhiu, Shaban Plasa djaloshi Gavril Pëppo, Stefan Kondillari etj.

Në Dovoll ishin vepëronjës Mehmet Bidincka, Istref Verloni, Ali Qaush Verloni edhe i ndyeri Ali Mongulasi. Në Starovë Jashar bou edhe në Kolonjë Salih Butka, i ndyeri dëshmor Qani Ypi, Xhezo bou e të tjerë.

Vërtet këjo punë u regullua po duheshe vënë në vepërim e në lëvizje programi, se për fat të keq neve Shqipëtarët i harojmë shpejt zotimet edhe fjalën, kështu që punën e barrën më të rëndë e mnarm, unë, Vangjeli, Feriti, Goni, Jaupi, Skendoja, Stefani edhe Qamili. Duheshe një marëveshje e plotë më gjithë anët që të jepnim, në një kohë të caktuar, një shenjë për lëvizje kryengritëse. Të holla na mungonin prandaj vendosmë të dërgojmë të ndyerin Stefan Kondillarī që të miret vesh me Beratin, Vlorën, Gjinokastrën, Frashërin e viset e tjera.

Qdo nisje është gjysm' e punës e mbarvarë, kështu që nisa unë i pari! Pagova qiraxhinë gjer në Berat, për të ndyerin Stefan edhe i dhashë shifrën, të marëveshjes, e cila ndodhet edhe sot e shkruarë në dollap, në shtëpinë tonë. Duheshin spenzime për ndhëtimin në Shqipëri edhe që të hidheshe në Korfus të kupëtoheshe me Ismail Qemalin, Gurakuqin, Pandeli Cabon e të tjerët që ndodheshin atje. Spenzimet u bënë prej gazetës time «Koha» dyke mbledhur pajtimet, të cilat u bashkuan edhe këto me të tjerat për atdhenë.

Letrat e Stefanit na gezonin, që tekdo mbretëronin dëshira e uxehtë për qëllimin e shënjtë. Kësisoj na shkruante edhe nga Delvina, i kthyer nga Korfuzi, që po marrin masat e duhuru për të kallur armë në Shqipëri, nga Korfuzi edhe pastaj të pëlcasë kryengritja! Mirëpo difët shkonin, Themistokli Gërmënjin e zunë në Delvinë edh' e dërguan në burg të Janinës kështu edhe Kolë Rodhen me Vasil Tromarën i burgosnë në Gjinokastrë. Nonjë shenjë nuku dukeshe q' as gjëkundi. Neshat be Vrioni me të ndyerin Ferit Lumanin vinë

nga Berati që të mësonin ç' bëheshe në Korçë. U thanë që jemi gati po ata ç' presin, kur se na nonj vënt nuku ka si pengimet e Korçës me qarket e sajë!

Duheshe nisja, të cilën as një nuku guxonte, prandaj u mblodhmë në një qark të ngushtë edhe u vendos që Korça të japë shenjën e parë. Flamurin pra të kryengritjes e vëmbyen Doktor Haki Mborja Vangjel Gjika, Dervish Ibrahimi edhe Nuçi Kërëxhiu dyke marë malet përpjetë, më 16 Qershor kur Sulltan Reshati ardhi në Manastir.

Këjo nisje bëri një bujo të madhe në të gjithë anët e Shqipërisë edhe ca më tepër kur dnallë, pas një javë, Qamil Panariti, Lambi Bimbli, Sabri Lamariti, Kostaq Kosturi, Odhisea N. Kotta, Tushi Krastafilaqi, Kristaq M. Furxhiu, Nuçi V. Lapi, Fetah Qinami e të tjerë. Armët më të tepërtat dhamë ata që kishin, Qamili dy, më dy bashkë me gjithë tukëmin të komitarisë, për të cilat më qan zëmra edhe sot, Fëriti dy, Kristaqi një, Sabriu dy, Jaupi një, Skendoja një, Gjoni dy e kësisoj zumë mblithniu për të tjerët. Të holla për të i veshur të pakën me guna edhe opinga, hë për hë, shtimë si cilido pas fuqisë.

Po të holla duheshin pas këtaj më shumë edhe zumë të mbledhim nga atdhëtarët që nuku frazoheshin në lëvizjen kryengritëse. Sjoll nër mënt këto emra: Spiridon Ilo 15 lira, Selim Mborja 10, Stavro Karoli 15 lira, Fuat be Frashëri 10 lira edh' a zotna të na dërgonte 5-6 Tugra, Nikollaq Zoji 15, Aloks Koçi 15, Mahmut be Pojani 10, Jorguq Naci 10, Thodhorq V. Mano 10, Kostaq Fundo 10, Lytfi be Zavalani 10, Vangjo K. Turtulli 10, Viskë Gorguzi 10, Nikolaq Vangjeli 10, Miljadhi Adham 7, e shumë të tjerë, të cilëvet helmohem që nuku u sjellë emrat nër mënt.

Qani he Dishnica zuri të mblethë edh' ajy midis të njohurvet si në Korçë kështu edhe në Starovë. Të tjerë gjetkë për të përmbajtur Komitetin, i cili kish harxhe të mëdha se për dita po shtoheshin komitat, kështu që duheshin veshur e armatosur.

Gegëria gjithë me malësin' e Shkodrës ishin në kryengritje të plotë, e cila tani kishte shtrnar edhe një program kombëtar, dyke kërkuar autonominë të Shqipërisë me një Guvernator prej Sulltanit. Edhe në Toskëri zuri një lëvizje më gjithë anëtë po organizimin qysh u bë nuku e dimë, prandaj na lënë dijesvet edhe atyre që mnar anë në këto lëvizje kryengritëse.

Komiteti i Korçës dyke u forcuar dërgoçti, në Stamboll, Aleks Koçin për të dërguar Çerçizin këtu që te hidheshe në Gjinokastrë e gjetkë për të vepëruar. Çerçizi dyke marë edhe Myftarin, nga Selaniku, arriti në Korçë më 15 Korik ditën që martohesha unë dyke shpresuar që me mënyrën të marbesit do të shpëtonja nga vereçtja e qeverisë. Si ndejnë tri dit, në shtëpinë tonë, edhe bisedunm gjër e gjatë shkuan për në Gjinokastrë, dyke ju dhënë nga arka e Komitetit 50 lira përveç spenzimeve. Veç këtyreve të holla u dha edhe Lambi Ramizi një sumë.

Në Korçë plakosi një ushtëri e madhe edhe gjithë qyteti u rethua an' e mbanë edhe u deklarua rethimi ushtëriak. Më 21 Korik që me natë na rrasnin edhe me të dalë nga shtëpitë na shpinin në Yqmet, ku, si na kërkonin gjithë robat e trupit e na pyesnin për emrat, na klisnin në burg. Atje po sillnin një nga një prej nesh ku përshëndosheshim, miklis tonë, po mjerisht ishin edhe ca të pafajshmë si Idhomeneo e Kristaq Kosturi.

Nga Devolli snall në burg Mehmet Bidinokën bashkë me të dy bijt' e tij Hasanë edhe Haxhinë. Istref Verleni, i cili si për çudi kishte shpëtnar nga vdekja, kishte shkuar me Ali Çanshin për të bleré armë nga Bullgarët po ushtëria u kish bërë prite edhe Ali Çanshin e vranë edhe Istrefin e zunë të gjall. Trupi i tij nuku ishte përveç plehë edhe gjakrat i rithnin nga të rahurit q' i bënë 3 dit e tri net! Pastaj të lidhur e snall në burg bashkë me Reufin, vëllan me dëshmorin Ali Çanshin.

Kësisoj u mblothmë në burg 26 shpirt–si snall e

Themistokli Gërmenjin lidhur, nga Janina e Dervish Hajderin, sot Baba në Teqe të Turanit Korçës. Ishim pra këta, me sa sjell mër mënt, të burgosur: Unë, Tefik Panariti, Ferit be Frasheri, Idomeno Kosturi, Mehmet Bidinecka me Hasan e Haxhinë, Stavre Faroli, Janp be Dishnica, Kristaq Kosturi, Skendo be Pojani, Baba Hajderi, Themistokli Gërmenji, Istref Verlemi, Kristaq Aristidhi, Reuf Verlemi, Bido Tepelena, Ciaqi Thanas Viso, Dervish Ibrahimi, Rexhep Vinçani edhe Adim Tragjasi, nga Vlora. Ishin pastaj një rojtës në çiflig të Pandeliut, bopëçari i Burgaleçit, një xhandërma nga Tagi, një çoban q' e kishin marë ndihmojës.

Me një fjalë shpirti edhe zemra e lëvizjes kombëtare, jo vetëm i Korçës po edhe në viset e tjera, ndodheshë në burg. Dëshpërimi i të jashtmevet ishte i math shumë edhe frika u kish mbirë në zemër. Një nga vëllezërit tanë, të Komitetit, Goni Katundi mundi të shpëtonjë, nga burgu, dyke u fshehur po unku mundte që të punonte dot. Në burg na vunë në një vërejtje më të madhe dyke na përndarë në për kanshet nga 2-3 me urdhrin që të mos kuvendonim midis nosh.

Mbi gjithë këto u kish rënë në dorë një letrë e shifruar drejtuar mua, nga Gjinokastra. Më nxjerin nga burgu në Yqmet, në dhomë që ishte ngrehur enkas për neve, prej rethimit ushtëriak, për të na bërë hetimet më kallin brenda kur shoh që ishin 8-10 Oficerë, Pyetësi, edhe Lytfi be Zavalanin, të cilin e kishin marë për përkthenjës (torxhumah). Pyetësi më tregon një thirje të Komitetit, botuarë në gazeta «Koha» edhe më thotë që përse e botova?

I thashë që e përktheva nga gazetat tyrqishte edhe gërqishte me qëllim për të i hequr vërejtjen qeverisë që të marë masat e duhura. Oficerët tundnë krvet me një qeshje të mvrojturë. Mirë fare, thotë pyetësi, po kur qënke kaqë dashëmirë i qeverisë lëçite edhe trogona q' të shkruajnë në këtë letrë, se s' ka fjalë që votëm tinë e kupëton.

Mor letrën e me të shtënë sytë e njojtu shkrimin,

po dyke e vertitur u thom: plitkua si edhe letra janë për mbi mua po unë nuku e njoh këtë shkrim si kundër as këtë gjuhë, me të cilë është shkrojturë, nuku e kapëtonj.

Atëhere ngrihet me zemërim një Kolonel (Bimbashi) e dyke më tregnar ca shkopinj të njomtë më thotë: A i sheh këta shkopinj? të gjitha mbi karis tënt janë për të u thyer po trego të vërtetën, se tinë edhe tinë je kryeja i këtyreve trubullimeve që vepëronen në Shqipëri!

Dorën e kini të gjatë edhe munt të më bëni ç'të doni, u thom, po dijeni këtë që unë as fajtor jam, as letrën nuku e mar vesh kush ma dërgon.

A qen oco qen, më përgjigjet, do të veshtrosh tinë edhe vrapon tek dera për të thirur një ushtar që të më rinte kur një tjatër Oficer m'i math, prej të shtetit Madhor, e udalon edhe mblidhon që të gjithë, në një qoshe të dhomës për të bisedmar. Dyke mbotur vetëm me Lytfi beun më thotë: mbaju burrë Mihal se pastaj litarka të pret! Le të bëjnë si që të duan Lytfi bo, më dorë më kanë, po unë jam i pafajshmë. Pa dyshim që druhesha e tgs Lytfi beu edhe nga cilido që të ishte.

Si bisedmin midis tyre kthenet, prunë mojo, Oficeri i shtetit Madhor e më gjuhë të ëmbëdë, so dukesha që kishte një arësim të naltë, më thotë: Grameno Efendi tinë je një gazetar edhe është turp që të rihesh, prandaj tregona për letrën kush ma dërgon, me qënë që juve nuku u ngarkonet nonjë faj. Tregona që cili është shkronjësi i letrës ose më mos e njihni mbi cilin kini dyshim?

Besomëni, në kini Perëndi, u përgjigjem, që nuku e njoh as shkronjësin as gjuhën të letrës, po s'ka dyshim që letra më është dërguar mua me qëllim që të më humbasin. Si gazetarë kam bërë edhe armiqë, edhe dyshimi tim qendron vetëm me Propaganda Greke, e cila më ka hale në sy, me qënë që i kundrështonem në qëllimet që yshqen kundra mbretërisë tonë!

Dyke parë që nuku uxirnin nonjë tjatër fjalë më dërgojnë prapë në burg, po më thonë kësisoj: të lemë të menjtonesh mirë se nga këjo nuku ke shpëtim.

Kur ryra në burg shokët po prisnin me padurim, edhe mjaft të frikësuar, të mësonin pësimet e mija, po unë që në porta zura të shanj ata që më kishin dërguar letrën. S' duhet thënë që as shokëve nuku u tregova për shifrën sa kohë që ndejmë të burgosur, me gjithë që i ndyeri Themistokli e kupëtojti që do të ishte nonjë letrë e shifruar.

Gjendeshim pra në një gjendje të keqe shumë, po me gjithë këtë nuku dëshpëroneshim edhe menjtonim që me çfarë mënyrë munt të delnim nga burgu se ishim sigur që do të na dënonin rëndë. Direktori i burgut ishte Take Talaj, me të cilin njiheshim edhe kishim që të gjithë miqësi po jo të përzjerë në çeshtjen kombëtare, gjer në një besim të plotë. Me gjithë këto i çfaqim menjtimin dyke i proponuar kryesinë që do t' e kish ay, kështu që do të mbeteshe i pavdekur në histori të Shqipërisë, për një veprë patriotike si këjo.

Në krye Takeja u zëmërua edhe nuku afroheshe gjëkundi, po pastaj, dyke i treguar neve famën që do të mirte edhe shërbimet e mëdha që do t' i sillte atdheut, pranojti të bënim këtë goditje. Vendosmë pra që nesër brëma të zëmë rojtësit e xhandarmarinë të burgut, të cilët do t' i mblithte Takeja që t' u jepte nonjë urdhër gjësendi, edhe do t' i mbyllnim në burg edhe neve gjithë, sa që ndodheshin të burgosur 135-150 shpirt, do të shkonim për në Ersekë, ku kishte mjaft municione.

Pllani ishte prementuar fort bukur, po fat' i zi nuku na ndihmojti që t'e vinim në vepërim. Një gjemë nga më të këqiat e të tmeruarat ngjajti atë mëngjes pa u gdhirë mirë. Çetat e Qamil Panaritit edhe Spiro Bollkamenit ishin bashkuar në Frashër edhe kishin ardhur në Orman Çiflig, gjysmë ore lark Korçës me qëllim që të mireshin vesh edhe t' i binin burgut. Këto po menjtonin trimat e Shqipërisë, edhe flinin me

këto ëndëra të bukura pa shkuar nër mënt që një ushtëri e madhe i kish rethuar natën!

Kur zuri të hapeshe dita karaulla veshtron që ishin trathëtuar edhe rethuar, prej ushtërisë, kështu që vrapon të lajmëronjë shokët. Ngjohen të tmerruar edhe kërko në të zënë nonjë vënt të fort, me qënë në fushë të hapet, po zjarri hapet nga gjithë anëtë edhe kësisoj dyke lëftuar arrinë në kënetë. Të mbytur në baltra muntuë të hidhen përtej, po për fat të zi jo të gjithë! Duheshe vaditur dheu i Shqipërisë me gjakun e vyer, të hijvet saj, për të shenjtënë liri!

Kristaq M. Furxhiu, Nuçi Lapi, Pajazit Rehova, Kostaq Spiro Kosturi, Odhisea N. Kotta edhe Tushi Krastafilaqi ranë dëshmorë për mbi altarin të atdhent!!!

Dita pra 28 Korik 1911 do të jetë një ditë e zezë, po edhe një ditë historike për Shqipërisë!

Alim Çelo Trajazin, i cili ishte nxënës në Korfuz edh' u shoqërua me Spiron e Mihal Bellkamenin kur u hodhë në Shqipëri, e zunë në një fshat ku kishte mundur të shpëtonjë nga lufta, e zunë të gjallë edhe e snall në burg bashkë me nove.

Q' atë ditë u rethua edhe burgu me ushtëri, kështu që gllani ynë mbeti i pambushur. Zunë nga ankimet në Stamboll po përgjigjeja ishte që, punën tonë, do t' e kqyrnjë drejtësija. Me gjithë këto nuku dëshpëroneshim as pak, përkundrazi gëzoneshim kur mësonim që lëvizja kryengritëse po perhapeshe në gjithë anët e Toskërisë.

I pavdekuri patriot e dëshmor Memdu be Zavalani ishte hedhur në anët e Përmetit edhe me Mehmet Pavarin kishin regulluar shumë mirë çetat edhe lëvizjen. Dyke u bashkuar e me çetat e Dolvinës, nënë kryesi të Nafiz Aderit nga Palavlia, qëllonin të goditnin Përmetin edhe t' u vinin ndihmë Gjinokastritëve, po, mjerisht ushtëri e madhe ish dërguar e në ato vënde, kështu që në një luftë që bënë për mbi Pangri ra dëshmor Nazif Haderi, dyke lëftuar burrërisht për të shpëtuar gjithe shokët!

Kryengritja pra e madhe e Gegërisë, si edhe përhapja që po merte në Toskëri, e shtrëngnan qeverinë Tyrke të mendjtonet që të perdorë tjatër mënyrë, për poshtimin të kryengritjeve. Si e pa që me gjithë ushtërinë të madhe, që dërgejti, si e me masat barbare që u vepërnau, kundra Shqipëtarëvet, nuku munte të sjellë nonjë dobi vendosi të dërgonjë komisione paqësore edhe këshillonjëse, prej Shqipëtarësh, që të bindtin Shqipëtarët që të mos vazhdojnë me armë në dore të lëftojnë kundra qeverise.

Në Toskëri u emënuan edhe dërguan Fejzi be Alizoti edhe i ndyeri patriot Abdyl be Ypi. Shetitnë Çamërinë, Labërinë edhe pastaj ardhë në Korçë. Tekdo kishin pushuar kryengritjet, në Toskëri, me amnistinë që dhanë edhe me zotimet të qeverisë Tyrke — si nga hera — që paskëtnj do të mbushen, plotërisht, kërkimet edhe të drejtat e Shqipëtarëvet.

Fejzi ben me Abdyl benë ishin nga Shqipëtarët, të cilëvet nuku munt t' u mohonjë patriotizmëu, kështu që nuku kishim nonjë dyshim përveç asaj që i shërbenin edhe qeverisë. Na vizitnau në burg dyke na thënë që do të përpiqen edhe për lirimin tonë, pa si tani qendrua në dorë të drejtësisë, po të jemi sigur që për së shpejti do të linonemi.

Mbi emër të shokëve u përgjigja kësisoj: U njohim fort mirë që jini kombëtarë po sot jini dërgatës të qeverisë prandaj u lutemi t' i thoni qeverisë që edhe pas të liruarit prapë burgu do të na presë. Sa për lëvizjen kryengritëse që e pushuat, Z. naj, jini të gabuarë, se ajo do të përsëritët edhe zgjerohet më tepër sa kohë që qeveria nuku na jep të drejtat tona.

Atëhere i ndyeri Abdyl be tepër i hidhërnuar thotë: Ç' munt të bënim tjatër kur se nuku gjetmë gjekundi nonjë organëzim siç duhet? Dëshpërimi edhe mosmarëveshja mbretëroute kudo se ja edhe juvë po ndodhi të burgosur!

Jemi të lumtur, thotë Fejzi ben, që fituam amnistinë e për Toskërinë, e cila ishte dhënë vetëm për

Gegërinë, se tjatër soj do të jeposhin votë edhe të na mbetesha një turp i math gjithëvet.

Si bisednam mbi rjedhjet e ditës, atdhetarisht, shkuan edhe ardhë pas 3-4 dit kur nuar lamtumirë se shkuan për në Stamboll. U përpoqnë me gjithë fuqin' e tyre, për lirimin tonë, po më kot se drejtësia (Adlia) vinte pengime, kështu që ditët shkonin edhe pas tyre shkonin edhe javët e muajt.

Për fatin tonë ardhi në Korçë një korespondent i «Tajmsit» Londrës, Z. Oaod, i cili na vizitojti në burg i bashkuar prej Z. Kenedy edhe prej Prokurorit me dy asëtarë të Gjykatores. Na pyeti edhe mori shënimet e duhura, kështu që me të vajtur në Manastir ju qa Valiut edhe Stambollit për mbajtjen tonë në burg, kur se ata që kishin rëmbyer armët u falë.

Nuku shkuan shumë ditë kur na liruan më të shumët, pas 5 muaj burgimi edhe mbajtnë Tefik Pazaritin, Themistokli Gërmënjin, Dervish Ibrahimin, Ferit benë, Istref Verlenin, Aliu „Trajasin edhe Xhandarin akoma edhe tri muaj. Veç këtyrevet mbetnë në burg edhe Shpatarnkët që nënë kryesi të Sadik Zashit, dërguar prej Korçe, goditnë Postën të Elbasanit.

Kështoj muri funt kryengritja e vitit 1911 dyke u paudehur që qetësia do të zotëroute paskëtaj.

Kryengrítësit Shqiptarë

SPIRO BELKAMENI QAMIL PAHARITI MIHAL BELKAMENI

KRYE E III.

Luita Ballkanike edhe vetëqeverimi i Shqipërisë

U paudeh me të vërtetë që u shua zjari, q' ish ndezurë, në gjithë anët e Shqipërisë, po ish vetëm një pauditm, se me të ardhur pranvera e të gjelbëronte gjethi zuri të lëviste prapë kryengritja, në vitin 1912. Barburizmat e tmerrura vepëruar, prej Turqvet, kundra Shqipëtarëvet deshnin shumë kohë që të shëroheu edhe harrohen, po gjithë këto Tyrqit, në vënt të gjenin medemin për të mbyllur plagët, përkundrazi kërkonin t' i hapin ca më tepër.

Pas amnistisë në vënt të mbushnin zotimet zunë të ndjekin krerët edhe bajraktarët, të Gegërisë, dyke burgosur ca nga këta edhe me mënyra dhelpërake kërkonin që qysh e qysh t' i përçanin, midis tyre, edhe t' i armiqësonin! Në vënt të ndreqeve të shtëpive të djegura, prej ushtërisë, të rugave, të çelura të shkollave zunë me një reptësi të madhe ç' armatimin edhe të përsëritën ndjekjet e para, kështu që të mjerët Shqipëtarë u shtrënguan të marrin malet për të mprojtur jetën e tyre.

Kryengritja plasi në gjithë anëtë edhe zuri të zgjerohet e në Toskëri, ku kishte ardhur Kapiten Tajari me nipin e tij Tasimin, të ikur prej ushtërisë nga Manastiri. Shtypi Europeau për dita nuku mereshe përveç së me kryengritjen të Shqipëtarëvet të cilën e quanin tani luftn Turko-Shqipëtare dyke tregnar trimëritë të Shqipëtarëvet, edhe për herojin më të madh kishin trimin burrë Isa Boletinin!

Ushtëria Tyrke për dita po thyeshe nga Shqipëtarët, të cilët në numur 30.000 shpirt po pregatiteshin që t' i vynë Xqypit. Në Toskëri plasi kryengritja e përgjithëshme edhe qëllonin të marin qytetet. Në këtë kohë vranë komitat Shqipëtarë të tmerrsarin Rexhep Palla, i cili vriste edhe priste në Prefekturë të Korçës pa pyetur njëri, me qenë zemra edhe shpirti i Xhonieëit!

Qeveria Tyrke atëhere vetëm e kupëtojti që me dhelpëritë, të zakonëshme, si edhe me ushtërinë nuku munte te pushonjë kryengritjen Shqypëtare prandaj dërgojti një Komisjon fuqiplotë, nga Stambolli, për të nënëshkruar një traktat të marëveshjes edhe lidhjes midis Turqisë e Shqipërisë.

Komisjoni arriti në Ysgyp ku ardhë dhe përfaqësonjësit e Shqipëtarëvet edhe zunë nga bisedimet. Pas shumë mbledhjeve arrinë së një kupëtim dyke lënë nga Nyjet edhe nga njëra anë edhe nga tjatra. Me një fjalë njiheshe Kryesia e Turqisë po me një Shqipëri Autonome! Kështu pra u pushua kryengritja edhe nuku pritesha përveç që të emëroheshe Guvernatori, prej Stambollit, e të zinin nga vepërimet qeverimtare edhe organizatore. Mirpo pa shkuarë shumë kohë plasi luftia Ballkanike!

Armiqët më të mëdhenj, midis tyre, gjer djethinaj, dyke përfitnar nga politika e qelburë Tyrke, e cila kishte 3 vjet me radhë që po përdorte fuqinë kundra Shqipëtarëvet, perujerjesh u bashknan edhe lithnë ndinnë kundra Turqisë. Ata që drïdheshin nga hijeja e Turqisë me të parë që Shqipëtarët, të cilët ishin shylla edhe krahërori, të Tyrqisë, u armiqësuan si kundër edhe frika e Autonomisë Shqipëtare, i bënë që t' i bedhin prapa krahëvet gjithë merite edhe armiqësitë, që kishin midis tyre, e të bashkohen Greqia, Serbia, Bullgaria edhe Mal' i Zi kundra Tyrqisë, së cilës i deklaruan luftë më.

Kohë nuë të bukurë edhe rast si këtë nuku munt të gjenin kurrë të kurrës Ballkanasit, me qënë që Shqipëtarët ishin tepër të mërzitur nga politika Anadollake, kështu që nuku mnar anë në këtë luftë. Se përveç mërzitjes ishin të q' armatosur, kështu që vetëm një kundërshtim të vogël tregnan. Prandaj ushtëritë Grekë, Serbë edhe të Malit Zi nuku gjetnë asnjë kundrështim të math, prej ushtërisë Tyrke, edhe rynë e zapëtuan Shqipërinë me të rënë Selanikn.

Shqipëria po shkeleshe, an' e mbanë, me nj' anë prej ushtërive Greke edhe me tjatër anë prej ushtërive Serbo-Malëzezë, dyke gjetur pengim edhe kundrështim vetëm në kryeqytetet të Shqipërisë, Shkodrë edhe Janinë, ku lëftonin trimat Shqipëtarë nënë Komandë të dy luftëtarëvet të mëdhenj, Esat Pasha Topfani edhe Esat Pasha Janina, dy herojë të cilët habitnë gjithë botën me burrërin' e tyre që treguan!

Dëshpërimi pra ishte i pa treguarë nër gjithë Shqipëtarët, për fatin që i priste, po ç' munt të bënin? Gjithë shpresën e kishin varur tek Perëndia për të mjerën Shqipëri, edhe si të hequr prej magneti drejtoheshin në Vlorë për të gjetur nonjë shpëtim. Plakosnë nga gjithë anëtë të Shqipërisë po as nonjë vendim nuku mereshe prej askujt, për shpëtimin të atdheut, kur se armiqët po shkelnin më gjithë anëtë.

Në ketë kohë edhe gjendje, kaqë kritike e të rezikçme, arriti në Vlorë plaku Ismail Qemali, kështu që gjithë vështrimi ishte drejtuar tek ky plak i rahur me dipllomatinë Europeane, edhe priste shpëtim. Edhe kishte arosye populli që të mvarte gjithë shpresën, tek ky plak i vyer edh' i ndjerë, me qënë që vetëm mëndja e Ismail Qemalit munte të gjithte një enigmë kaqe të koklaviturë!

Shqipëria po shkonte në orën e fundit të rezikut, se më nj' anë ushtëria Serbe arriti në Durrës, ushtëria Greke po vazhdonte përparimin të saj edhe ushtëria Tyrke, e thyerë edh' e çkatëruarë, po përmblidheshe në Berat. Nuku kishte mbetur pra përveç Vlorës e cila lidheshe me Gjinokastrën edhe me Janinën dyke ju kundërshtuar ushtërisë Greke pa nonjë shpresë.

Në të këtillë gjendje duheshe mëndje e hollë edhe guxim, prandaj Ismail Qemali si mendonet, vetë vetiu, mblodhi gjithë parësinë, që ndodheshe në Vlorë, edhe si u tregon gjendjen edhe rezikun të math u thotë që melemi edhe shpresa e fundit e shpëtimit qendron këtu: Të çkëputurit të Shqipërisë, nga Tyrqia, edhe prokllamimi i vetëqeverimit të saj si një i pavarure. Me-

ujtimi i Flakut pëlqenet nga të gjithë edhe me gëzim te math nënëshkruhet protokolli i shenjtë!

Atëhere Ismail Qemali përpara popullit proklamon votëqeverimin të Shqipërisë edhe me duart e tij të çelnikta ngriti flamurin dykrenor të Shqipërisë në mest të enthusiazmit, të pareshturë, të popullit i cili qante nga gëzimi!

Pas 500 vjet, pra, u dërmuan zinxhirat e robërisë edhe atëhere Toskë edhe Gegë, Muhamedanë e të Krishtëre u njojtnë që janë vëllezër edhe bijt'e vërtejtë të nënës Shqipëri! Q'atëhere u çporë gjithë dhelpëritë edhe intrigat e armiqëvet, të cilët i kishin përçarë Shqipëtarët, në Turq edhe Kaurë, kështu që e kupëtuan se Shqipëria është një e të gjithëvet pa nonjë ndryshim feje!

Simbolli edhe dita më e shenjtë, kombëtare edhe historike, për kombin Shqipëtar, është edhe do të jetë, sa të rronjë bota, dita e flamurit 28 Nëntor 1912!!!

Formohet Kabineti i parë, i Shqipërisë, nënë Kryesi të Ismail Qemalit këtisoj: Kryeministër Ismail Qemali edhe nënëkryetar Nikolla Kaçori, Ministër Mylid be Libohova, Mehmet Pasha Kalkadeneli, Luigj Gurakuqi, Petro Poga, Abdi be Toptani, Lef Nosi, Midhat Frashëri edhe Pandeli Cale. Me të u formuar Kabineti me vrap Ismail Qemali u bën të njojturë Fuqive të Mëdha vendimin të kombit Shqipëtar edhe u lutshe t'i miprohen të drejtat e tij në Konferancë të paqës.

Proklamimi i votëqeverimit Shqipërisë, i pa prituri edhe i papandehurë, solli një ndryshim të math në qarqet diplomatike aqë më tepër kur se në Londrë është hapurë Konferanca e paqes Balkanike edhe bisedonin për zgjidhjen të kësaj çeshtje. Pas ca dit një vapor luftë Greku bombardojti Doganën e Vlorës dyke bërë të paka dëme. Qeveria tonë protestojti në Greqi, për mbi këtë ngjarje, e cila u përgjigj që gabimisht u vëpërua këjo goditje dyke pandehur se flamuri ishte i Tyrqisë edhe jo i Shqipërisë.

Grekrit, për të mos patur marëveshje me Europën,

na prenë kabllon, kështu që mbetmë të rethuar, si peshku pa ujë, nga gjithë anëtë edhe ca më tepër aherë kur se kishim nevojën më të madhe që të mësonim gjyqin të futit t' onë, prej Konferancës së paqes. Votëm kur vinte nga nonjë anije lufte, për të kqyrun bllokatën, e na jepte nonjë gazetë mësonim edhe neve se ç' beheshe në botë!

Lufta po vazhdonte me reptësi të madhe në fortesat të Janinës, ku, ishte mbledhurë gjithë fuqia Greke për të shtrënguar rrenien të Janinës. Po Esat Pasha qendronte i çelniktë me ata burra luftëtarë Shqipëtarë, me gjithë që municionët edhe të ngrënat kishin zënë t' i sosca. Pas shumë luftërave, të repta e të pareshtura dit' e natë, u shtrëngua të vinjë vetë mbreti, i Greqisë, edh' aëhere u përsëritnë goditjet më të mëdha, gjer sa mbeti Esat Pasha pa nonjë gjyle e pa bukë edhe kësisoj e dorëzojti Janinën në duart të ushtërisë Greke, 6 Mars 1913!

Me të rënë Janina ju tanë Gjinokastrës, Delvinës, Përmetit e Tepelenës, pa gjetur nonjë kundrështimtare, edhe po i afrohoshin Vlorës. Aëhere na pushtojti një frikë e madhe, andaj me vrap bëmë një mbledhje me kosovasit dyke patur për kryetarë trimat burra Isa Boletine, Riza be Jakovën, Zenel be Ipekun, edhe neve gjithë refugjatët e Toskërisë me Salih Rutkën, Muharrem Rushitin edhe vendosmë që të lëftojmë gjer të mbetet i fundit, për nder të flamurit q' u ngrit në Vlorë, me gjithë që e dinim fort mirë se kundrështimi ynë ishte varrimi i sigurtë! Lumtërisht ushtëria Greke nuka kish urdhër për Vlorën edhe kështu zunë prapë jetën të bllokatës, dyke pritur dita ditën që të mënëshkrueshe paqeja.

Kur se ndodheshim në të këtillë gjendje e dëshpërim ardhi në Vlorë, prej Serbie, Fehim be Zavalani i dërguar me një misionë te posaçmë nga ana e qeverisë Sërbe. Misioni ishte një propozim q' i bëheshe qeverisë tonë që të ryntë Shqipëria në një Konfederacie me Serbinë dyke patur të dy shtetet Kryetar mbretin

të Serbisë. Qeveria Shqipëtare nuku e priti këtë proponim nga shumë shkaqe e kësisoj nuku rynë as në nonjë bisedim për marëveshje.

Të bllokuarë, zumë të ndjejmë mungimin e gjërrave të zrojtjes edhe neve, pa nonjë shpresë që do të hapeshe bllokata. Për fat të keq kishte ca kohë që edhe aniet Greke nuku na vizitonin si përpara, prandaj ndodheshim të brengosur e të mërzitur po ç' nuut të bënim?

Në të këtillë dëshpërim ndodheshim kur një brëma, errëtë fare edhe gjindja ishte mbylluarë në për shtëpitë, dëgjonet një signall vapuri që ryute në limanin të Vlorës, më 26 Mars 1913. Ishte mjaft që të çkulët gjithë gjindja e të rëzohet në skelë për të mësuar ç' vapor ishte edhe ç' të rea na sillte. Dritat po flamurin që për së largu dyke i dhënë një bukuri të veçantë, limanit, aqe më tepër aherë kur kish mbeturë, prej kaqe kohë i shkretë. Me të u afruarë heth ankoren edhe dalin me një shallupë me benzinë Petre Goxhamani edhe Petro Kakariqi, nga të cilët mësuam që ishte Yakti i Duk Moanpensierë. Pyes Goxhamanin, shok të vjetër, veçanërisht për Prine Gjikën në ndodheshe në Yakt, e m'u përgjigj që jo, përgjigjie e cila më kalli në dyshim, me qënë që Goxhamani ishte sekretari i Prine Gjikës.

Ramë të flemë po mua nuku më zinte gjumi, kësisoj që pa u gdhirë mirë rëzohem në skelë edhe heth sytë në Yakt, kur shoh që pranë flamurit Engles valonte edhe flamuri i Shqipërisë! Zemra më rihte pa prerë, nga gëzimi, kur pashë edhe flamurin tonë të valonte për mbi Yakt e një mijë shpresa të bukura më shkunn nër mënt, për pritmjen të Shqipërisë. Një shallupë niset nga Yakti edhe me të u afruar sallutonj Prine Gjikën, me të cilin njihesha fort mirë që në Romani. Dalin përjashta e më bën të njojtur me D-rë të Dukës edhe një Oficer që ishin bashkë.

Me pak fjalë Prine Gjika më thotë: I dashuri Grameno, po eq dorë nga kërkimi i Fronit Shqipërisë

për të ja ofertuar Duk Mozanpesierës, trashëgimtar i Burbunevet edhe një nga më të pasurit e Mbretërve të Europës. Fati i ardhi në derë Shqipërisë edhe tani le të përfitojnë Shqipëtarët, se rast të këtillë nuku do të gjejnë. Si ndejnë edhe pakë, në zyrë të karantinës, më mori edhe mua në Yakt ku isha i pari që më paruqiti L. N. Tij Dukës. Më priti me lëvdata të madhe edhe bisedoam për mbi Konferancën të paqës edhe pritmjen të Shqipërisë.

Duka dolli në qytet e vizitoj̈ti qeverinë dyke i dhuruarë Bashkisë 2,000 fr. ar për të vobekëtit. Bisedoam për mbi ofertën të Fronit edhe të behoshe proklamimi i Dukës për Mbret i Shqipërisë që të dyjtën ditë. Ismail Qemali, Myfit Libohova, Ginrakuqi si edhe që të gjithë Ministrët e populli e pritnë me gëzim, këtë ofertë, po njerisht nuku dinim as pak frymën e Europës, prandaj u vendos që Ismail Qemali me Ginrakuqin edhe Isa Boletinin të vinin me Yaktin në Europë për këtë çështjo si edhe çeshtjet të kufivet e të ngritorit të bilokos.

Në Europë nuku gjetnë nga fuqit' e mëdha që t'ë përkrahin kandidaturën të Dukës edhe kësisoj Fronin e lanë në derë të fuqive të mëdha. Me përpjekjet e lutjet të Ismail Qemalit, pas 5-6 ditë u ngrit bllokada edhe ardhi i pari vapor Italian. Niazi be Resnja, tepër i sëmurë, ardhi nga Borati, në Vlorë, për të shkuar në Stamboll po, njerisht' e vranë kur do të ipte në barkë për çeshtje vetjake. Unë me të ndyerin Pandeli Cule shkuam në Itali dyke u bedhur Pandelin në Svicerë edhe unë në Milano, ku ishte Komiteti Shqipëtar nënë kryesi të Preng Bid Dodes.

Pas përpjekjeve që bëmë që të gjithë, të përmdarë në Europë, u mblodhmë në Vlorë dyke pritur xhrazjen të Shqipërisë prej ushtërive lëftonjëse. Me qënë që Gjinokastra ndodheshe në rezik shkuan në Europë Myfit Libohova me Petro Pogën. Reuf Fiosn edhe Thoma Papapanon për të protestuarë kundra kërkimit të Greqisë.

Shkodra qendronte e rethuarë edhe e bombardonë, dit'e natë, po Inani Esat Toptani qendronte i patundurë edhe që nga Taraboshi edhe nga Bardica i shtynte armiqët. Me rethimin e Shkodrës mbeti Europa e habitur edhe gjithë qarket ushtërirake edhe diplomatike çuditeshin me guximin edhe trimërinë të Esat Pashës, i cili me një grusht Shqipëtarë mori një famë të madhe edhe nderojti gjithë kombin Shqipëtar!

Mirpo goditjet e repta e të përditëshme zunë t'ja sosin municionet Esat Pashës, edhe të ngrënit arriu kaqe pak sa $^1/_4$ t'i jepte ushtërisë, sa për popullin $^1/_{10}$ nuku i vinte, përveç të tjeravet sende të nevojshme që i ishin sosur! Me gjithë këto herohji i Shqipërisë nuku tandeshe po, si një Kapitan anie që vështron mbytjen edhe ri i patundur mbi detyrë, kërkonte që të qendronjë gjer në orën e fundit, për të mbushur detyrën ushtërirake edhe Shqipëtare!

Vetëm atëhere kur e pa që gjindja vdiste nga urija edhe yshqeshe me rënjë bimë e pemësh, ushtëria arriti me $^1/_8$ të të ngrenit municionët a sosië krejt edhe ç'do shpresë ndihmë ishte e prerë që t'i vinte, nga gjekundi, atëhere edhe vetëm atëhere voudosi Esat Pasha që t'e japë Shkodrën, në dorë të armiqëvet, më 23 Prill 1913!

Shkodra vërtet ra, po Xheneruli i nuth, Esat Pasha Toptani, nuku e dha! Bëri marëveshje me armiqët, me kondituë, që të jetë i lirë që të hiqet me ushtërinë, në Tiranë, edhe kësisoj ditën 23 Prill pas një rethimi prej 7 muaj, dyke lëtmur si burrat më të mëdhenj të botës, dolli me nderime të mëdha, nga ana e armiqëvet, dolli nga Shkodra jo si i mundur po mundës!!!

Pa si ndenji ca kohë në Tiranë edhe mori vehten, pas kaqe të vojtura, ardhi në Vlorë edhe për hir të atdheut pranojti të ryajë në Kabinet dyke marë Ministrinë të punërave Brendëshme. Gëzimi ishte i patreguarë në zemrat e popullit, për këtë marëveshje e cila siguronte pritnjen e lumturë për Shqipërinë, po ky gëzim ishte i shkurtër se me vrap zunë njerimet! Si

Dëshmori Kombëtar
MUÇO QULI

në shumë ruste historike, kështu edhe ahëre u ndodhë zemër liq të eilët, për të mbushur inatet edhe qëllimet vetiake, kallë grindjë midis Ismail Qemalit edhe Esat Pashës edhe mundtuë të bindin Esat Pashën që të formonjë tjatër qeveri në Durrës me Shqipëria e mesme nënë sundim!

KRYE E IV.

Gjendj' e dëshpëruarë

As shuplaka e madhe që ju dha Shqipërisë, me padrejtësinë që vepërojti Konferenca e paqes, nuku u ndjeh kaqe shumë sa goditja e paamëshme e Durrësit! Vërtejt Konferenca e Londrës 1913 krijoĵti një Shqipëri të krastiturë, siç është sot, po përçarja e Durrësit tregoĵti që nuku meritonim as për kaqe.

Armiqësitë zunë midis të dy qeverive, për të tregtuar zotimin e fuqinë eilado, kështu që arrinë edhe në luftë vëllavrasje! Është një nga fuqet më të tmershme edhe më të zeza, prej të historisë kombëtare, me ngjarjet e abershme, të vepëruara në një kohë kaqe kritike kur se pjesa m' e madhe e Shqipërisë ndodheshe e pa liruarë nga ushtëritë Greko Serbo-Malëzezë.

Në këtë kohë zunë të vinë edhe Kontrollorët të Fuqive të medha, në Vlorë, për të kqyrur edhe organizuar Shqipërinë, pas vendimit të Konferancës, po mjerisht nga t' e zinin punimin, kur se votë Shqipëtarët u sillnin pengime edhe ngatërime? Nga këto shkaku Mali i Zi nuku desh t' e lironte Shkodrën, kështu që Fuqit' e Mëdha e shtrënguan të hiqet edhe t' e marin ato sundimin të Shkodrës dyke lënë për Qeveritar Amiralin Engles, Kolonel Filipsin.

Sërbet u hoqnë nga Poradeci dyke na dorëzuar Shqipëtarëvet, kështu që u bashkua me Elbasanin, i cili ishte nënë sundim të Vlorës. Poradeci u bë një qendrë për Korçarët e Kolonjarët refugjatë, të eilët prisnin dita me ditën xhrazjen të vëndeve tyre, prej

ushtërisë Greke. Mirpo lufta vllazërore po vazhdonte, për të mbushur egoizmat edh' inatet vetiake, kështu që pas kaqe goditjeve ra Elbasani në dorë të kryengritësvet, të cilët u bashkuan me qeverinë të Durrësit, kështu që edhe Poradeci u bashkua me Durrësin.

Babillonia po mbretëronte më gjithë anëtë, të së ngratës Shqipëri, edhe populli i gjorë nuku dinte nga cila anë të anonte, po desh nuku desh ish i shtrënguarë të gjyrmonte të fuqishmët e ditës, të cilët ç' këmbeheshin njëri pas jatrit. Kontrollorët po përpiqeshin t' i paqësonin qeveritë të Vlorës me të Durrësit, aqe më tepër për të lehtësuar ardhjen të Mbretit, të cilin e kish pëlqyer dhe zgjedhur Europa, po burrat patriotë preferonin prishjen të Shqipërisë, më mirë, se sa të bënin therori egoizmat edhe inatet e tyre vetiake!!!

Duheshe, pra, përsëri plaku i Shqipërisë, Ismail Qemali, që me mëndjen e tij të çkëlqyer të japë shëmbëll urtësie edhe patriotizme. Dipllomati i math u menjtua thellë që përpara atdheut duheshe të bënjë çdo therori, prandaj vendosi që të hiqet nga punërat edhe të largohet nga Shqipëria, për të lehtësuar barrën e rëndë, që kishin marë Kontrollorët, edhe me këtë mënyrë të sillte paqen në Shqipëri.

Nuku ndenji as pak në menjtime po thiri Kontrollorët edhe si u çfaqi qëllimin u dorëzojti fuqinë në dorë të tyre. Të mallëngjyer Kontrollorët përgëzuan burrin të Math për këtë therori, pastaj, si muar fuqinë në dorë, nënëshkruan një Proces-Verbal ku çfaqnin shërbimet e mëda si edhe theroritë q' i kish sjellë Shqipërisë, gjithë kohën e sundimit edhe aqe më tepër me therorinë të fundit. Kësisoj mori lamtumirë Plaku, prej së dashurës Shqipëri, edhe u hoth në Europë, që ku prapë vazhgonte mirëvajtjen të Shqipërisë!

Me të marë fuqinë në dorë Kontrollorët zunë nga vepërimet, dyke mbajtur në punërat Ministrit që ishin gjer të vinte Mbreti. Për të sjellë paqen e duhurë zgjodhë një Komision nënë Kryesi të Esat Pashës, i cili të vinte në Waldemburg të Saksonisë, për të i

oferuar Princit Wilqelmit të Wjodit kurorën të Shqipërisë, pas pëlqimit të Fuqivet të Mëdha. Komisioni arriti në Waldemburg edhe u prit me nderime të mëdha. Princi priti me gëzim të math kurorën që i oferonte kombi Shqipëtar edhe tha që paskëtaj jeta e Tij është lidhurë me fatin e Shqipërisë.

Me gjithë këtë grindjet, përçarjet edhe goditjet, midis Shqipëtarëvet, po vazhdonin se fari e mallkuarë kishte zënë rënjë të shëndoshë edhe nuku ç' kuteshe dot!

Korça do të livrohesha prej ushtërisë Greke po kujt t' i dorëzohesha? Xhandarmërisë Vlorës ose të Durrësit? Nga Vlora ishte dërguarë një kompani me 100 xhandarë, nënë Komandë të Major Mustafa Arnauteslit edhe Kapiten Gjilardlit, për të marë Korçën në dorëzim, po mjerisht gjetnë ndalime nga xhandarët të Elbasanit edhe Poradecit, edhe u shtrëngunan që të përçajnë malet me dhorë gjer arrinë në kufi të Korçës, më 25 Shkurt 1914. Qeveritari Grek Konduli, Shqipëtar prej të Greqisë, i dorëzoiti Korçën Xhandarmërisë Shqipëtare dyke çkëmbyer urimet e zakonëshme në të këtilla raste, më 2 Mars 1914.

Me 7 Mars 1914 arriti në Durrës Madhëria e Tij Wilhelmi i I, Mbret i Shqipërisë bashkë me Mbretëreshën, në sallutim të topave nga anijet e luftës, të Fuqive të Mëdha edhe të fortesavet të Durrësit. Populli me enthusiazmë edhe bërtime të pasosura I priti me të shkelur tokën e Shqipërisë edhe gjer rynë në Pallat që ishte pregatitur fort bukur.

Kontrollorët me të I urnar ndrëardhjen i dorëzuan fuqinë prej dorës tyre, kështu që Mbreti i ngarkojti karrën Turhan Pashës për të formuar Kabinetin. Kuneti u formua kësisoj: Turhan Pasha Kryeministër edhe i p. të jashtme, Esat Pasha i luftës e i brendëshmë, Dr. Turtulli i Arësimit, Prenk Bib Doda i pun. Botore, Myfid Bey i drejtësisë, Hasan be Prishtina i postavet, Dr. Adamidhi i financavet, Azis Pasha i bujqësisë.

Shqipëria gjithë festojti me gëzim të math ardhjen të Mbretit dyke shpresuar që paskëtaj vetëm lumtëria do të zotëronte ne e ngrata Shqipëri, pas kaqe vojtjeve. Mjerisht, ishte vetëm një pandihm që vareshe, mbi këtë shpresë, se me ardhur Mbreti të shkuarat do të haroheshin edhe së bashku, të rethuar reth Fronit, do të përpiqeshin për përparimin të atdheut. Mirpo zjari nuku ishte i shuarë por vetem i mbuluarë prandaj nuku priteshe përveç një shenjë që të pëlciste kazani që po zjente. Gazeta « Atdheu », të veteranit Jani Lehova me Milto Gurën, i hiqte vërejtjen qeverisë të marë masa të repta se zunë ku këtu ku atje nga nonjë lëvizje po nuku i jepnin nonjë rëndësi dyke i pandehur vendiake. Qeveria kërkonte që me mënyra qetësore të sillte prehjen, aqe më tepër që Mbreti i gjorë sa që kishte ardhurë. Edhe kur se këto vepëroheshin, në Shqipërin' e mesme, fare pa pandehur pëlcet kryengritja e Korçës brenda në qytet.

Këjo kryengritje nuku ka refim edhe shëmbëll në histori të përbotëshme! Organizatorët, të kësaj kryengritje, u treguan ca barbarë të dobëtë, të cilët për të mbushur qëllimet e tyre katilë vepëruan kryengritjen e Korçës për të i dhënë një ngjyrë patriotike. Mjerisht u xbulua më von, maska po si suall kaqe mjerime mbi gjindjen të së zezës Korçë!

Mundet që qeveria Greke të mos kish dijë, për këtë kryengritje, po provat që u zunë vërtetuan, plotërisht, që zyrtarë edhe Oficerë Grekë jo vetëm se kishin dijë po ata vetë e kishin organizuar, dyke përdorur për veglë popullin e mjerë, për të fituar famë e të linin emrat e pavdekura, në histori të Greqisë!

Vërtejt kanë ngjarë kryengritje edhe shkretime, po kanë patur një qëllim edhe një organizacie të atillë që kanë habitur botën edhe i kanë mprojtur, lëvduar e nderuar. Shtrëngime tiranike e të paduruara edhe dëshpërimi i fundit i ka shtyrë që të bëjnë kryengritje në për qytete, me qëllim që të fitojnë të drej-

tat e tyre, po jo kurrë që të bëjnë rëmnjë qytetet edhe të vriten vëlla me vëlla si ca armikë!

Kryengritja pra e Korçës nuku ka aspak nonjë lidhje me një qëllim të këtillë. Kur të ishte se populli i Korçës nuku desh flamurin e sundimin të tij, domethënë nuku desh të ronte i lirë po rob nënë flamurin Grek, atëhere munt që të kundërshtoheshe me armë në dorë, pa u ngritur flamuri i Shqipërisë, edhe jo si shkuan ditë e të pëlcasë pa nonjë shkak kryengritja brënda në qytet.

Besojmë që është e nevojshme, për të rinjtë edhe për pritmjen, që t' u rëfejmë me pak fjalë kombësinë të Korçes si edhe rjedhjet histori e. Korça është një qytet i kulluar Shqipëtar, pa as nonjë të huaj, edhe përbëhet nga të Krishterë edhe Muhamedanë dyke patur shumicën të Krishterët. Brez pas brezi stërgjyshët kishin shkuar në një dashuri e vllazëri, të pa shëmbëlltë, edhe as m' i vogli episod nuku ka ngjarë nga shkaku i ndryshimit fetar. Bajramet, Pashkat, dasmat, gëzimet si edhe hidhërimet do t' i kapërxenin së bashku vëllazërisht.

Muhamedanët sido që kishin fuqinë në dorë prej qeverisë Tyrke, me qëllim diallëzie, kurrë nuku e kishin përdorur kundra vëllezërve tyre të Krishterë, kështu që dashuria edhe vëllazëria mbretëronin në Korçë. Edhe në çeshtje qeveritare bashkoheshin, kurdoherë, dyke mprojtur nevojat edhe enteresat e vëndit.

Për fat të zi armikët nuku e shëkonin me sy të mirë, këtë dashuri, edhe nuku e pëlqenin përparimin të Korçës, prandaj gjuhanin që t' u çfaqeshe i pari rast për të përfituarë që të mbillnin mollën e grindjes e të përçarjes! Ky rast u ardhi në dorë edhe me vrap zunë nga vepërimet. Tyrqit edhe Grekrit, armikë sekullorë midis tyre, u bashkuan përnjerjesh vetëm e vetëm për të mbushur qëllimin të përbashkëtë që t' i përçanin Muhamedanët nga të Krishterët edhe t' u mbillnin mollën e grindjes e të armiqësisë! Ky ishte programi edhe qëllimi i Tyrqvet edhe Grekëvet jo ve-

tëm kundra Korçës po gjithë kombit Shqipëtar, po Korçën e kishin pengim edhe hale në sy, prandaj ju turë Korçës dyke përdorur ç' do mënyrë edhe propagandë.

Rasti, i kaqe pritur, u çfaq me Konferancën e Berlinit, pas luftës Russo-Tyrke, kur zunë edhe Shqipëtarët të xgjohen nga gjumi i rëndë, ku i kishin shtënë, edhe të kërkojnë edhe ata të drejtat e tyre kombëtare. Këjo ishte vdekje për Tyrqinë e Greqinë, aqe më tepër u drodhë kur Shqipëtarët zunë të shtypnin libra shqip në Stamboll, prandaj u bodhë në luftë për të farosur ç' do ndjenjë kombëtare, që kish zënë të ngjallet në zëmrat e Shqipëtarëvet, po më tepër kundra Korçarëvet që rëmbyen kryesinë, si në mërgim si në Korçë brënda!

Më 1881 viziton Korçën i mallkuari Dervish Pashu, armiku m'i math i kombit Shqipëtar, edhe, en dit që ndenjti, nuku pati tjatër punë e qëllim përveç të këshillonte Muhamedanët që t'i urejnë të Krishterët, se janë armikë, edhe të largohen nga bashkë punimi edhe më tepër nga gjuha shqipe, e cila është kundra fesë Muhamedane! Me këtë rast përnduhu nishane edhe mjaft të bola në për Hoxhallarët edhe fanatikët.

Më tjatër anë Greqia, me anën të Fanarit edhe përkrahjen të qeverisë Tyrke, zuri të kallë fanatizmën të Krishterëvet, me anën e fesë edhe shkollavet, të cilën nuku e dinin as që e kishin dëgjuar nonjëherë. Pa si qeverla Tyrke e çkatërroji shoqërinë të Shqipëtarëvet, në Stamboll, edhe ndaloji ç' do botim në gjuhën shqipe, flamurin e rëmbyen Shqipëtarët e Bukureshtit, afër që të gjithë Korçarë me qarkun e Korçës, formuan shoqërinë «Drita» bleně një shtypëshkronjë të tyre edhe zunë të botojnë librat shqip, të cilat i përndahnin darovisht, pas statutës të shoqërisë.

Korçarët e Misirit e që gjetkë me gëzim të math u bashkuan, në këtë lëvizje kaqa të shenjtë, edhe me vrap zunë të fillojnë shoqëria e të përhapin ndjenjat kombëtare. Le të përmëndim që në Misir jetonte i pavdekuri patriot Kthim Mitkua nga Korça, autori i

«Mbletës Shqipe» i cili kish që më 1875 që meresho me gjuhen Shqipe.

I pavdekuri mirëbërës Korçar, Nastas Lakçeja, përveç dhuratisë q' i bëri shoqërisë «Dritës», në Bukuresht, i dhuronte edhe qytetit tij lindjak një sumë të madhe, prej 10.000 lira Tyrke, me kondití që të klitëshe edhe gjuha shqipe bashkë me gërqishten në shkollat e Korçës. Fanari me të mësnar këtë proponim këshillon Dhespotin me Pleqësinë që me as nonjë mënyrë mos pranojnë këtë dhuratë. Edhe një të Djelë i tregojnë popullit, mbledhur në Kishë, dhuratinë të Lakçes dyke i thënë bukuroshët kësisoj: dhuqetia duhet të na gëzenjë të gjithëvet po duhet të dijmi edhe këtë që, dyke pranuar të hollat, duhet të ndryshojmë edhe fenë, domethënë të bëhemi Tyrq!!!

Pa fjalë që një proponim të këtillë, të cilin na treguan Dhespoti me sharllatanët Dhimogjerontë, nuka e pranuan edhe q' atëhere hyri një fanatizmë e madhe në të Krishterët. Në për Kishrat gjithë këndimet e Ungjillin, që thuheshin shqip, i ndaluan, në për shkollat mësonjësit, që ishin Shqipëtarë edhe i mësonin nxënësit me gjuhën grëqisht edhe shqip, i nxnar edhe mall Grekë edhe vunë gjobë, në nxënësit e nxënëset, për ç' do fjalë që të kuvëndonin shqip!

Më 1886 pas shumë përpjekjeve u dha lejë, prej Stambolli, për të u çelur e para shkollë shqipe, në Korçë, edhe pas 3-4 vjet u çelë 5 në Kolonjë, 1 në Starovë edhe 1 në Qytezë të Devollit. Shkollat zunë të përparoninme gjithë ndjekjet e mallkimot, me kutmn edhe pishë, që bëheshin në për kishrat edhe Xhamitë kundra të pabesëve kombëtarë, po qeveria Tyrke nuka i shihte me sy të mirë këto shkolla, prandaj i mbyllë edhe zuri një ndjekje të reptë kundra kombëtarëvet edhe ç' do ndjenjë kombëtare.

Q' atëhere ryri grindja e madhe në Korçë dyke u përçarë populli në Kombëtarë, Grekomanë edhe Tyrkomanë, të cilët shëkoheshin si armikë midis tyre.

Korça pra me bijt' e saj të mërgimit meritojnë

faqen e parë të rilindjes Shqipërisë, edhe nuku duhet kurrë mohuar, që po të mos ishin Korçarët vallë do të ishin përhapur ndjenjat kombëtare edhe zot të kishim një Shqipëri të lirë!

Përpara pra se të lironin Korçën, Grekrit, kishin ndarë armë në për grekomanët me të shënuar që t' i kishin me vehte. Për veç kësaj, në ikjen e tyre, kishin lënë mjaft ushtarë, gjoja për të mbledhur municionët që kishin mbetur edhe për të ngritur të sëmurt që ndodheshin në spitalet. Qeveria e Korçës as pak nuku e shkonte nër mënt për nonjë lëvizje kryengritëse, po kërkonte me ç' do mënyrë paqësore, që qysh edhe qysh, të sillte vëllazërinë, midis popullit të Korçës, nënë hijen të flamurit kombëtar.

Mirëpo Greqia, me anën të komitetit organizator, vepëronte si brenda në qytet ku kliste fshehtazi ushtarë edhe andarë, kështu edhe në qarkun e Korçës po mblidhesbe fuqi e regullshme prej ushtërie që në shenjën e parë, që do t' u jepeshe, të brendëshmit të vraponin të zinin Teligrafinanën, Prefekturën edhe gjithë zyrat e të jashtmit të rethonin Korçën për të mos i ardhur nonjë ndihmë, në qoftë se bënte nonjë kundrështim xhandarmaria edhe Shqipëtarët kombëtarë të cilët kishin, pas zaptimit Grek, gjithë Muhamedanët që iqeshin për Tyrkomanë.

Pllani edhe dita ishin vendosur për ditën 7 Prill, dita e Vangjelizmoit, kur është proklamuarë kryengritja e Greqisë më 1821, po pa pandehur u xbulua më 5 dit përpara edhe plasi në mest të natës. Kryekomiseri i Policisë, Themistokli Gërmënji, për siguri edhe qetësinë të qytetit do të kqyrte për natë qytetin për të u siguruar në mbushesbe plotërisht detyreja q' u kish besuar policistevе edhe vetëdashësvet. Kësisoj fati shpuri një natë në një ndhë tek shkonin nja 10 shpërt të veshur me roba andarçe, të cilët me armët në dorë osmin me gadale nënë strehë të shtëpive. Pa u dhënë zë i gjyrmon gjer sa rynë në një shtëpi të xbruzëtë.

Me vrap Themistoklin mbleth shokë edhe rethon

shtëpinë për të u dhënë, po atu përnjerjesh hapin zjarr edhe kësisoj plasi kryengritja më 2 të Prillit. Ajy tmor nuku tregonet dot kur se nga gjithë shtëpitë zunë të xbrazen armë gjithë natënë. Në mëngjes një shumicë e mudhe e armatosuré mblidhet në Mitropoli për të proklamuar bashkimin me Greqinë. Abdyl Ypi, zëvëndës Prefekti, bashkë me Themistoklinë i këshillojnë me urtësi po më kot se lufta vazhdonte pa kumandë midis kryengritesvet nga shtëpitë. edhe xhandarmarisë e cila u forcua përveç kombëtarëvet të Korçës edhe me vetëdhsësit që vrapuan nga fshatrat. Lufta mbajti tri dit e tre net dyke u vrarë mjaft njerës, midis cilëvet Vasil Trebicka me Rizn be Biblishtin kur mbushnin detyrën e tyre si vetëdhsës, Kola Kotta Xhemalin edho të tjerë, nga të dy anëtë. Kryengritësit qëllonin që të zinin telegrafin e Prefekturën po gjetnë një kundrështim të reptë nga ana e xhandarmarisë e kombetarëvet, dyke u plagosur në dorë edho një Oficer Hollandez.

Si e panë që ndihmë ushtëriake nuku u vinte që përjashta, pas programit, zunë të jepen mëhallë pas mëhalle edho lëftonin vetëm ushtarët edho andarët Grekë që nga brigjet të Sh. Thanasit edho Sh. Klisë.

Në Sh. Eli u bë një luftë e reptë se ushtëria Greke kish zënë vende të forta, dyke patur edho Bushon me vehte për qeveritar të Korçës, po u thyen dyke lënë mjaft të vrarë pas tyre. Në këtë luftë tregoji një trimëri të mudhe plaku i dëgjuar Kapitan Kaja me shokët e tij. Një ushtëri tjatër e bashkuarë me andarë kërkonte të rynte nga gryka e Mborjes po u thye edho zuri Dardhën po u ndoqnë edho që këtej, nga Mborjarët me Dr. Hakinë, Qemal Banushi, Alin me Ibrahimin edho Gorarët.

Natën e fundit të Kryengritjes andarët edho ushtarët Grekë kishin vepërnar ca masakra të patreguara në mëhallë të Vlehve ndanë Korçës. Kishin copë'nar barbarisht Papa Lambron Bullamaçin, priftin të Vlehve, një luftëtar i fortë për çeshtjen Shqiptare.

Bashkë me priftin kishin masakruar edhe të vëllanë Sotir Bullamaçin edhe Vasil Tallabakun. Gratë i munduan që të tregonin të hollat edhe u muar çfarëdo që kishin nga gjërrat e arta e të argjënta që kishin. Këto u gjentnë në ushtarët e regullshme edhe andarët Grekë, të cilët u zunë të gjallë edhe u burgosnë.

Pas qetësisë të Korçës luftërat zunë në Kolonjë edhe përtej Dardhës edhe Arezës 3 orë lark Korçës. Në luftën të Arezës nga ana tonë ishin Demir Aliu Areza, Jashar be Starova edhe Kapitan Kajua Babieni, të cilët me një grusht luftëtarë u qendruan burrërisht një ushtërie të madhe e të regullshme Greke, të bashkuar edhe me një shumicë andarësh. Lufta mbajti një ditë pa pushim edhe me së fundi u thyen Grekët dyke lënë mjaft të vrarë. Nga ana tonë u vranë 2 veta edhe 3 të plagosurë.

Lufta e Kolonjës mbajti 3-4 dit se një ushtëri e madhe Greke e përndarë njëra nënë komandë të Majorit Varda, me 800 shpirt, tjatra nga ana e Vakëfevet bëjnë një goditje të reptë për të i hyrë Korçës po më së fundi u dërmuan Grekët edhe të thyer arrinë gjer në Mes të Urave, të ndjekur prej Shqipëtarëve që përbëheshin prej xhandarmarisë, nënë komandë të Majorit Mustafa Aranitasit, prej Salih Butkës me shokët e tij edhe me filloshqiptarë Amerikan Spencerin, Kole Rodhes e Mina Gramenos etj, prej Qani be Ypit me shokë, Mehmet Dusharit e gjithë Kolonjarëve luftëtarë.

Grekrit lanë mjaft të vrarë edhe me të ikur për siguri doquë qytetin Leskovik pa si e rëmyen. Edhe nga Shqipëtarët u vranë 10 shpirt midis cilëvet Qani be Ypi edhe u plagos rëndë Mehmet Dushari e 4 shokë. Lufta do të vazhdonte po një telegramë nga Durrësi, prej Esat Pashës lajmëronte që u lith armëpushim se Komisioni i Kontrollit ka vajtur në Korfus për marëveshje me Zografon.

Këjo lajmë edhe ky urdhër ranë si rufeja mbi Shqipëtarët, të cilët përparonin po u shtrënguan të pushojnë luftën edhe të caktojnë një kufi sa kohë të

mbanjë armëpushimi. Më tjatër anë populli i Korçës bashkë me qarkun mbajnë një meting të math edhe zgjedhin delegatë Midhat Frashërin e mua për të vajtur në Durrës që të protestonim tek Mbreti, Ambasadorët, edhe tek Komisioni Kontrollor kundra venomeve që kërkonte Greqia të kish në Shqipëri.

KRYE E V.

Mbreti shkon nga Shqipëria

Kur se këto ngjisnin në Korçë edhe në krainat e saj në Durrës xbalonte një pregatitje kryengritëse prej Esat Pashës. Oficerët Hollandezë me xhandarmarinë e shumë vetëdashës kombëtarë rethojnë shtëpinë të Esat Pashës, ku njerzit e tij kundrështohen me armë edhe vetëm pas bombardimit jopet i gjallë. Ministri i Italisë Baron Alioti përzjehet edhe kësisoj e lirnun Esat Pashën edhe shkon për në Napoli dyke dhënë fjalën që naku do të kthehet kurrë në Shqipëri.

Pas dy dit të largimit të Esat Pashës, me 21 Maj, pëlcet kryengritja e pregatiturë në Shjak edhe në Kavajë ku ishin mbledhur fanatiket. Të forcuar i afrohen Durrësit edhe zënë goditje nga të dy anëtë ku u vranë kaqë trima, vëlla me vëlla, njëra anë dyke lëftuar për mendjtimin e kalbur që të sjellin Tyrqinë prapë, edhe tjatra anë lëftonte për flamurin kombëtar e për vetëqeverimin të Shqipërisë.

Në këto goditje ranë dëshmorë Kapiteni Kamber Sejdini nga Elbasani, Como Shara nga Vlora, Zef Arapi edhe Haki Glina! Më 4 të Qershorit rebelet Osmanllinj kërkojnë nga Kontrollorët që të largohet Mbreti nga Shqipëria se ndryshe do të vazhdojnë luftën. Kryengritja po përhapeshe në gjithë Shqipëria' e mesme pa ditur as ata të mjerë ç' kërkonin.

Më 15 të Qershorit behet një luftë e rreptë afër Durrësit nga të dy anëtë me qëllim që të zapëtonin

kryeqytetin. Bëhet një luftë e reptë edhe dëshpërnarë gjer sa u kthyen rebelet dyke lënë shumë të vrarë e të plagosur. Edhe nga ana e xhandarmarisë edhe vetëdashësvet u vranë edhe u plagosnë njafta, të cilëvet u jepte ndihmën i pa-përtuari atdhetar Dr. Nikollaq P. Zografi.

Koloneli Hollandez Thomson tek po kqyrte istiknet edhe jepte kumandë në ushtarët ma edhe ay i vrarë.

Kryengritja po përhapeshe e në Myzeqe edhe vazhdonin që t' i vinin Beratit. Fejzi Alizoti më lutet mua edhe të pavdekurit patriot Grigor Cilkës që të vinim edhe neve me një top nënë komandë të një Oficeri Gjerman, më tepër që të këshillonim të Krishterët në qetësi. Midhat Frashëri pranojti edhe hyri në Ministri të dytë të Turhan Pashës kështu që mbeti në Durrës.

Në Fjer n mbloth një turq e madhe nga Vlora edhe nga Berati dyke patur për Kumandarë Kolonellet Besim Koken edhe Zia be Beratin. Atje mësuam që përtej Viosës ishte me rebelet edhe Bektash Cakrani me 200 shpirt edhe që Ilundrat i kish zapëtuar Bektashi. Këjo gjë, e pabesuarë, na pikëllojti në zemër prandaj kërkuam lejë që të vinja unë me Cilkën të hasëshim me Bektashin përpara se të goditeni, me qënë që nuku na besohesho kurrë që bashkëluftëtari ynë i vjetër të kish rënë në të këtillë gabim të pandjerë.

Proponimi ynë u pëlqye prej të ndyerit Bexhet Nepravishtës, Prefekt i Beratit e të tjerëve e shkuam me vrap. Me të arrirë në Viose pyesim rojtësit të Ilundravet për Bektashin e na përgjigjen që Bektashin e kanë mbyllur në kishë të Libofshës. U thomi që të lajmërojnë Bektashin që është Mihal Gramenna me Grigor Cilkën edhe kështu pas pakë vjen Bektashi më 10-15 shokë edhe dergon Ilundrën të na marë. Puthemi e Bektashi dyke qarë si nonjë foshnjë na tregon pësimet që kish hequr nga ata që ishin armikët të Shqipërisë edhe tuni e quanin tradhëtor!

Si e ngushëllnam i thamë që detyra e kombëtarëvet të vjetër është të hedhin prapa krahëvet çfarëdo, se

atyre u dhembet Shqipëria, kështu që si na tregon ku duhet shtënë me top kthenemi edhe u rifejmë bisedimin edhe marëveshjet që bëmë. Që me natë shknam që të gjithë edhe pas dreke zuri topi të bombardonjë. Me vrap ikin rebelet edhe vjen Hundra për të na hedhur përtej. Arrimë në të ngrysur në Monastir të Ardenicës, për mbi një breg të naltë shumë, që ku dukesha Myzeqeja si nonjë panoramë.

Si ngritmë topin e xbrazmë 5-6 here në erë për të lajmërnar popullin që t'i përmajot qeverisë. Vendosim që në mëngjes të përndahen komisionë paqësorë për të mbledhur armët edhe për të i këshillnar në qetësi.

Topi xbriti kundrejt Karbunarës me luftëtarët që ku dukeshin rebelet për mbi brigjet. Në një komision paqësor isha edhe unë, Cilka, Corumi nga Vlora, Lazo Bozo nga Kolonja e Myzeqesë e të tjerë. Vamë në Bubulinë e zumë të mbledhim armët me urtësi, kur këtu ishte thënë të ngjasë i pari episod fatzez, edhe solla nër mënt fjalët të Bektash Cakranit që më tha në Ardenicë që, në qofte të vëpërojmo me urtësi do të fitojmë, ndryshe jemi të humburë.

Tek mblithnim armët vjen Zia beu me 50-60 Smokthinas edhe urdhëron të djegin shtëpinë të prifit edhe myftarit me qënë se Bubulina ishte ciflig i Zia beut edhe kish mërira kundra priftit e myftarit që në kolë të Sandimit Sërb. Ishte mjaft ky urdhër që të përhapet zjari në të gjithë këtë dyke plaçkitur e rëmbyer gjëra e gjallë. Lufta u ndez kundrejt Karbunarës me rebelet ku vriten e plagosen mjaft, midis eilevet Seit Qemali edhe si për çudi shpëtojti Nuredin be Vlora dyke ju vrarë kali. Dr. Vasil P. Zografi porente si në fushë të luftes si në Spital të Fjerit për të u dhënë ndihmën e tij të plagosurvet.

Lufta plasi edhe gjetkë pa nojë komandë e pa nonjë regull edhe shumica e luftëtarëvët u përndah në për fshatrat për të pjekur mishra e pula deti edhe nunë pas të plaçkiturit. Një pleqësi ardhi nga Karbunara e Lushnja dyke kërkuar pushimin e luftës edhe zo-

toheshin ata të sillnin qetësinë edhe së bashku t' i vinin qeverisë ndihmë në Durrës. Mirpo komandantët nuk e pranuan edhe kësisoj rebelet u forcuan ca më shumë me gjithë popullin të Myzeqesë, të cilëvet nuk u mbeti tjatër përveç vdekjes, pa si shtëpitë na diqnin edhe gjënë na rëmbenin!

Ato të këqia që më panë sytë në Myzeqe varrit ja kam për të treguar! Të mërzitur, nga këto ngjarje, edhe dyke parë që e thyera ishte e sigurtë vendosmë me Cilkën të kthehemi në Fjer edhe q'atje në Vlorë. Shkuam si i thamë Besim Kokës i cili na dha një letrë për Fejzi Alizotin e na u qa që vetëm një pakicë luftëtarë kishin mbetur. Shkuam me gadale edhe si u drekosmë në Kolonjë, në Lazo Bozua muarm të përpjetën e Ardonicës edhe si kapërxyem Viosën arrimë ngrysur në Fjer po mbetmë të habitur kur panë një shumicë të madhe të armatosur edhe të tjerë po vinin të tmerruar e me nxitim.

Shkaku ishte se ishin thyer, ndyrësisht, edhe i kishin vënë përpara dyke bënë pelat të ngarkuara me plaçkat që të shpëtonin nga vdekja, kështu që mbetnë mjaft të vrarë edhe mjaft u mbytnë për të kapërxyer Viosën. Me të këtillë katastrofe edhe rëmajë përfundoj lufta e Myzeqesë! Kumandarët me Oficerin Gjerman i gjetmë në Konakët të Vrionasvet, ku ndodheshin Fejzi Alizoti me Bexhet Nepravishtën edhe u tregonin hidhërimin që nuka muntnë të shpëtonin topin. Sa për katastrofën deshnin t' ja ngarkonin Bektash Cakranit po unë me Cilkën protestuam për këtë padrejtësi edhe faji, thamë, u ngarkohet vetëm Kumandarëvet.

Bektashi ardhi më vonuar me shokët e tij, edhe me qënë frikë mos plaçkitnin tregun të Fjerit, Fejzi bau me Bexhet bënë ja ngarkuam barrën Bektashit si edhe qeverimin. M' u lut Bektashi të qëndronja edhe unë se ishte sigur që në pakë ditë do të sillnin qetësinë e do të muntnin t' i ndihmonin Durrësit, po me qënë tepër i mërzitur shkova për në Vlorë.

Në Vlorë kisha 4-5 dit edhe nuku kisha vendosur

për ku të shkonj, Durrës ose Korçë, kur një ditë dalin në skelë ca atdhetarë, prej Amerike, midis cilëvet shoh bashkëluftëtarin të vjetër Vangjel Gjikën me zonjën e tij Thinë edhe me vajzën Tefta 3 vit edhe çunin Gjorgji prej 4-5 muaj. Vangjeli pas prishjes 2-3 herë nga qoveria Tyrke mori fëmijën edhe shkoçti me 1913 për në Amerikë. Edhe këtu ju përvesh luftës patrioti se «Vatra» me «Djellin» kishin mbetur në dorë të Lambi Çikozit, Vani Çekanit edhe Thimi Naçit, me qënë që Faik Konica, Fan Noli edhe Kristo Floqi ishin bedhur në Europë, ku bisedoheshe çeshtja Shqipëtare. I ngarkuan menaxherinë Vangjelit edhe me konferencen e përpjekje ringjalli «Vatrën» e «Djellin» edhe ngriti shtypshkronjën me mashina e vegla të reja, për të cilat e ndihmonin me gëzim Shqipëtarët.

Pas ardhjes të Mbretit ju ngrit mëndja, mer fëmijën e kthenet në Shqipëri. Vendosmë e shkuam për në Korçë, po në qafë të Berzeshtit ranë në dorë të Osmanllinjvet të cilët na mbyllë në kishë. Atë mbrëma na lanë të qetë si ardhi një tabor me flamurin të Tyrqisë edhe si thirë tri herë: çok jasha Patishah, në obor të kishës! Më tepër se të gjithë unë dridhesha si purteka se e dinja ç'më priste po të më dinin. Në mëngjes na nxjerin e pyesin edhe unë me Vangjelin i thomi kumandantit Çerçit, nga anët të Elbasanit, që kthehesha nga Amerika për në shtëpi edhe jemi me miletin i cili përpiqet për Babën. Unë kisha qylaf të bardhë po kumandani urdhron të mu çjerin se kanë të drejtë të mbajnë kapolla. Na thotë që të jemi gati se nesër ose pasnesër na dërgon në Shjak edhe ç'atje të shkonim me ndihën të Elbasanit.

Aman e dermasa nuku dëgjonte kumandanti me gjithë që e përëndueam në qell me të e qejtur Pasha edhe Bej, kështu që rymë në pllojat e kishës të dëshpërmar po më tepër Vani Çani edhe Kristaq Bratkua se ishte i sëmurë. Trimëresha shqipëtarkë Thina e Vangjel Gjikës u jepte kurajo dyke thënë që më në fund ç'do të bëjnë përveç se të na vrasin? Ditët

shkonin se rebolet lëftonin që të zapëtonin Beratin e vetëm ca nga kapitanët të krishterë na vizitonin e na shurdhonin veshët nga trimëritë edhe që sot ose nesër bije Berati. Një brëma e kishin djegur gushnaqin nga hidhërimi edhe u thoni me Vangjelin kapitanëvet: Mirë Tyrqit që dasn Tyrqinë po juve kanrë qysh e doni? Qoshnë e na thonë kësisej, si i kishim gjetur mjaft për shëndet të tyre edhe i lëvdonim: që ata lëftojnë pas programit të Dhespotit e Korfuzit, në faqe si për Tyrqinë po qëllimi është që dyke lëftuar Turqit me Turqit do të rynë më nj' anë Grekët e më tjatër anë Sërbët edhe atëhere do të jemi nevo të zotërit e vëndit.

Qëllimi edhe programi ishte i vërtetë! Osmanllinjtë u çelnin rugën armiqëvet.

Pas ca luftëra të repta e të përditëshme, reth Beratit, u thyen Osmanllinjtë edhe shohim të na vinjë Xhemali, i vëllaj i ruajtësit të fshatit, i cili bëhet i paditur e na thotë: kush u ka mbyllur këtu? Nuku e dinë që kanë vulosur të shtatë Mbrotërit' e Mëdha për Shqipërinë edhe kurr nuku bëhet Tyrqi? Mirpo frikën kush na e nxirte? Vetëm atëhere besnam kur shohim dy xhandërma me flamurin në dorë besnam edhe si i përgëzuam për trimërin' e tyre me vrap shkuam në Berat, pas 10 dit në pllogat e kishës.

Me të arrirë në Berat më thërret Bexhet ben, Profekti, në Kala ku lëftonte kundra rebelevet. Bisednam gjër' e gjatë mbi gjendjen kritike që shkonte Shqipëria. Kalanë e mbanin me topin të Ramazanit edhe me burrërinë të Kapiten Veis Suvanit i cili mbetur vetëm me 20-25 shpirt po qendronte i patundur. Bexhet ben më thotë të ri në Berat edhe 2 ditë se do të më japë ca të holla për në Korçë e do të më dërgonjë me 3-4 kalorës. I ndyeri Bexhet be e dinte për Korçën po nuku desh t' e përhapë edhe unë pa shkuar nër ment gjesendi u rëxova në qyet.

Të nesërmet ishte një pamje e tmerueshë! Mijë burra e gra me foshnjat në krahë vinin nga Korça

për në Berat. Ishin muhaxhirët që kishin lënë shtëpitë e kamjet për të shpëtuar jetën e tyre, nga Grekët e Osmanllinjtë. Midis tyre ishin Pandeli Vangjeli, Prefekt' i Korçs, Abdyl Ypi, Themistokli Gërmënji edhe vetëdashësit midis cilëvet vëllezërit e mij Petrua, Minaj edhe Koçua të cilët kishin marë edhe gruan time Niqka. Mësonj nga këta që pas luftrave të repta që kishin patur me Osmanllijtë ardhur nga Elbasani si edhe me Grekrit u shtrënguan t' e lënë Korçën të cilën e muar Grekrit me 8 Korik. Në këto luftëra u vranë edhe Zalo be Prodani edhe trimi i trimavet Gani S. Butka.

Osmanllinjtë të forcuar me ndihma të rea ju turë përsëri Beratit edhe pas 2 dit luftë ku muar anë edhe vetëdashësit e Korçës, nënë Themistokli Gërmënjin, u shtrënguam t' e lemë Beratin të bjerë në dorë të Osmanllinjvet. Shkuam gjithë natën në për plumbat edhe arrimë në Blash pas dreke. Deshnim të qendronim po Kapiteni Qani Starja na këshilon te shkojmë që të kapërxenim Viosën, se ishim në rezik me patur edhe gra me vete. Arrimë më të ngrysur po lundrarët theshnin për nesër se ishin të lodhur edhe ish natë. Ca më të trembur edhe më tjatër anë më të u dhuruar Pandeli Vangjeli na hodhë pertej që të gjithë gjer më të gdhirë.

U çëlothmë mirë edhe shkuam në Vlorë se gjëkundi nuku kish mbetur qetësi. Anarqia edhe rëmuja zotëronin në fatzeza Shqipëri nga bijt' e saj! Në Tepelenë të tjera luftëra bëheshin me Grekërit pranë Kodrës ku kishin qendruar Shqipëtarët. Më përpara kishin arrirë Shqipëtarët gjer në Monastir të Cepos 2 orë lark Gjinokastrës edhe pa dyshim me përparimin që kishin marë do t' i rynin Gjinokastrës, po një ushtëri e madhe me topa e mitralioza i thyen Shqipëtarët edhe qendruan në Kodrë.

Në këto luftëra Çerçis Topulli tregojti një trimëri të madhe si edhe në Berat që i nxuar Osmanllinjtë. Mjerisht nuku kis mbetur as për trimëri as strategji

se rebeshi e kish marë Shqipërinë! Togje, togje po vinin muhaxhirë barra e gra, të ngarkuar me foshnjat, po vinin në ullinjtë të Vlorës për të shpëtuar jetën!

Gjendja pra arriti në orën e fundit edhe Ambasadorët me Kontrollorët mbajnë një mbledhje edhe vendosin të këshillojnë Mbretin që të shkonjë, pa si Fuqit'e mëdha nuku munt t'i japin nonjë ndihmë në një gjendje kaqe kritike. Më 2 Gusht i çfaqin Mbretit monjtimet edhe këshillat, të cilat u përgjegj Mbreti që do t'i studionjë e bisedonjë me Ministrit.

Më 14 Gusht pëlcet lufta Europeane kështu që vendosnë më 19 Gusht të përcjellin Princin trashëgimtar Skënderbej edhe Princesën Eleonora, në Gjermani, edhe Mbreti me Mbretëreshën shkuan nga Shqipëria me 3 të Shtatorit, domethënë pas u ë të mbretërnari prej 5 muaj edhe 26 dit plot trabullime. Mbretëresha qante si nonjë foshnjë, gjer hyri në vaporin të luftës Italian «Mizurata», me gjithë ngushëllimet të Turhan Pashës e Sami be Vrionit, Shumbellumi i Pallatit edhe besnikn gjer në orën e fundit.

Shqipëria mbeti pa Mbret e vetëm në mëshirë të Perëndisë!

KRYE E VI.

Shkelja edhe krikrijimi në Shqipëri

Mjerimet edhe gjithë të këqijat në vënt të pushonin, pas ikjes të Mbretit, më tepër po shtoheshin ne e ngrata Shqipëri. Gjakderdhja, midis vëllazërisë, vazhdonte edhe anarqia e rënuja mbretëronin më të katër anëtë! Të tretën ditë, pas ikjes të Mbretit, rebellet Osmanllinj rynë në Durrës edhe ngritnë flamurin të Tyrqisë!

Me gjithë këto marrëzira edhe vepra andikombëtare shpreconin që paskëtaj si muar edhe Vlorën Osmanllinjtë do të përkujdeseshin të paktën për qetësinë të vëndit. U pandeh që dyke u formuar një pleqësi

qeveritare, në Durrës, nënë Mustafa Ndroqin do të vireshe një regullim, po Esati nuku fiute edhe niset ma anën të Greqisë vete në Serbi edhe që nga Dibra, si mori me vete njaft Dibranë e të tjerë Shqipëtarë, arrin në Durrës më 19 Shtator 1914. Në krye Mustafa Ndroqi me shokët e tij nuku deshnin t' i dorëzonin fuqinë në dorë Esatit, po Esati u forcua edhe mori frenë në dorë dyke e njojturë për kryetar.

Në Toskëri edhe në Gegëri Grekrit më nj' anë edhe Sërbët në tjatër anë diqnin, vrisnin edhe plaçkitnin të njerët Shqipëtarë, të cilët të dëshpëruar mnar aratinë, ca në Vlorë edhe ca në Shkodrë me shprosë që të gjenin sigurimin të jetës. Shumë të tjerë, nga frika, u bodhë në Itali kështu që qytetet Brindisi edhe Bari zjenin nga Shqipëtarët, të cilët shprehnin që Italia i kish për të përkrahur edhe më ndihmën të saj të ktheheshin në Shqipëri. Në Shkodrë ngjasën trubullimo edhe vrasje midis kombëtarëvet edhë fanatikëvet Osmanllinj që kërkonin të ngrihnin flamurin të Tyrqisë, po më së fundi u dërmuan nga kombëtarët edhe valoji flamuri i Shipërisë gjer sa rynë Malezisët në Shkodrë më 14 Qershor.

Kur të çmëndurit fanatikë përpiqeshin të ringjallnin Tyrqinë edhe i kishin vënë kazmën atdheut, lëkura e Shqipërisë kishte dalë në mezat me rastin e luftës Europeane. Fuqitë qendrore i proponoin Italisë gjithë Shqipërinë, në qoftë jo vetëm se nuku mër anë në luftë, si Aliatë, po edhe në qëndronte neutrale, po Italia pa u marë vesh asjer ushtëri më 25 Dhjetor 1914 edhe zapëton Vlorën. Në Londrë nënëshkruet një marëveshje, midis Aliatëve, me të cilën Shqipërinë e ndahnin midis Italisë, Greqisë edhe Serbisë, kështu që Shqipëria u bë shkelja e të gjithëve edhe fusha e luftës në Ballkan.

Me qënë që Greqia qendronte neutrale edhe Aliatët dyshonin mbi qendrimin të saj ushtëria Italiane përzuri Grekët nga Shqipëria e Jugës, përveç se Korçën të cilën e zaptoqti ushtëria Franceze edhe përzuri

ushtërinë e zyrtarët Grekë. Në Shqipëri të Veriut ku kishin ryrë Sërbët edhe Maleziasit, si për të mprojtur Esatin nga rebellet, i vuri përpara ushtëria Austriake edhe si zaptojti Shkodrën arriti në Durrës. Kështu pra gjithë Shqipëria u përça midis lëftonjësvet Aliatë edhe Qendrorë.

Më 1916 Themistokli Gërmënji, i cili ndodhoshe në Poradec me shokët, meret vesh me Francezët edhe vjen në Korçë ku ngriti flamurin kombëtar më 10 Dhjetor 1916 edhe proklamohet Kazaja e Korçës vetëqeverimtare. Nënëshkruet një protokoll midis Kolonelit Frances Descoins, Themistokli Gërmënji edhe këshillës qeveritare që independenca e kazasë Korçës do të ishte nënë mprojtje të Francës. Qeverimi do të ishte në dorë të këshillës; gjuha zyrtare do të jetë shqipeja, si në zyrat ashtu edhe në shkollat. Themistoklin emërohet Prefekt i Policiës Korçës edhe zunë nga vepërimet. Mjerisht intriguatët edhe armiqët të kombit përdorë gjithë mënyrat të poshtëra, kundra Themistoklit, gjer i bintnë Francezët edhe e dërgojnë në Selanik, ku gjyqi ushtëriak e dënojti për trathëtor edhe më 9 Nëntor 1917 e tyfeqisin! Q'atëhere u rëzua edhe i vetëmi flamur kombëtar që valonte në Shqipëri, edhe Korça sundoheshe prej Francezëvet.

Si shkuan Austriakët nga Shqipëria, pas luftës Europeane, gjithë vëset i zuri Italia përveç Shkodrës ku rynë Francezët gjer në përfundim të Kongresit të Paqës. Më 25 Dhjetor 1918 mbahet një mbledhje kombëtare, në Durrës, e shtytunë proj Italisë edhe formohet një Kabinet nënë kryesinë të Turhan Pashës këtsiesj: Turhan Pasha Kryetar, Prenk Bib Doda nënë Kryetar edhe anëtarë Myfit Libohova, Imzot Bumçi, Mehmet Konica, Mehdi Frashëri, Dr. Turtulli, Fejzi Alizoti, Luigj Gurakuqi, Petro Poga, Sami Vrioni, Mustafa Kruja, Midhat Frashëri edhe Lef Nosi.

Midis Italisë edhe qeverisë tonë u nënëshkrua një marëveshje që Vlora i jëpeshe Italisë edhe Shqipëria tjatër do të mbetesh nënë protektoratë të Italisë,

kështu që Italia zuri t' i dorëzonjë sundimin qeverisë Shqipëtarve. Mirëpo kjo marëveshje, sado e fshehtë, nuku u pëlqye prej gjithë Shqipëtarëvet edhe kështu, me gjithë pengimet të Italisë, mbajtnë një Kongres në Lushnjë më 21 Janar 1920.

Ky Kongres ka për të mbetur historik edhe i pavdoknr, në histori të Shqipërisë, me qënë se nga ky Kongres i cili mbajti 10 dit u hodhë themelet të shtetit edhe shpetojti Shqipërinë, nga armiqët, dyke mprojtur vetëqeverimin të saj me kufitë të caktuara prej Konferancës të Londrës 1913.

Po nuku duhet harruar kurrë që shpëtimi i atdheut u detyrohet fort shumë edhe Shqipëtarëvet të mërgimit, të cilët me këtë rast nuku lanë gjesendi për prapa, për mprojtjen të vetëqeverimit Shqipërisë, aqe në kohë të Inflës si edhe në kohë të Konferancës Paqës në Paris. Protestimet, Memorandumet edhe lutjet rithnin si breshëri, nga Romania, Misiri, Amerika, Bullgaria, Tyrqia edhe tekdo ku ndodhoshin Shqipëtarë.

Përveç këtyreve dërguan edhe Delegatë në Paris pranë Konferancës së Paqës. Të Amerikës ishin Nuredin Vlora, Dr. Turtulli, Mehmet Konica, Parashqevi Qirjas, Amerikani filloshqiptar Eurikson edhe Mihal Grameuna, të Stambollit ishin Halil Pasha, Shan Tepelena, Fnat Dibra, At Bonatti, Sylejman edhe Dr. Bllnishti, nga Romania Pandeli Vangjeli, Prine Gjika, Dr. Temna, Dhimitri Berati edhe Petro Goxhamani, nga Korça Vangjo Turtulli, Salahodin Biloshi edhe Dhimitri Mano, edhe Shkodra perfaqesohesha me Pator Gjergj Fishtën.

Qeveria e Durrësit përfaqësohesha prej Turham Pashës, Imzot Bumçi, Mehmet Konicës, Louji Gurakuqit, Dr. Turtulli edhe Mustafa Kruja. Mjerisht edhe anëtarët të qeverisë ishin të përçarë midis tyre, kështu që Turhan Pasha me Imzot Bumçin, Mustafa Krujën edhe Luji Gurakuqin si edhe Fishtën punonin veçanërisht, Mehmet Konica, Dr. Turtulli edhe Midhat Frashëri, i cili vepëronte nga Svicera me mos mundur të

vinte në Paris, punonin veçanërisht. Delegatët të Kolonive të mërgimit punonin edhe ata veçanërisht dyke patur për kryetar Halil Pashën, njafi i zoti edhe i rahur në çështje diplomatike. Për të sjellë një marëveshje ardhë në Paris Mehdi bo Frashëri, Myfit Libohova e Lef Nosi po më kot të gjitha.

Shkaku i mos bashkëpunimit rithte nga të mos besuarit që kishin mbi qeverinë të Durrësit, pas marëveshjes me Italinë që kishin bërë, po dyke gjykuar hollësisht ishte pa dobi ky vepërim i përçarë, se delegatët ishin të lirë edhe përdornin një gjuhë pas nevojës. Lumtërisht që të gjithë ishin në një program edhe në një qëllim. Edhe Esat Pasha nuku largonesha as pak, nga programi e vepërimi kombëtar, dyke punuar veçanërisht. Nuku dubet mohuar që Esat Pasha i solli shorbime të çmuara atdhesë, në Konferancë të Paqës, me qënë që u mbajt besa që Esati si President i Shqipërisë mori anë në Luftë pranë Aliatëvet.

Kongresi i Lushnjës mbajti 5 dit edhe shtroji bazat e qeverimit të shtetit gjer të mblidheshe mbledhja kombëtare themeltare. Vendosi që të qeveriset me një Këshillë të Naltë, prej 4 vetash, Kabineti të formohet prej 7 Ministër, Këshilla kombëtare prej 37 anëtarë edhe ndarjen Administratore. Vendosi rëzimin të Kabinetit Durresit edhe zgjodhi një Delegacion pranë Konferencës së Paqës, prej Imzot Bumçit, Mehmet Konicës edhe Dr. Turtulit.

Si u betuan anëtarët të Këshillës kombëtare me vrap zunë nga vepërimi edhe me vota zgjodhë Këshillen e Naltë kësisoj: Akif Pashën, Imzot Bumçin, Dr. Turtulin edhe Abdi Toptanin. Kabineti u formua kësisoj: Sulejman Delvina Kryeministër, Ahmet Zogu i P. Brendëshme, Sotir Peci i Arësimit, Hoxha Kadri i Drejtësisë, Ndoc Çoba i Financavet, Mehmet Konica i P. Jashtme, i Luftës Ali Riza Pasha Kolonja. Për kryeqytet të hë për hëshmë vendosnë Tiranën edhe u vendos që Kuvëndi i Lushnjës të mos përçahet gjer të marë në dorë frojnë qeveria.

Më 11 të Shkurtit arriti në Tiranë qeveria edhe zuri të vepërojnjë dyke organizuar Ministritë e të bënjë emënimet e duhura në Administratë.

Gëzimi ishte i patregueri në gjithë anët e Shqipërisë, për themelimin të shtetit tonë mbi një program fjesht kombëtar, edhe qarket diplomatike të botës u pritnë me simpathi të madhe aqe më tepër të Parisit, ku bëri një përshtypje të pëlqyeme midis Konferencinërvet të Paqes. Shenjëu të parë e dëftohu Franca e cila dyke hequr ushtërinë, prej Shkodre, ja dorëzojti sundimin qeverisë të Tiranës më 11 Mars 1920.

Njëra pas tjatrës zunë Prefekturat të bashkoheshin reth qeverisë të Tiranës. Korça e cila sundoheshe prej Francezëvet mbasa një meting të math me mijë burra edhe gra ku kërkojnë bashkimin me Tiranën edhe për të tretën herë u ngrit flamuri kombëtar 26 Maj 1920. Të nesërmet sundimtarët Francezë u dorëznan sundimin edhe llogaritë Shqiptarëvet dyke urrar që të shohin një Shipëri të lumturë. Rëzuan flamurin Frances në bnçim të Bandës «Vatra» me Marsiliezën edhe shkuan me nderime të mëdha nga ana e popullit Korçës.

Kur se vazhdonte gëzimi edhe mirëvajtja e shtetit tonë, pa pandehur, çfaqet një lëvizje me qëllim që të rezonte qeverinë edhe të sillte në fuqi Esat Toptanin. Lumtërisht nuku mundi të përhapet se populli ishte ngopur nga mjerimet që kish hequr, me të këtilla propaganda, prandaj u dërmua përnjerjesh pa gjakderdhje. Pas ca kohe më 13 Qershor u vra Esat Pasha në Paris prej Avni Rustemit edhe kësisoj shpëtojti kombi prej një pretendenti të rezikçme.

Në këtë kohë pëlcet edhe kryengritja e Vlorës kundra Italianëvet. Kryengritja mori një ngjyrë lufte edhe u goditnë Shqipëtarët me Italianët, reptësisht, edhe me humbje të mëdha u thyen Italianët edhe Shqipëtarët zapëtuan qytetin. Pa si u forcuan Italianët i nxuar prapë Shqipëtarët, nga qyteti, po luftërat vazhdonin se ardhë ndihmës nga gjithë anët e Shqipërisë, kështu që qeveria Italiane ardhi në një marë-

veshje paqësore me qeverinë tonë edhe u bë armëpushim. Më 17 Gusht Vlora ju dorëzua xhandarmarisë edhe sundimtarëvet Shqipëtarë, pas traktatit Italo-Shqipëtar, edhe flamuri u ngrit për mbi Vlorën historike edhe trimnore, në mest të enthuziazmit e në bujçim të Bandavet kombëtare.

Me bashkimin të Vlorës Shqipëria mbeti vetëqeverimtare me kufitë të caktuara prej Konferancës të Londrës 1913 edhe nuku priteshe përveç që të vintë një Komisjon, i zgjedhur prej Lidhjes të Kombevet, për të regullnar kufitë strategjike edhe ca pengime të vogëla që qëndronin të pazgjidhura, midis Serbisë, Greqisë edhe Shqipërisë, për mbi çeshtjen të kufivë, ago më tepër se kishin ngjarë goditje me Sërbët.

Më 14 Nëntor Kabineti i Sulejman Delvinës dha dorëheqjen edhe Këshilla e Naltë i ngarkon barrën Ilias Vrionit për formimin të Kabinetit, edhe si u formua më Nëntor u mbyll Senati i zgjedhur, prej Kongresit Lushnjës, dyke u vendosur me Dekretë prej Këshillës Naltë që të bëhet zgjedhje Parlamentare në Shkurtë 1921. Zgjedhjet u mbaruan edhe më 21 të Prillit çelet i pari Parlament i Shqipërisë me 97 Deputenj edhe si zgjothuë Kryetarë të Parlamentit, Pandeli Evangjelin, si edhe Biroun nisnë nga vepërimet, pa si votuan regullimin të Parlamentit.

Në Korik bëhet një lëvizje në Mirditë nga shkaku i të mos përkujdesurit të Qeverisë, po me këshilla urtësie u qetësua vëndi edhe lëvizja u pushua. Ilias Vrioni dha dorëheqjen të gjithë Kabinetit po Këshilla e Naltë i ngarkojti barën përsëri Ilias Vrionit i cili, dyke përmbledhur nga elementat me të provuar, formojti Kabinetin e dytë më 11 Korik edhe mori besimin te Parlamentit, me një shumicë votash. Pa shkuar as 3 muaj zunë përsëri vërtitjet politike, të parasenave, edhe Ilias Vrioni dha dorëheqjen me gjithë Kabinetin.

Gjendja politike ishte kaqe e përzjerë sa nuku priteshe përveç shkëndisë që të pëlciste eksplozja, që po zjente, nga bukurirat të politikanëve tanë, të cilët

per te mbushur egoizmat edhe inatet vetiake, ose më mirë për Frouat Ministeriale nuku e kishin për as gjesmdi se të shkretoneshe Shqipëria. Të vetëqytetarat partira politike, Popullorcja edhe Përparimtarja, pa nonjë program grindeshin, midis tyre, vetëm e vetëm për fuqinë. Përveç këtyreve partira ishte formuar edhe «Lidhja e Shenjtë» që t'i shenjtronte punërat ca më mirë!

Në të këtillë gjendje ndodheshin qarket politike, në Tiranë, prandaj, për të mos u majtsur ca më shumë edhe mos ngjisnin trubullime, preferojti Iliss Vrioni që të japë dorëheqjen dyke shpresuar që me këtë mënyrë do të kullotheshe atmosfera e qelburë. Mirpo shere u ndjeh kriza më kritike, me qënë që cila parti ishte në pozitë të merte fuqinë në dorë». U menjtuan që për të u qetsur punërat të formotheshe nji Kabinet asjatëre edhe kësisoji Këshilla e Naltë i ngurkoj barrën Pandeli Evangjelit, i cili më 16 Tetor formojti Kabinetin, i bazuar mbi besimin edhe ndihmën të gjithë partive siç i ishin zotuar.

Mjerisht, nuskat politike zunë të lozin në parasenë, dyke patur edhe Këshillën e Naltë që u hiqte spangon, kështu që për të mos u ashpërsuar ca më tepër punërat u mbyll Parllamenti. Këto ngjisnin në kohën kur se Konferanca e Ambasadorëve, në Paris, e njojti vetëqeverimin të Shqipërisë me kufitë të 1913 edhe urdhrojti Serbinë që të hiqet në kufitë të caktuara. Komisioni i Lidhjes së Kombevet, për të kqyrur gjendjen të Shqipërisë, arriti më 21 Nëntor, në Tiranë, edhe bukuroshët politikanë vazhdonin grindjen edhe çkatërrimet!

Më 6 Dhjetor pra pas mezit natës një shumicë njerës të armatosur, Dibranë, Kosovas etj. rethojnë Hotelin Internacional, ku flinte Kryeministri, edhe prisnin të parën shenjë që të mbushnin detyrën e shenjtë për atdhenë!!! Më ora 2 pas mezit natës ngjiten në dhomë të Kryeministrit Hasan Prishtina, Mustafa Kruja edhe Ramis Daci, të cilët i tregojnë gjendjen kritike edhe bëjnë thirje në patriotizmë të tij për të

mos ngjarë nonjë gjakderdhje. Pandeli Evangjeli, si bisedonin gjër e gjatë, u thotë që ajy ja ka dhënë dorëheqjen Qazim Koculit për të ja dorëzuar Këshillës Naltë.

I falnderojnë Pandeli Evangjelit për shëmbëllën patriotike edhe si bashkohen me Qazim Koculin, shkojnë për të dorëzuar dorëheqjen të Kabinetit në dorë të Këshillës Naltë. Këshilla ja ngarkon barrën Hasan Prishtinës i cili formojti Kabinetin. Pa mbushur as 6 dit u shtëngua edhe Hasan Prishtina të japë dorëheqjen më 11 Dhjetor nga shkaku se gjakrat u ndezë ca më tepër.

Gjendja politike kish kapërcyer çakën e krizës edhe duheshe gjendur melemi për të mbajtur gangrenën, të pakën për pakë kohë gjer mos i gjendeshe ilaçi i shërimit, prandaj vendosnë t'i dorëzojnë fuqinë Idomene Kosturit, i cili peanojti barrën dyke mbajtur Kryeministrinë vetë edhe Ministëritë t'i kqyrnin Kryesekretarët, të Ministrive, gjer të mblidhesha Parlamenti, e kësisojë u qetuan gjakrat. Parlamenti u mblodh me nxitim të math edhe më 24 Dhjetor formojti Kabinetin Xhafer Ypi.

U pandeh që gjakrat u qetuan edhe do t'i jepnin gjithë ndihmën qeverisë për të mbushur nevojat e shtetit, aqe të brendëshmet si edhe të jashtmet, që lypnin një qetësi të plotë edhe bashkëpunimin, mirpo egoistët, intrigantët, zilliqarët edhe çkatërrojësit dëshëronin më mirë prishjen të Shqipërisë se satë mos mbushnin ambicjet edhe lnatet vetiake, kësisoj që më 8 Mars 1922 pëlcet një kryengritje e madhe e cila e shpuri gjer në bazë të varrit Shqipërinë!

Në një orë kaqe të deshpërnarë edhe të rezikçme, në të cilën shkonte fati i atdheut, nuku duheshin bisedime edhe këshilla prej të Honxho-Bonxhovet, dyke equr fespijet në dorë po duheshe punë, punë edhe punë! Duheshe një dor' e hekurtë që të munte të shpëtonjë atdheun, nga ky rezik i math, po qysh edhe cili guxonte?

Akoro si nga Zoti i Math i Cili e ka mprojturë edhe shpëtnarë të ngratën Shqipëri, nga shumë rezige,

u çfaq në orizont një djalë i ri, po me një zemër prej dragua, i prikosurë me një mendje të kullusurë edhe i mbushurë plot ndjenja atdhesore mori guximin, dyke vënë jetën e tij në rezik, që t' i dalë ballë e të shpëtonjë atdheun nga ky rezik! Ky ishte një xhen, ishte një shpëtimtar i dërguar prej Qellit!

Ky djal' i ri, me kaqe guxim, nuku ishte tjatër për veç se Ahmet Zogut!

Ahmet Zogu ishte Ministër i P. të Brendëshme edhe nuku kishte shumë kohë që kur se ishte kthyerë nga Mirëdita, ku pushojti lëvizjen, edhe nga kufitë Shqiptaro Serbe ku mundi të dërmonjë një trubullim të math, të pregatitur nga andikombëtarët me ndihmën, pa dyshim, të Serbisë. Gjith kësisoj rëmbeu hutën në dorë edhe me trimat e tij, besnikë e luftëtarë, dërmojti këtë kryengritje kaqe të rezikçme për Shqipërinë. Si një lonjkë, së cilës duan t' i prishin folenë edhe t' i përçajnë klyshët, u hoth përmbi rebellot edhe i dërmojti. S' ka fjalë se u derth po fort pak gjak, në kryeqytet, po dyke i ndjekur këmba këmbës mundi t' i dërmonjë më gjithë anësë, ku ishte përhapur kryengritja.

U zunë mjaft nga kryetarët, të cilët u dënuan me mvarje, prej Gjyqit ushtëriak edhe të tjerë u burgosnë. Hasan Prishtina me ca shokë shkuan, me mprojtjen të Përfaqësonjësit të Engliterës, jashtë Shqipërisë. Me këto masa të forta u qetua ç' do lëvizje kryengritëse në Shqipëri.

Edhe gjithë keto lëvizje, andikombëtare, ngjanë në ato dit kur se kishte ardhur në Shqipëri Komisjoni strategjik Ushtëriak për të caktuar kufitë Shqiptaro-Serbo edhe Shqiptaro-Greko, p.sh vendimit të Ambasadorëve të Paqës në Paris.

Parllamenti, me këto ngjarje të vështira edhe të dënshme, për atdheun, rëzojti nga Këshilla e Naltë Akif Pashën edhe Enzot Bumçin si mprojtës të kundrështarëvet edhe trubullonjësvet. Dr. Turtuli me Abdi Toptanin për të protestuar kundra vendimit të Parllamentit, mbi shokët e tyre, dhanë edhe këta dorëheqjen.

Q' atëhere zuri të mbretëronjë qetësia edhe qeveria të mbushnjë detyrën e saj që t' u bënjë ballë dëmeve të mëdha, që i ardhë shtetit mbi krye nga ambiciet edhe egoizmat të kundrështarëvet ose më mirë të dushmanëvet që losnin me fatin të Shqipërisë!

Më 24 Janar 1922 Parlamenti zgjodhi Këshillën të Naltë të përbërë prej Ymër Pashës Vrionit, Sotir Pecit, Refik Toptanit edhe Ndoç Pistulit.

Me gjithë këto ngjarje mos pandehin se u pendruan edhe pushuan grindjet. Çaparët edhe nuskat vazhdonin të lozin në parasene, të Parlamentit, edhe në qarket politike. Tani ishte edhe një tjetër çeshtje e cila u hante mnshkërinë. Trimëria e Ahmet Zogut, që shpëtoj atdheun, në vënt që t' i gëzonte i hidhëronte, me qënë se Ahmeti fitojti një famë edhe një simpathi, të patreguarë, në zemër të gjithë kombit Shqipëtar, prandaj kërkonin me lloji mënyra t' i sillnin pengime qeverisë.

Me qënë se Parlamenti zgjodhi në Këshillën e Naltë Gjon Çoben edhe Xhafer Ypin, Kryeministri dha dorëheqjen më 2 të Dhjetorit 1922, nga Kryeministria vetëm, të cilën e pranojti Ahmet Zogu bashkë me Ministrinë të p. të Brendëshme që kish. Më von u bënë ca ndryshime kësisoj: në vënt të Hysen Vrionit u emënua Milto Titulani Ministër i Drejtësisë, në vënt të Spiro Kolekës, Ministër i p. Botore, u emënua Seifi Vllamasi edhe në vënt të Ismail Haki Tatzatit u emënua Mustafa Aranitasi.

Me gjithë këto ndryshime prapë nuku reshtin kundrështarët. Pengime për mbi pengime i sillnin qeverisë, në Parlament, kur me pyetje për mbi njerën e tjatrën, kur për nonjë ligj xgjatnin bisedimet, vetëm e vetëm për të mërzitur qeverinë edhe pastaj me obstrukcionizmën, për të u vënë kallaj të gjithavet. Obstrukcion kishin dëgjuar nofta vetëm, po nuku ishin enteresuar as pak, Parlamentarët tanë, që vetëm atëhere kur Qeveria del jashtë Konshtutës edhe shkel ç'do të drejtë me këmbë, po jo se u bë nonjë faj,

qoftë me dashje ose padashje, nga Ministrit edhe nënëpunësit.

Obstrakcionët janë fort të rallë që ngjasën në Parlamentet Kushtutëse të botës, me qënë se një Obstrukcion i paarësyeshmë nuku ka tjatër qëllim përveç se të iqet Qeveria edhe t'u thotë: Urdhroni mermi vëndin tonë edhe mos beni shaunatë! Përveç se në Parlament kishte ryrë edhe në Administratat një përçarje e mos bindje disiplinore, edhe për fat të keq kish kallur hundën në ushtëri!

Koha shkonte më kot kur ishin çeshtje me rëndësi për të biseduar e për të gjetur ilaçin të shërimit, të krizës ikonomike në të cilën shkonte Shqipëria.

Për mbi hallet e brendëshme kishim edhe halle të përjashtme me vrasjen të Amerikanëvet, që kishin ardhur në Shqipëri për të vizituar Shqiqërinë e të mernin koncesionë. Qeveria Amerikane u vërtetua plotërisht që qeveria tonë ishte e pafajshme edhe përdori gjithë fuqinë gjer sa vravi en nga vrasësit, që nuku jepeshin, edhe të tjerët i dënojti me varje. Më 27 Gusht, tek kthehesha nga Janina, vritet, në prite q'i kishin bërë, Xhenerali Italian Tellini, Kryetari i Komisionit Nërkombëtar për të caktuar kufitë Shqiptaro-Greke edhe Shqiptaro-Sërbe.

Këjo ngjarje e keqe pikëllojti gjithë kombin Shqiptar e ca mo topër Qeverinë tonë me qënë që vrasja u vepërua afër kufisë tonë. Lumtërisht u vërtetua që këjo vrasje ishte vepërnarë me qëllim politik nga të tjerët edhe kësisoj shpëtuam nga nonjë konflikt diplomatik me Italinë. Shqipëtarët u helmuan pa masë për vrasjen të Xhenerał Tellinit, se yshqenin një simpathi të madhe, kundrejt Xhenerałit, edhe e qejtnë që vrasja u vepërua më topër kundra Shqipërisë.

Qarkot politike, të Tiranës, bisedonin me nxehtësirë gjendjen të brendëshme pas dëshirave të vetase, për fat të mirë, që të gjithë ishin politikane të mëdhënj edhe si cilido jepte e merte me theorit' e tyre, pa patur as parim as program po vetem se jam Po-

pullor ose Përparimtar etj.! Me një fjalë do të gjenjë Babilloninë të gjallë në kryeqytet!

Me Dekret të Këshillës Naltë më 30 të Shtatorit Parlamenti çpërndahet edhe populli thërritet në zgjedhje të reа për një Mbledhje Kombëtare Themeltare që të bohen më 17 të Dhjetorit 1923, pas vendimit që ishte vendosur. Çpërndarja e Parlamentit edhe thirja për Mbledhjen Kombëtare Themeltare (Assamblenë) gëzojti gjithë popullin me qënë që me këtë mënyrë do të pashoniu grindjet edhe më tjatër anë do t' i hidheshin themelet shtetnore të qeverimit të shtetit Shqiptar.

Kryeministri edhe Ministër i p. Brendeshme, Ahmet Zogu, me këtë rast dha një shëmbëll patriotike, si burrat e mëdhenj, i cili do të mbetet i paharrur edhe një trashëgim në të pritmet qeveritarë edhe politikanë të Shqipërisë. Dyke parë që gjithë lufta edhe veshtrimi i politikanëvet, kundrështarë, ishte drejtuar vetëm kundra tij, Ahmet Zogu nuku qendrojti as pak në menjtim, po, për të mos u pandehur edhe bosnar që do të sillte pengime edhe terorizma në zgjedhjet, u largua nga Ministria e p. Brendëshme dyke ja dorëzuar Soifi Vllamasit, Ministrit p. Botore.

Një shëmbëll patriotike dha e një tjatër burrë i shënuar, një javë përpara zgjedhjevet. Ky është Pishkopi Noli. Me qënë që në dorëzimin e tij, në Amerikë, ngjajti një episod me Arqiepiskopin Rus, Aleksandrin, edhe populli fedak Orthodhoks Shqipëtar kishte një pllenk në zemër, pranojti lutjet e popullit edhe kësisoj me ceremoni të madhe u dorëzua, ierarqisht, proj Sh. Tyre Ierotheo, Dhespot' i Korçës, përpara zyrtarëve edhe një shumicë të patreguarë nga populli. Me të u dorëzuar ju këndua lutje me titlat që ka Dhespoti i Durrësit.

Entusiazmi edhe gëzimi ishin të patreguara në zemrat të gjith Shqipëtarëvet, të Krishterë e Muhamedanë, me veprën të shënjtë edhe patriotike që vepërojti Sh. e Tij Pishkopi Theofan Noli, Dhespot i Durrësit.

Kishin arësye që të gëzohen, se me këtë veprë Kisha Orthodhokse Autoqefale shqipe do të forcohesha me themeltarin, kështu që bashkërisht të tri P'ishkopët do të përpiqeshin t' e naltësonin Kishën Orthodhokse në themele të forta për lavdi të atdheut.

Me këtë veprë rodhë urimet nga Këshilla e Naltë, Qeveria edhe nga gjithë anëtë të Shqipërisë e mergimit. Që të gjithë shprehnin se, paskëtaj, P'ishkopi Noli do të hidhesha në fushën fetare, për të cilën është prikosurë, edhe politikën militante do t' ua linte politikanëvet që janë të hedhur në këtë luftë.

P'ër fat të keq Korça e zgjodhi përfaqësonjës në Asamblenë, kështu që rekeja politike e hoqi me vete, për të humbur gjithë simpathinë që kish fituar, edhe, më tjatër anë, për të i sjellë dëme të mëdha edhe çkatërime, siç do të shohim, atdheut!

KRYE E VII.

Çelja e Asamblesë

Lufta elektorale u vepërua me një qetësi të madhe në gjithë anëtë. Në këto zgjedhje u ndjeh, për herën të parë, lufta elektorale se u përpoqnë kundrështurët midis tyre për të fituar besimin e votat të zgjedhësvet. Vërtet që u përdorë dhelpërira e të taksura, gostira edhe të holla për të fituar vota më tepër cilado anë.

P'a fjalë edhe oratoritë ishin në ardhërin të ditës dyke çfaqur programë, që vetëm në ëndërat i kishin parë, për t' u mbushur mëndjen popullit që luntëria ka për të rjedhur mbi Shqipërinë, në qoftë se zgjithnin ata përfaqësonjës në Mbledhjen kombëtare. Edhe politikanët tanë nuku e kishin as pak për turp që të flisnin në emër të partive, të cilat natën i krijonin edhe në mëngjes na lajmëronin popullit me anën të propagandistëve. Me këtë mënyrë në ç' do qytet të Shqipërisë u formuan kaqe partira sa kavërxenin edhe Numrin të

kanditavet. Sa pëq Kryetarë ishin të gjithë, kështu që përnjorjesh u begatua Shqipëria!

Populli Shqipëtar sado i pastërvitur në luftërat elektorale mundi t' i kapëtonjë fort mirë, edhe të tregohet partizan i flaktë cilas do anë që i lypte votat e me këtë mënyrë përfitonte nga të gjithë.

Në Korçë e në Gjinokastrë lufta ishte m' e reptë midis partive edhe u harxhuan mjaft të holla. Këto të holla ishin nga dirsa e popullit, të atij populli që do t' i zgjithte përfaqësonjës! Edhe sikur nuku arrinte dirsa e brendëshme po edhe dirsa e Shqipëtarëvet të Amerikës, që punojnë në Fabrikat, për të përkrahur politikanët e mëdhenj e të famëshme, në këto zgjedhje të Mbledhjes Themeltare! Vallë kur ka për të ardhur ajo ditë që të dijë populli të japë votën e tij për votën e tij?...

Me gjithë këto zgjedhjet muar funt në një qetësi të madhe më 27 Dhjetor edhe populli priste me padurhapjen të Asamblesë për të shëkuar themelet që do t' i hidheshin shtetit tonë mbi qeverimin të pritunjes. Më 21 Janar 1924 hapet Asambleja edhe zgjidhet Kryetar vetërani plak Petro Poga. Vështrimi i gjithë kombit ishte drejtuar tek Asambleja, për të vështruar e diegjuar programet, menjtimet edhe parimet që yshqenin politikanët, të cilët përfaqësonin kombin, po, për fat të zi, as gjësendi nga këto nuku çfaqnin. Për kundrazt që ditën e parë zunë pëshpërimet, të hiqen njëri prej jatrit me qëllim djallëzor, të formohen klika edhe të lozin përsëri nuskat në senën të Asamblesë!

Zilia, nakari, egoizma edhe inati i kish verbonar më tepër se padija që përse ishin mbledhur, kështu që vetëm edhe vetëm grindje edhe me qeshtje vetjake shkonin kohën e tyre, pa u mejtuar ose u turpëruar, as pak, për barrën e rëndë edhe detyrën që kishin përpara kombit. Vetëm për të ndezur gjakrat të popullit mjerë mbanin nga nonj interpellim, për mbi gabimet të nonjë Krahinari, që të duken sa enterosohen edhe sa u dhembet Shqipëria!

Me të këtilla pengime i sillnin qeverisë ndalime në të shtruarit edhe bisednarit çeshtjet me rëndësi edhe çeshtjet themeltare të shtetit tonë. Çnka pastaj e diplomatisë, të kundrështarëvët, ishte Obstrukcioni! Politikani i math, Pishkopi Noli, nuku munte të tregonte dot ndrysho programet e tij, të thella e të gjëra, përveç se me mënyrën të Obstrukcionit, të cilin e kish mësuar siç duket, si Papagalloja! Dredhaniku Sulejman Delvina bashkë me susmajmanët e tjerë jopnin e mernin me metodat dhelparake, prej të shkollës vjetër Halldupe!

Nuku deshnin t'e çfaqnin, shqipëtarisht, që mënyrat e përdorimet e tyre, trashanike, të pakripura, të ndohtura edhe dompurëse nuku kishin tjatër qëllim përveç se rëzimin të qeverisë edhe të mernin ata fuqinë në dorë. Po; ky ishte qëllimi e programi edhe us gjësendi tjatër. Edhe veçanërisht e më topër lufta edhe kundrështimi ishin drejtuar kundra Kryeministrit, Ahmet Zogut, të cilin e kishin hale në sy!

Ahmet Zogun nuku duhet të dyshonjë njeri që nuku e donin krokodillët politikanë tanë. Jo; që të gjithë e donin fort topër, edhe me cilin do që të fjalosesha o ngrinin në qell për virtutat e tij, po, mjerisht, e donin me qëllim të fshehët. E donin Ahmetin që t'e kishin vegël politike edhe një fortesë të fortë që të zotëronin ata edhe t'e kishin fuqinë në dorë. Me të vërtetë i gjori Ahmet që të gjithë i nderonte edh'e i dëgjonte, si djal'i ri, i papjekurë edhe i pastërvitur që të kupëtonte djalëzit' e tyre, kështu që as pak nuku shkonte nër mënt madhështira po përpiqesha që vetëm qysh e qysh t'i shërbonte atdheut.

Mirpo këto sjellje edhe më nrtësinë, patriotizmën e me theoritë që bëri dyke vënë jetën e tij përpara, për shpëtimin të atdheut, e naltesuanë kaqe topër Ahmetin sa u përhap fama mbi gjithë anëtë edhe fitojti simpathinë të gjithë kombit. Emri pra i Ahmet Zogut kishte një adhurim të veçantë në zemër të popullit.

Ky ishte shkaku i ndalimeve, pengimeve edhe obstrukcionit q' i sillnin qeverisë në Parllament edhe në Asamble, edhe as gjësendi tjatër. Ahmet Zogu edhe vetëm Ahmet Zogu ishte tani q' i bashkojti kundrështarët në një qëllim për të rëzuar Ahmetin, të cilin e urenin pa si e panë që nuku e fituan doţ t'e kishin për veglë mprojtëse, si cilido nga pleqtë politikanë, Krokodillë edhe Kamelionë!

Për fat të zi me propaganda e me lloji mënyra muntuë të mbjellin edhe përhapin farrën e keqe e dëmprurëse, dyke bërë pasanike, këtu atje, të cilët ca me ditje ca me paditje gjyrmonin programin çkateronjës për atdheun. Edhe sot na dridhet zemra kur kujtojmë që këjo far' e zezë zuri rënjë ne Vlora historike, ne ajo Vlorë që ngriti flamurin kombëtar, pas 500 vjet robërie!

Kurrë edhe kurrë nuku pandehte nonjë Shqipëtar që atë Vlorë me ndjenja kombëtare edhe me patriotë vetëranë, si Seit Qemali, Hamza Isaj, Qazim Kokoshi, Spiro Koleka, Qazim Koculi edhe shumë të tjerë, do të pregatiteshe një kryengritje për vëllavrasje! Mjerisht atje gjeti folenë ky qëllim kaqe i vështirë — se është turp të quajmë andikombëtar — për të i vënë një vulatë të zezë historisë kombëtare!

Në ushtëri prapë kishte hyrë përçarja e demoralizimi, nga shkaku i politikanëvet, kështu që nuku njihte qeni të zotin, pa u mejtuar as pak që me këtë çkatërim humbiste kombi fuqinë shtetnor, për të cilë bënte therorira të mëdha vetëm e vetëm që të qendronte në naltësi, në disiplinë edhe asjatere prej ç' do të trazuarë në politikë. Administratat u tronditnë edhe ato nga detyrat që kishin edhe ishin ndarë dyke anuar kur ca më anën qeveritare kur ca më anën kryengritëse.

Në këtë gjendje kishin arrirë punërat prandaj për të sjellë qetësinë Ahmet Zogu preferojti që të iqet prej fuqisë edhe dha dorëheqjen me gjithë Kabinetin. Këshilla e Naltë, e cila iqte tespijet edhe nuku peshonte gjendjen kritike në të cilën shkonte Shqipëria, pranojti

dorëheqjen edhe i ngarkoĵti barrën Shefqet Verlacit për të formuar Kabinetin. Verlaci e formoĵti Kabinetin po kryengritësit nuku ishin të kënaqur edhe nuku hindeshin, as me këtë ndryshim, kështu që, për të siguruar qetësinë, qeveria emënoĵti Ahmet Zogun Kumandant të përgjithëshmë mbi ushtërinë pa si besimi humbi nga Kumandarët Ushtëriake, nga të cilët shumë ishin bashkuar me kryengritësit edhe nuku mbushnin urdhratat.

Kryengritësit dyke u forcuar me anën të ushtërisë zunë t'i shtojnë pretencimët edhe të dërsejnë dhëmbët kundra qeverisë. Kishin formuar e një pleqësi e cila zuri të këshillonte edhe të urdhronte, në për Prefekturat që të mos dëgjonin urdhratat të qeverisë po të bashkoheshin edhe të vepëronin pas urdhrit që do të jepte pleqësia e Vlorës!

Gjakderdhja edhe vëllavrasja ishin afruar në pragun të erës, prandaj për të larguar një katastrofe kaqe të rezikçme Shefqet Verlaci dha dorëheqjen me gjithë Kabinetin për të u gjendur nonjë mënyrë paqësore.

Formimi i Kabinetit ju dorëzua Ilias Vrionit i cili formoĵti qeverinë me burra asjatërë edhe përveç kësaj, dërgoĵti, në Vlorë, një Komision me Sami Vrionin në krye dyke u proponuar që qeveria është gati të vinjë në një marëveshje edhe bashkëpunim të plotë, që të formohet një qeveri e zgjedhurë nga të dy anët.

Mjerisht kryengritësit nuku afronin në nonjë kupëtim edhe shtronin kondita të rëuda me qëllim që të mos pranoheshin. Një nga kondital e para ishte të përzehurit të Ahmet Zogut, nga Shqipëria, edhe të mos kthehesha kurrë prapë. Me tjatër anë i tureshin Tiranës me fuqi edhe dyke dashur që të marin Beratin gjejnë kundrështim nga ana e qeverisë vendiake, e cila qendronte besnike tek qeveria. Ushtëria e Beratit nënë Kumandë të Majorevet Vei Sevrani edhe Demir Ali Aroza ju kundrështua ushtërisë kryengritëse edhe kësisoj u goditnë. Lufta mbajti

2 dit edhe po të kish arrirë me kohë Osman Gazepi me 600 shpirt ndihmës do të ishin thyer kryengritësit edhe punërat do të kishin marë tjatër ndryshim, me gjithë që nofta kësisoj shpëtojti atdheu nga nonjë gjakderdhje të madhe, dyke u përhapur mbi gjithe anëtë.

Në Shkodrë me qënë se patrioti, prej foshnjërie, Kapiten Ferit Frashëri u kundrështua urdhratave të kryengritësve u vra prej një Oficeri kryengritës. Te këtilla e shumë të tjera vrasje edhe çkatërime u vëpëruan në shumë vënde, prandaj qeveria për të shpëtuar atdheun nga gjakderdhja edhe nga nonjë rezik më të math preferojti të largohet prej Shqipërisë dyke lënë kryengritësit t' e marin fuqinë në dorë edhe të sundojnë Shqipërinë.

Pas 5 muaj Babillonie, grindje edhe rëmujë që kur se u hap Asambleja, pa kujtuar të shkuarat, më 15 Qershor qeveria e Ilias Vrionit bashkë me shumë partizanë shkuan për në Itali edhe Greqi, kështu që sundimi mbeti në dorë të Sotir Pecit, i vetëmi anëtar i Këshillës Naltë që kish mbeturë në Tiranë. Të fundit ishin Koço Kotta, Ministri i p. Botore edhe Mustafa Aranitasi.

Ahmet Zogu i bashkuar prej besnikëvet të tij, midis cilëvet Osman Gazepi trimi në luftërat e Devollit edhe Kolonjës Korçës kundra Grekëvet më 1914, Major Leon De Ghilardi e të tjerë muar malet e Shqipërisë edhe u hodhë në Mat. Këtu do të mereshe një vendim kaqe i rezikçmë, sa vetëm Perëndia e di ç' përfundim do të kishte, për fatin të së ngratës Shqipëri, po të mos ishte Ahmet Zogu.

Me të dëgjuar që Ahmet Zogu arriti në Mat edhe kur mësuan për ngjarjet të Tiranës me vrap u mblodhë 6,000 Matjanë e të tjerë luftëtarë, besnikë të Ahmetit, të cilët kërkonin t' i tureshin Tiranës me domosdo. Frymat ishin kaqe të ndezura sa as një fuqi nuku munt që t' i përmbante edhe kësisoj do të ngjiste një gjakderdhje e vëllavrasje e tmeruarë! Lumtërisht,

patrioti i math i cili kish dhënë kaqe shëmbëlla patriotizme, dyke shpetuar atdheun nga kaqe reziqe, kur me urtësië, kur me trimërië, u mendua që do t'i vinte një katastrofë, nga më të tmeruarat, Shqipërisë, po të ishte se pranonte këtë vendim!

Me gjak ftohtësi u menjtua që do të vepëronte një krimë, të pashëruarshme, edhe do të shkelte me këmbë të veta famën edhe simpathinë që kish fituar, prej gjithë kombit, prandaj Ahmeti thiri kryetarët edhe si u falenderon i këshillon që të përndahen, për hir të atdheut, dyke u thënë kësisoj: Në është se doni Shqipërinë edhe mua atëhere u lutem tepër që të iqi në për shtëpitë edhe t'i bindi qeverisë edhe ligjevet!

Sa shpirt madhërie prej burri patrioti të vërtejti!

Ahmeti preferojti të duronjë më mirë gjithë pabesitë edhe ligësitë, të shokëvet edhe kundrështarëvet, sa të vepëronte një gjë të këtillë, e cila do t'e sillte, nofta, në fuqi po do të linte një vulatë të zezë mbi emrin e tij edhe në historinë kombëtare. U hoth pra në Serbi dyke lënë kohën edhe nevojat e shtetit që t'e thërisnin e te kthehcshe prapë në Shqipëri.

Kryengritësit, triumfallë, muar fuqinë në dorë edhe më 17 Qershor formohet Kabineti nënë kryesi të Pishkopit Noli dyke u përbërë me anetarë: Sulejman Delvina, Kasëm Qafëzezi, Luigj Gurakuqi, Rexhep Shala, Vinjahu, Qazim Koculi. Vetëm Sotir Peci, anëtar i Këshillës Naltë, u kundrështua në krye po pastaj, e dekretoj Kabinetin për të marë frymën legale, aqe më tepër për të u qetuar vendi. Me gjithë këto mori zotime që do të mblithnin Asamblenë ose do të bënin zgjedhje të rea.

Ishte natyrisht që ky Kabinet nuku u formua se bazoheshe në një program, në një qëllim edhe në një parim politik që i bashkonte për të qeverisur Shqipërinë. As nonjë nga këto nuku kishin midis tyre. I vetemi qëllim që i bashkonte ishte urejtja që yshqenin kundra Ahmet Zogut edhe as gjësendi tjatër, kështu që po t'i gërmitnje pakëzë që të gjithë Ministrit, të

këtij Kabineti, kishin si cilido nga një klike të veçantë të cilat punonin që qysh edhe qysh të zotëronte njëra për mbi tjetrën. Me të këtilla qëllime të fshehta u bashkuan, midis tyre, prandaj që ditën e parë zunë pëshpërimet edhe tryelet njëri kundra jatrit.

Populli i mjerë kishte një simpathi të madhe për Peshkopin Noli se ca me anën e berihajit, ca me oratoritë plot fjalë të nxehta e patriotike, si edhe me theoritë të gjërra, që shtronte, kish fituar një famë në Shqipëri. Gjendeshin mjaft njerës të cilët ishin kaqe të ipnotizuar sa besonin që Mesia e Shqipërisë ishte Pishkopi Noli, edhe gjithë shpresat e lumtërisë tek ajy nvareshin. Ishte një punë tepër e rëndë që t'u kthenje mëndjen atyreve njerës, të berihajit, kështu që duheshe të vinte koha e të bindeshin vetë vetiu për besimin e shpresën që kishin varur.

Ata që e kishin psikollogjisur edhe e njihnin për së afërmi e kishin peshuar fort mirë gjer ku e kish çapin të njojtjes diplomatike edhe politike. Aqe më tepër që nuku ishte marë me punëra qeveritare andaj nuku dinte as qysh të vepëronte. Të qeverisurit të një shoqërie si «Vatra» e Amerikës me të qeverisurit të një shteti nuku afronet as gjëkundi! Nga ana time që e kisha njojturë, prej vitesh, si në Amerikë si në Shqipëri e kisha lëftuar në menjtimet politike, kurdoherë, edhe e kisha këshillnarë të mos truzoneshe fare.

Edhe në Korçë si e në Tiranë bashkë me shumë atdhetarë të vërtetë i ishin lutur që të iqte dorë nga politika edhe të shëkonte Kishën Autoqefalo shqipe, të cilën me mundime të mëdha e themelojti dyke i sjellë shërbime të mëdha atdheut. Duheshe pra si Themeltarë e Bari i Kishës Orthodhokse që të mbante këtë krabë në dorë, se vetëm kësisoj dobitë do të ishin shumë më të mëdha, që do t'i sillte kombit, edhe do të kishte një nder më të math se fronin e Kryeministrisë.

Pranojti me gëzim lutjet edhe këshillat tona po, mjerisht, egoizma, zilia edhe nakari e shtynë në rëke

të politikës që me këtë udhë të humbas famën edhe simpathinë që kish fituar, me diresën e tij në luftën kombëtare. Pandehu ose më tepër u gënjye që dyke arritë Kryeministër do të ndërroheshe më tepër edhe, nofta, kish për të zënë serën më të naltë të qarkevet diplomatike të gjith botës.

Këto menjtime edhe këto dëshira e verbnan kaqe tepër sa e humbi gjykimin edhe kësisoj u hoth në krahët të politikës, me një besim që ajy kish për të lumturuar Shqipërinë. Të dehur nga të mbusharit të qëllimit, me të marë fuqinë në dorë, nuku u përkujdesnë as pak që të dëftenin nonjë program vepërimtar për pritnjen të qeverimit. Që në kryo u duk që programi i këtij Kabineti ishte vetëm për të marë fuqinë, të mbushnjë etjen të urejtjes, kundra Ahmet Zogut, edhe as faro nonjë menjtim prë lulëzimin të atdheut.

Pishkopi Noli ishte vetëm me titllin si Kryeministër, se në punërat shtetnore, më nj' anë që nuku kishte ditje edhe më tjetër anë nga mos bashkimi i mëtarve që formonin Kabinetin, as pak nuku pyetoshe edhe si cilido Ministër vepëronte pas dëshirës të vet. Noli e kupëtojti gabimin edhe faljin të math, që kish bërë, po tani ishte vonuar edhe duheshe me dashje ose pa dashje të mbyllte sytë, të përanjeshe edhe të mirte përsipër q'do gjë që vepëronesha nga shokët e tij.

Një nga fajet, të pandjera, që vëpërojti ky Kabinet është faji kur vetë Kryeministri vajti për të përfaqësuar Shqipërinë në Lidhje të Kombeve. Këtu i solli dëm të math Shqipërisë edhe e fëlliqi krejt veten e tij, dyke u refyer që as në politikën të punëravo të jashtme nuka është i zoti, mbi besimin të plotë e të patundur që kishin ca nga adhuronjësit të Pishkopit Noli. Kryeministri ynë pandehu që i ardhi dita që të mbushte ëndrat egoistike edhe pa nonjë gjë të keqe kërkojti, si një diplomat i math, të çfaqnjë theorit' e tij dyke kritikuar Lidhjen të Kombeve edhe Përfaqësonjësit. Me një fjalë dosh të shkelnjë me këmbë gjithë diplomatinë të Europës edhe gjithë botës!

Mundet që të ishte e arësyeshme theoria e Nolit po jo si Kryeministër i një shteti, edhe ca më shumë jo prëpara Lidjes të Kombevet po në nonjë mbledje të veçantë, ku munte të gjente edhe admironjës e t' e prisnin me dorëtrokitje. Këjo e rëzojti Nolin shumë poshtë, po me këtë gjë, për fat të keq, rëzojti edhe rezikojti nderin edhe enteresin të Shqipërisë. Me falimenton trashanik që dha Kryeministri u gëzuan nga shokët e tij, edhe deshnin të përfitonin që t' i marin vëndin, kështu që ishte pregatitur një propagandë për të mos e qasur në Shqipëri kur të ktheheshe nga Europa!

Pemët pra të qeverisë kryengritëse do t' i përmbledhim në këto pika: Falimento në punërat e jashtme edhe çkatërim në punërat e brendëshme!

Pik së pari formuan Gjyqet ushtëriake për të dënuar partizanët të Ahmet Zogut. Ndjekje edhe pushim nga puna të atij nënpunësi që pandeheshe partizan i Ahmet Zogut. Administratat u tronditnë të gjitha, qetësia e pasiguruarë edhe gjithë punërat vinin rëmujë, në vënt të drejtoneshin siç besonte e priste populli. Ushtëria, e cila duheshe të qendronte në naltësi, e paanëshme edhe mprojtëse e çdo reziku, që t' i vinte atdheut, u demoralizua dyke kallur politikën, kështu që qindi miliun (100,000,000) franga ar që kish shtrydhur dirsën e tij populli i mjerë, për këtë ushtëri, shkuan për dhjamë qeni!!!

Klikat politike, për të shkretuar Shqipërinë, haheshin midis tyre për kryesinë njëra mbi tjatrën, kësisoj që vepëronin cilado pas dëshirës edhe enteresit të vet që të fitonte partizanë më shumë.

Një nga veprat më të shënuara e të bukura, të kësaj qeverie, është ligji që bëri për të goditur kundrështarët. Ky ligj satrapik, dalë nga mëndja e të etuarvet kundra urejtjes, ka për të mbetur një turp edhe vulatë e zezë për Sekullin të 20te! Ligji, si për sigurimin të shtetit, thotë: kundrështarët, të rexhimit (qeverimit) sotmë enternohen!

Me të këtilla masa satrapike deshnin t' i vinin kruzmën Shqipërisë edhe t' e transformin në nonjë satrapllek, pa patur të drejtë as nonjë Shqipëtar që të guxonte t' u kundrështohesha, se me vrap enternohesha ose dënoheshe. Sotir Peci, anëtar i Këshillës Naltë, dyke parë që këjo ragë e shpinte Shqipërinë në varrim të sigurtë, e shtrëngojti qeverinë që të bënjë zgjedhje Parlamentare edhe të marë formën legale e Konshtitese, se tjatërsoj do t' i bënte një thirje drejt për drejt kombit. Të shtrënguar vendosnë për zgjedhje Parlamentare edhe jo për Mbledhje Kombëtare Themeltare (Assamble).

Në të këtillë gjendje ndodheshe shteti ynë edhe kush e di ku do arrinte nga qeveritarët e ditës, të cilët, të çkujdesur ngu ikja e Ahmetit e kishin xveshur robën edhe maskën të patriotizmës edhe ishin hedhur tani në dëfrime, dyke nisur që nga Kryeministri Noli edhe gjer në Kasëm Qafëzezi që të mësonin tromponën, kur si rufeja lajmëroninu që Ahmeti zuri të shkundnjë këmbët. Këjo lajmë, e pa pritur edhe e pabesuarë, u prishi qetësinë bukuroshëvet edhe me vrap zanë të marën masat, për të ju kundrështuar Ahmetit që të kthehesha në Shqipëri.

Me këtë rast përfitnan të njerët sundimtarë që të hidhen, si korbet në kërmat, për mbi të njerën Shqipëri e t' e shkretojnë, varfërojnë edhe rëmojnë! Si cilido që të ishte, nga të huajt, pandehte që Shqipëria ishte në prag të luftës me lëvizjen ushtëriake që vepëroheshe. Tekdo që të shkonje edhe ndihëtonje nuku shëkonjë tjatër gjësendi përveç se fuqira ushtëriako që mblidheshin në kufitë Shqiptaro-Serbe. Shtrëngimo të mëdha e të repta u vunë më gjithë anëtë për të mbledhur ushëtri pa pyetur moshën ose ç' farëdo, nga kosditat e shendetësisë edhe pas regullit të ligjit ushtriak. Gjithë automobillat, qerot, arabatë edhe kuajt u vunë në shërbim të ushtërisë, për të transportuar municionet edhe ushtarët në kufi. Qytetet zjenin nga Oficerët të fabrikuar me një orë e sipërë, dyke dhënë

një pamje lufte edhe që të dëftenin ca më mirë fuqin'e tyre çpallë rethimin ushtëriak, që kësisoj t' u shtinin tmerin popullin edhe atyreve që të guxonin të flisnin edhe kundrështohesh in!

Po përveç lëvizjes ushtëriake, nga e cila vetëm Perëndia e di ç' u vepërnan, dolli në shesh, ku ish mbyllur, zanati i vjetor i Tyrqisë, Arxhet edhe Arxhet! E gjorn Shqipëri! Duhesh të duronjë ato që nuku kish hequr as nga armiqët, me të kötilla masa, vetëm e vetëm për të i rjepur lëkurën edhe t' e shkretonin. Larot kaqe prisnin që të ringjallesh o zanati i arxhevet (fuqi i mbledhur me të holla) që të vraponin si qenat e kasapsanavet, për të marë pjesë në shpëtimin e atdhent!!! Katillëk m'i math se i arxhevet nuku munt që të bëhet. Me përdorimin, të këtij zanati, që të mos thomi shërbimi se është turp, vepërohen gjithë hajdutëritë, prandaj janë gati në ç' do orë që të kesh nevojë për kryetarë të arxhevet, se mo këtë zanat të bukur rjepet lëkura e popullit varfër nga dy anë. Nga njëra anë dyke paguar, pas kalemit edhe haterit, për 50 shpirt 500-1000 edhe nga tjatra anë dyke rjepur e plaçkitur popullin qetësor!

Me këto masa edhe shtrëngime qeveria mbledhi një fuqi prej 15-20000 vetash në kufitë Shqiptaro-Sërbe për të ju kundrështuar Ahmet Zogut që të ryate në Shqipëri. Me një fjalë kombi Shqiptar u dënua, për të mbushur egoizmat, inatet vetiake edhe urejtjet të ca njerësve pa ndjenjë atdhesorë, të paguanjë miliunë edhe miliunë lira Angleze, edhe jo franga, përveç gjakderdhjes, midis vëllazërisë, edhë rëmajës të Shqipërisë!

Këta janë pemët të qeverisë Noli e cila në një kohë, prej 5 muaj sundimi, mundi t' i sjellë dëmet më të mëdha Shqipërisë, sa të përmblidhen gjithë dëmet q' u vepërnan nga gjithë Ministritë e shkuara se, nuku bëjnë as një të pesëdhjetën! Përveç dëmeve marrëzore ishte edhe reziku i math në të cilin po e xvarcsnin Shqipërinë!

KOLONEL AHMET ZOGU

Kumandant i Përgjithshëm i Vepërimit

KRYE E VIII.

Proklamimi i Republikës Shqipëtare

Ahmet Zogu i bequr më nj' anë, në Serbi, deshëronte të rijë i qetë e të dëgjonte lumtëri e mbarësi për atdheun e tij të dashur. Dëshëronte nga zemra që të shëkonte vepra themeltare, prej qeverisë kryengritëse, edhe ndjonte një gëzim të math, në veten e tij, që të kqyrte për së largu gabimet edhe fajet që kishte, nofta, vepëruar, sa kohë që sundojti ajy vetë Shqipërinë.

Besonte që largim' i tij, prej Shqipërisë, do t' i beheshe një shkoll' e naltë, për pritmjen të atdheut, se më nj' anë do të argasesha në politikë, kur të shëkonte burrat e rahur e të pjekur qysh dinë të sundojnë shtetin, edhe më tjatër anë do të mnnte të pqeshe ca më mirë dyke njojtur eilët ishin shokët edhe bashkëpunonjësit e tij besnikë.

Me të vërtejt, për Ahmet Zogun, ky largim n bë një shkollë e naltë, se përfitojti kaqe shumë sa vallë do të kish përfituar nonjëherë kaqe fort, me qënë që pësimet ju bënë mësime edhe nga ay Ahmet Zogu i ri duheshe të dalë Ahmet Zogu Plak që të ringjallë Shqipërinë, dyke i shtruar themele të forta e të çelnikta, edhe të verë në serë të shtetevet të botës të qytetëruarë!

Në vënt që të dëgjonte nonjë lajmë të mirë edhe gazmore, nga atdheu, për kundrazi dita me ditën lajme të zeza dëgjonte edhe shëkonte, kështu që i copëtoheshe zemra edhe i pikëlloheshe shpirti prandaj, dyke psherëtitur, menjtohet thellë, vetë vetin, edhe thotë: Shqipëria po shkretonet së gjithash edhe unë po ri në Beligrad! Mos më durofsh o Zot, bërtet, edhe me vrap mori vendimin të fundit: vdekja më mirë edhe vetëm e vetëm shpëtimi i atdheut! Q' atë orë shtron pllanin të vepërimit edhe mbleth shokët e tij besnikë, të aratisur në Serbi, Itali edhe Greqi, edhe u çfaq pllanin

edhe vullnetin e tij, të patundur, që do të niset për shpëtimin të Shqipërisë.

Shokët e tij politikanë, si Xhafer Ypi, Shefqet Vërlaci, Ilias Vrioni, Koço Kotta e të tjerët, mbetnë të habitur me guximin të Ahmetit, po ç' do këshillë që t' i jepnin ishte e kottë, prandaj i shtrënguan dorën që Zoti t' e mpronjë nga ç' do rrezik edhe dalltë faqebardhë. Me vrap Ahmeti mer shokët luftëtarë, naidis eilëvet edhe Major Gjilardin, edhe shkon për në malet e Shqipërisë.

Lajmëja që Ahmet Zogu shkeli në malësi të Shqipërisë u përhap si vetëtima edhe në thirje të tij vrapuan përujeherjesh jo vetëm Matjanët po edhe Mirditas, Dibranë e Kosovas gati që të derthnin pikën e fundit të gjakut për Ahmet Zogun edhe për shpëtimin të atëhout. Me gjithë që Ahmet Zogu e dinte fort mirë fuqinë të madhe, q' i kish vënë për ballë qeveria në gjithë anët e kufive, po këjo nuku i bënte nonjë përshtypjo as q' e frikësonte prandaj, si mblodhi kryetarët, si i madhi Skënderbeu shtroi pllanet për goditje

Njëhere pllanet të caktuara Ahmet Zogu u lutet edh' i këshillon që të përpiqen me sa t' u jetë e mundurë të largohen nga gjakderdhja, midis vëllazërisë, edhe nga ç' do dëm që munt t' i ngjiste popullit. U përmbahnë që të gjithë për të marë kumandën e pjesës së tij, që ju ngurkua si ëilit do, edhe Kumandanti i përgjithëshmë i vepërimit, Ahmet Zogu, mbajti për veto gryken e Matit, Gur' e Bardhë.

Plani i goditjes u pregatit kësisoj: Ahmet Zogu me 12.000 shpirt mbajti për qendre Peshkopinë dyko patur me të djathto Shtetin Madhor, nënëkryesi të Majorit Leon de Gjilardi, të njojturin luftëtar kundra Grekëvet, në Kolonjë edhe Devol të Korçës 1914. Qeno Kryesin me 3.000 shpirt mori anën e Lumës, Shkodrën me 1.400 shpirt, Malo Bushati edhe Salahedin Bloshmi me 700 shpirt mori qafën e Thanës.

Në të dhënit të shënimit, prej Kolonelit Ahmet Zogut, për përparimi nga gjithë anëtë ushtëria e gji-

thë fuqitë qeveritare u gjetnë përpara një reziku të math edhe tmeri i math i pushtojti kështu që ç' do kundrështim ishte i kotë. Oficerët iknë dyke lënë nshtërinë pa nonjë kumandë kështu që gjakderdhja ishte e pakët, nga të dy anët.

Ceno Kryeziu pati kundrështimin më të math po dyke lëftuar burrërisht mundi t' i thyenjë edhe t' i vërë përpara e t' i çakërdisnjë andej këtëj dyke mos qëndruar dot gjëkundi.

Goditjet u ndezë me gjithë anët, po pllanin strategjik të Ahmet Zogut nuku e kupëtoniu dot Kumandarët të ushtërisë regullshme, të qeverisë, prandaj qeverin lajmërontë, zyrtarisht, popullin edhe botën e jashtme që kryengritësit i dërmojti ushtëria edhe po i ndjek këmba këmbës gjer në kufi Shqiptaro-Sërbe. Qeveria i kish me të drejtë qarkorot që jepte se, pas lajmeve edhe sigurimit që i jepte Shteti Madhor, besonte siç besonte edhe vet Shteti Madhor që fituan luftën edhe kryengritësit u aratisnë.

Ahmet Zogu gëzoheshe se vështronte që pllan' i tij po plotësoheshe, pas programit që kish shtruar, me qënë që qëllim' i tij ishte që kundrështarët t' i mbante në ato vënde, ku të besonin e pandehnin se gjithë fuqia e Ahmet Zogut atje qendronte. As fare edhe kurr nuku e shkonin nër mënt që Ahmet Zogu mbante një fuqi jashtë luftës e cila do të ryntë në Tiranë në të parën shenjë që do t' u jepte.

Këjo fuqi po rinte e fshehtë në grykë të Matit, dyke pritur urdhërin e Kumandantit Math, i cili si një strategjik i mbarnar jepte e merte më të gjithë anëtë.

Kur beson që ardhi koha e duhur urdhëron fuqinë të grykës Matit të dalë në qafë të Murisit 6 orë lark Tiranës! Me mos pandehur kurrë që do të guxonte ryntë nga këjo anë nuku ishin përkujdesur që të linin nonjë fuqi të madhe, prej të ushtërisë, prandaj në çfaqjën të kësaj fuqie, të Ahmet Zogut, një tmer e një panik i zapëtojti aqe qeveritarët e politikanët,

në Tiranë, si edhe gjithë ushtërinë kur mësuan këtë pllan të papandehur edhe të pa pritur kurrë të kurrës!

Qeveritarët me nxitim të math mblodhë katrafuzët edhe shkuan për në Vlorë, ku, hofta, të shtronin të tjera pllane për mprojtjen. Me gjithë frikën që kishin me vete, nga hieja e Ahmet Zogut, nuku haruan që bashkë me Arqivat të shkundin edhe arkat të shtetit. Shenjtëria e Tij Pishkopi Noli, Kryeministri, nuku munte që të ndaheshe nga Tromponi edhe kështu e mori me vete, për të haruar brengat edhe hidhërimet të ditës!

Oficerët, njeri pas jatrit, muar trajstat edhe shkuan edhe ata për në Vlorë që të keshilloheshin me qeverinë edhe të mernin masat e duhura nën urdhërin të Ministrit Math te luftës, Kasëm Qafzezit!... Të pakë Oficerë mbetnë në luftë, midis cilëvet Shefqet Korça, po edhe këta dyke parë që ç'do kundërshtim ishte i kottë muar udhën e Vlorës dyke lënë ushtërinë të përndarë e pa kumandë, që të aratiseshin në për male si zoqt'e korbit!

Me gjithë këto ngjarje, të pashëmbëllta, edhe me katastrofën që pësuan, bukuroshët Qeveritarë, pa pikë turpi, deshnin edhe nga Vlora të jepnin urdhërime e kumanda në për Prefekturat me seriozitë sikur me të vërtejt ata ishin sundimtarë. Edhe, pa tallje, besonin që përsëri do të ktheheshin në Tiranë dyke varur shpresën me të madhe tek Bajram Curi edhe tek Isuf Elezi, të cilit përveç Arxhevet q'i dhanë me këtë rast i paguan edhe arxhet q'i kishin mbetur, pa paguar, që në kohë të Mbretit 1914!

Më këto ëndërime po mereshin qeveritarët, në Vlorë, kur më 24 Dhjetor fuqia e Ahmet Zogut, pas një përpjekje të vogëlë e pa nonjë dëm, rëzohet edhe ryn në Tiranë, të cilën e muar nënë mprotje dyke regulluar një shërbim qeverimi të hëpërhëshme.

Me 25 Dhjetor ryn vetë Ahmet Zogu, si Kumandant i Përgjithëshmë i Operacionit me gradon Kolonel, edhe u prit me enthuziazmë të madhe nga ana e popu-

llit. Lajmeja e rikthimit, në Shqipëri, të Ahmet Zogut u prit me gëzim të math nga gjithë populli, i cili i mërzitur nga një qeveri ilegale ishte tepër dëshpëruar, prandaj rikthimi i Ahmet Zogut e ngushëllojti dyke i mbushur zemrën plot shprësë për një pritmje të lumturë.

Qeveria ilegale edhe çkatëronjëse, e cila ka për të mbeturë një pasqyrë për gabimet, fajet, dëmet edhe gjakderdhjet për inatet edhe egoizmat vetiake, mblodhi leckat edhe si shkundi arkat e shtetit shkojti në Itali më 26 Dhjetor 1924. Bashkë me qeverinë shkuan edhe Klikashët e mëdhenj, Mustafa Kruja edhe Bahri Omari me tarafet e tyre, për të organizuar partitë Radikale edhe Intelektuale!

Mjerisht me marrëzinë të këtyreve bukuroshë ishtë thënë që të gënjenen edhe t'i gjyrmojnë një shumice e madhe prej njerës politikanë, nënpunës edhe për mbi 400 Oficerë. Midis këtyreve, jshin më të shumët të pafajshmë, po të gënjyer e të bindur në urdhërin e të mëdhenjvet e nuku bënë tjatër përveç se të mbushin detyrën, kështu që nga frika u hodhë në Itali, ku duheshe të lajnë mekatat e bukuroshëve. Edhe në këtë rebesh duheshe që të ndjente kombi edhe një hidhërim të math se u trazuan, me dashje ose pa dashje, ca burra kombëtarë vetëranë edhe burra shtetnorë, si Sotir Peci, Seit Qemali, Luji Gurakuqi, Hil Mosi, Qazim Kokoshi, Spiro Koleka, Kole Tromara, Jashar Zavalani e shumë të tjerë të rinj, nga të cilët atdheu priste edhe pret shërbime.

Nga krerët, të cilët u përkujdesnë të mbushin xhepet, për shërbimin të math e të paharuar q'i suall atdheut, u hodhë në dëfrimet edhe të mjerën Shqipëri e haruan, të tjerët mbetën në për rugat e Italisë si mos më keq!

Të këtillë përfundim mori qeveria ambiciose edhe e urejtjes nënë Kryesi të Nolit, i cili, për të arrirë qëllimin të egoizmës tij trashanike, shkeli me këmbë gjithë nderimet q'i kish dhënë kombi edhe, për çpagim, çkatërojti Shqipërinë!

Ahmet Zogu me të marë fuqinë në dorë, si Kumandant i përgjithëshmë i Operacionit, i bën një thirje popullit dyke e këshillnar në qetësi edhe të shohë punën e vet si cilido, kështu edhe Prefekturavet u drejtoj qarkëtore dyke u hequr verejtjen që të shëkojnë punën edhe të mbushin detyrën, plotërisht, se janë përgjigjës për ç'do faj ose gabim që të vëpëronat në Prefekturat e tyre. Me të vërtetë q'atë orë, që kur se u lajmërua rikthimi i Ahmet Zogut, mori përnjerjesh ngjyrën e parë qetësia e vëndit, edhe cilido u hoth në punëtat e veta.

Shumë, nga partizanët që simpathizonin edhe kishin bashkëpunuar me qeverinë ilegale, kishin edhe frikë se pandehnin mos ndiqeshin për kundrështarë po as nonjë ndjekje e këtillë nuku u vepërua, dyke lënë lirin'e plotë të gjykonjë si cilido, në të drejtat e ligjit.

Kolonoli tonë, Ahmet Zogu, me të u qetnar vëndi krejt, doshe të tregonjë kalorësin'e tit fisniko edhe të japë shëmbëll patriotizme, shëmbëll bindje përpara ligjevet edhe kështu pas 10 dit sundimi, ushtërisht, si Kumandanti i Përgjithëshmë i Operacionit, xveshi robat ushtëriake edhe bashkë me klleçin e hutën të tij, pa si nvari në peronë për knjtim i dorëzoj fuqinë në dorë Këshillës naltë, më 4 Janar 1925 që të rynjë shteti në udhën legale.

Ja shëmbëll patriotizme! Ja shëmbëll prej burri të math edhe shpirt Madhështori!

Ay që shpëtojti e ringjalli Shqipërinë edhe kur mante me kleçin në dorë të sundonte, nuku desh se nuku ja pranonte shpirti edhe zemra atdhesore edhe madhështore kështu që si ç'do nënështetas edhe ushtar i thjeshtë qendrojti gati në zërin të atdhenë, për të i shërbyer me mish edhe me gjithë shpirt!

Xhafer Ypi, mbetur i vetëm anëtar i Këshillës Naltë, pa ndenjur në menjtime të thella, i ngarkojti burrën Ahmet Zogut, të vetëmit burrë që kish nevojë kombi, për të formuar Kabinetin dyke patur Ministër Myfit Libohovën, Petro Pogën edhe Koço Kotën.

Me largimin të Ahmetit, nga Shqipëria, kombi ynë përfitojti kaqe shumë sa, nofta, edhe me theorira vallë do të kish arritë që të shëkonte kaqe dobira të mëdha, nga ky largim, me qënë se Shqipëria fitojti një xheni, një burrë shteti të math, të mbaruar edhe dorëçelniktë. Po; burri i math edhe dorëçelniku i Shqipërisë, i cili ishte dorëzuar prej Zotit Math që t' i hedhë themelet e forta e të çelnikta, ishte trimi i trimavet edhe guximtari i pashëmbëlltë Ahmet Zogu!

Kohën nuku e shkojti në kot e në dëfrime, si shumë të rinj, po në studime edhe studime të gjërra e të thella sa kohë që ndenji në Beligrad. I prikosur vetëjt natyrisht me xgim, si e me diturinë që kish marë në shkollat po këto nuku i mjaftonin pa bërë e një praktikë, dyke u trazuar me burra politikanë të mëdhenj e të nhur gjithë jetën e tyre me politikën, kështu që mundi të përfitonjë shumë. Më tjatër anë edhe në Shqipëri pësimet ju bënë mësime edhe ishte mjaft argasur që të psikollogjiste në cilën kategori qendronte atdheu i tij, i dashur, edhe qysh duheshe vepërruar që t' e siguronjë mbi një themel të fortë e të çelniktë edhe t' e verë në sërën të gjithë kombevet të qytetërnara.

Prandaj me të marë Kryeministrinë me vrap ju vërvit punës edhe, në një kohë të shkurtër, të munde të habitnjë botën me veprat e tij shtetnore e të çudiçme. Pik së pari i shërroj Shqipërisë gangrenin dyke deformuar ushtërinë, e cila thëthinte dirsën e popullit edhe në vënt që t' i shërbente atdhenit i solli dëmet më të mëdha, me demorulezimin edhe politikën që kish adoptuar. Përveç këtyreve për shtetin Shqiptar nuku duhet as pak që të mbanjë një ushtëri të madhe me kaqe spenzime, se është e ditur që Shqipëria nuku mund të lëftonjë dot me as nonjë mbretëri fqinjë ose tjatër. Për Shqipërinë duheshe që në krye reforma e Ahmet Zogut, një Xhandarmari e organizuarë në degën e fundit të përparimit edhe një ushtëri të vogël, voudiak, dyke shërbyer ë munaj për ushtrim siç u votua.

Më 17 Janar u hap Asambleja edhe pa shkuar kohën me bisedime, të kota, edhe çeshtje vetiake u mnar me bazën themeltare të qeverimit të shtetit Shqipëtar. Si bisednan e dhe studinan hollësisht, nga ç' do pikëpamje, cili qeverim është m' i mirë edhe m' i përqyer, për Shqipërinë, pranuan, votuan edhe proklamuan Republikë!

Dita 21 Janar 1925 do të mbetet e shenjtë edhe historike, për kombin Shqipëtar, me qënë që në këtë ditë u proklamua *Republika Shqipetare*!

Gëzimin e math edhe rëndësirën, të kësaj dite historike, e ndjeka edhe e çfaqi gjithë kombi Shqipëtar, i cili nga enthusiazmi ishte si i dehur me të mësuar këtë lajmë guximore e cila u përhap si vetëtima në gjithë anëtë të Shqipërisë edhe në gjithë botën. Festimet mbajtnë tri dit e net dyke dëfryer e dyke kënduar. Në për Kishrat e në për Xhamitë u benë Të Deume (Lutje) për këtë ditë dyke ju lutur Perëndisë që t' e kotë nënë mprojtje Republikën Shqipëtare që të përparonjë edhe të ronjë sa të jetë bota. Kësisoj u festua këjo ditë e shenjtë edhe historike, e cila ka për të mbetur trashëgim në trashëgimtarët të Shqipërisë. Zërin të popullit Shqiptar i cili arrinte në qell, do t' e dëgjonjë i Madhi Zot, prandaj bashkë me atë zë që bnçiste bashkonj edhe unë lutjet e zërin tim edhe nga thelbi i zemrës e bëtas: Rofsë! Rofsë edhe Rofsë Republika Shqiptare! Amin.

Gjithë bota u lajmërua për proklamimin të Republikës Shqipëtare edhe u prit me gëzim të math që edhe Shqipërin ryri në sërën të shteteve të qytetëruara. Qeveritë përgëzuan me telegrame të nxehta Kryeministrin të Shqipërisë, Ahmet Zogun, dyke çfaqur dëshirën që kanë për të ndihmuar e përkrahur Republikën e re që të ryjë në sërën të qytetërimit edhe përparimit.

Me të u proklamuar Republika Shqipëtare përnjerjesh Shqipëria mori një ngjyrë tjatër, në qarket Diplomatikë edhe Kapitaliste. Me vrap u çfaqnë Kom-

panira të mëdha dyke kërkuar Koncesione për vaj gurin, Minerale, Banka edhe të tjera. Qeveria bashkë me Asamblenë pranuan një Koncesion të vaj gurit edhe formimin të Bankës kombëtare, e cila është m'e nevojshme nga të gjitha. Kë-isoj zunë të zhdukohen begatitë të Shqipërisë edhe nuku mbetet përveç se në dorë të Qeveritarëvet edhe gjithë Shqipëtarëvet që të hapin sytë e të punojnë me zell që të shohin edhe t'e lenë prapa tyre një Shqipëri të lumturë, *brez pas brezi!*

Asambleja, dyke punuar pa reshtur, me kujdes të math kqyrte edhe si i bisedonte Nyjët të Kunshtutës më 31 Janar 1925 zgjodhi Ahmet Zogun të Parin President të Republikës Shqiptare, në mest të enthusiazmit e dorëtrokitjevet që nuku mernin pushim me bërtime: Rroftë President! Rroftë Ahmet Zogu! Rroftë pritnja e lumtërisë!

Asambleja me këtë zgjedhje munduí të përfaqësonjë, me të vërtejt vullnetin edhe dëshirën të gjithë kombit Shqipëtar, me qënë që burri i math i Shqipërisë, si cili ka fituar simpathinë edhe zëmrën të tij është Ahmet Zogu. Prandaj me të u përhapur sihariqi gazmor, në të gjithë anëtë, populli nuku dinte qysh të çfaqte gëzimin e tij. Me të gjithë anëtë nuku tingëllonte në hapësirë përveç se buçim i zërravet që bërtitnin: Rroftë! Rroftë edhe Rroftë Ahmet Zogu!

Lutje në për xhamitë edhe Kishrat u bënë me ceremoni të madhe dyke ju lutun Zotit Math për të Parin President të Republikës Shqipetare. Nuku kish gojët e tjatër në për popullit përveç se të lavdëronin Zotin që u fali Republikën edhe President Ahmet Zogun, tok i cili kanë vënë gjithë shpresën të Shqipërisë, prandaj dita 31 Janar u festua me kaqe bujo edhe me kaqe enthusiazme të madhe.

Kish edhe ka arësye të plotë popullí që të enthuziazmohet për të shtrenjtin, të çkëlqyerin, dorëçeluikun edhe burrin të math të Shqipërisë, me qënë se Ahmet Zogu përmbleth gjithë virtutet që të qendrojnë mbi Fronin Presidencial, për mbi të cilin meritat e tij, të

fituara me theroritë që shtrojti mbi altarin të atdheut, edhe vullneti i kombit e hipnë atje Nalt për të ndihëkequë frenat të Republikës Shqiptare.

S'ka dyshim që tek Ahmet Zogu, Presidenti i Republikës, do të gjejmë Ahmet Zogun që kur se u hoth në luftën kombëtare, Ahmetin që mori anë në Kuvent të Lushnjës, Ministër, shpëtimtar, Kryeministër, Kolonel, Burrin të math edhe ringjallësin të Shqipërisë!

Rashkonj edhe unë lutjet edhe zërin tim edhe nga thelbi i zemrës bërtas: Rroftë Republika Shqiptare! Rroftë shpresa, burri i math edhe dorëçelniku Ahmet Zogu, i Pari President i Republikës Shqipëtare! Rroftë! Rroftë edhe Zoti i Math e mproftë edh'e ndimoftë për lumtërinë të Shqipërisë. Amin.

FUNT